

מרחק

התוכנית הבין-תחומית
לתלמידים מצטיינים
ע"ש עדי לאוסמן
אוניברסיטת תל אביב

התכנית הבין-תחומית לתלמידים מצטיינים ע"ש עדי לאוסמן // עיתון הסטודנטים // גיליון 23, יוני 2021

מרחק

1 פתח דבר

שָׁם / אור פילק 2

משפחה / הגר סלפטר 3

למי קראת מטר? / איל גלזר 4

"מטבוליזם" של ערים / אלכס אבי 9

בִּינָה לְבִינָה / אלון רועה 13

מעשה מחוכמת בת־מלך, בעקבות רבי נחמן / ערן שוורצפוקס 14

ליפוף 1 / דרה וורצ'זר עפרון 17

כסף גדול ודירות קטנות / יעל אגמון 18

החלום ושכרו: מבט מפוכח בפרבר האמריקאי / ליאור וולפרט 20

חיים אחרים / הגר סלפטר 24

לקחת צעד אחורה / מור דבשי 27

בחיפוש אחר צדק ב"עיר המרחקים הקצרים" / עדו צפרוני 29

קו המשווה / דרה וורצ'זר עפרון 35

מעל תהום האנושיות: קיצור המרחק בין האינטואיציה לפרקטיקה / מיכל רויטמן ואילאיל גביזון 36

דייט על מאדים / אמיר מילר 42

נעם זלינגר 43

פחות מעשרה סנטימטרים מן היער / בן פליקשטיין 44

דואר / יערה לב 50

"ואני לא רוצה להיות במרחק מזה": ראיון עם פרופסור זלי גורביץ' / אוריאל שכטר 51

סירה / נעמה שלם 56

ליפוף 2 / דרה וורצ'זר עפרון 57

"ותלמודה אינו בידה" / יונתן שטאל 58

* / הגר סלפטר 61

התוכנית הבין־תחומית
לתלמידים מצטיינים
ע"ש עדי לאוטמן
אוניברסיטת תל־אביב

ראש התוכנית: פרופ' לילך הדני

מרכזת התוכנית: רונית כהן

מזכירת התוכנית: חוה שטרן

גיליון מס' 23, יוני 2021

עורכים: אוריאל שכטר, אילאיל גביזון, דרה וורצ'זר עפרון, מיכל רויטמן

תמונת כריכה חיצונית: "ליפוף 3", דרה וורצ'זר עפרון

תמונת כריכה פנימית אחורית: מבט על כדור־הארץ מהירח כפי שצולם על־ידי לוויין ה־Lunar Orbiter 1 של NASA ב־1966.

ייעוץ לשוני: ד"ר אילנה ארבל

עיצוב, עימוד והפקה: מיכל סמו־קובץ, המשרד לעיצוב גרפי

פתח דבר

בדיאלוג פיידרוס לאפלטון האל תות מציג בפני המלך תמוז המצאה חדשה – את הכתב. המצאה זו, אומר תות, תאפשר לבני האדם לזכור כמויות ידע שלא נתאפשרו אי פעם לפני כן, ותהפוך אותם לנבונים לאין שיעור. אך המלך תמוז ספקן. לא זכרון יתאפשר כאן, הוא אומר, אלא הזכרה. הכתב אמנם יפתח אפשרויות רבות, אך הזכרון החי, הפועם, הנוכח, הנע על השפתיים – מה יהא עליו?

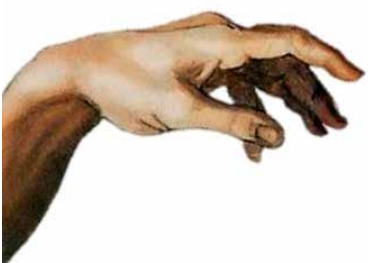
מאז ועד היום, אנו כותבים וכותבות בנסיון הירואי לגשר על מרחקים – לאחוז ניצוצות מחשבה, לבטא את רחשי ליבנו, לשמור על קשר עם יקירינו ויקירותינו הרחוקים מאיתנו. אך ההישג אף פעם אינו מלא. המכתב לאהובה הרחוקה איננו כפגישה, השיר שכתבנו בסערה אף פעם לא מבטא במאת האחוזים את רגשותינו, ואין מי שמבטיח כי המחשבות שרשמנו על הדף יהיו מובנות גם לקורא או לקוראת – בוודאי לא עוד 100 שנה. המרחק בעינו עומד.

המרחק היה למוטיב מרכזי בשנה האחרונה. נתבקשנו להתרחק ממשפחותינו ומחברינו, לשמור על מרחק של 2 מטרים בתור במכולת, ולהקפיד על עטיית מסיכה שתחצוץ בינינו לבין כל מי שנפגוש. כסטודנטיות וסטודנטים – למדנו מרחוק; כאזרחים ואזרחיות – היינו חלק מחברה שהפערים והשסעים בה מתעצמים עד לכדי קרע ושיתוק. בכל תחום מתחומי חיינו המרחק היה קרוב להפליא.

בגליון זה, העשרים ושלושה במספר, עסקו תלמידות ותלמידי התוכנית במרחקים ממרחקים שונים: במשפטים ובפילוסופיה של המדע, בספרות ובמדעי המחשב, בהיסטוריה ובאמנות. העיסוקים המגוונים האסופים כאן יחדיו הם ביטוי למסורתה של התוכנית הבינתחומית לנסות ולהרחיק ראות מעבר לתחומיו הרגילים של תחום עיסוק מסוים, ולגשר על מרחקים בין תחומים שונים ומגוונים.

במהלך עריכת העיתון הרגשנו שהתמודדות עם מרחק איננה רק התמה האינטלקטואלית של העיתון אלא גם הפעולה שלו בעולם. הלמידה מרחוק אתגרה היבט מהותי במרקם החיים האוניברסיטאי בכלל, ובתוכנית בפרט – את המפגש הבין-אישי ואת תחושת השותפות בעשייה. תחושתנו היא שלכתיבה המשותפת בעיתון תפקיד בהקשר זה. אמנם, כתיבה בעיתון ודאי איננה תחליף לקשר הבלתי אמצעי, למפגש פנים אל פנים, לשיבה בצוותא. אך כמו כותבים וכותבות בכל הדורות הכתיבה אפשרה לנו לנסות לקרב, לגשר אך במעט על המרחק, להזכיר.

אוריאל, אילאיל, דרה ומיכל

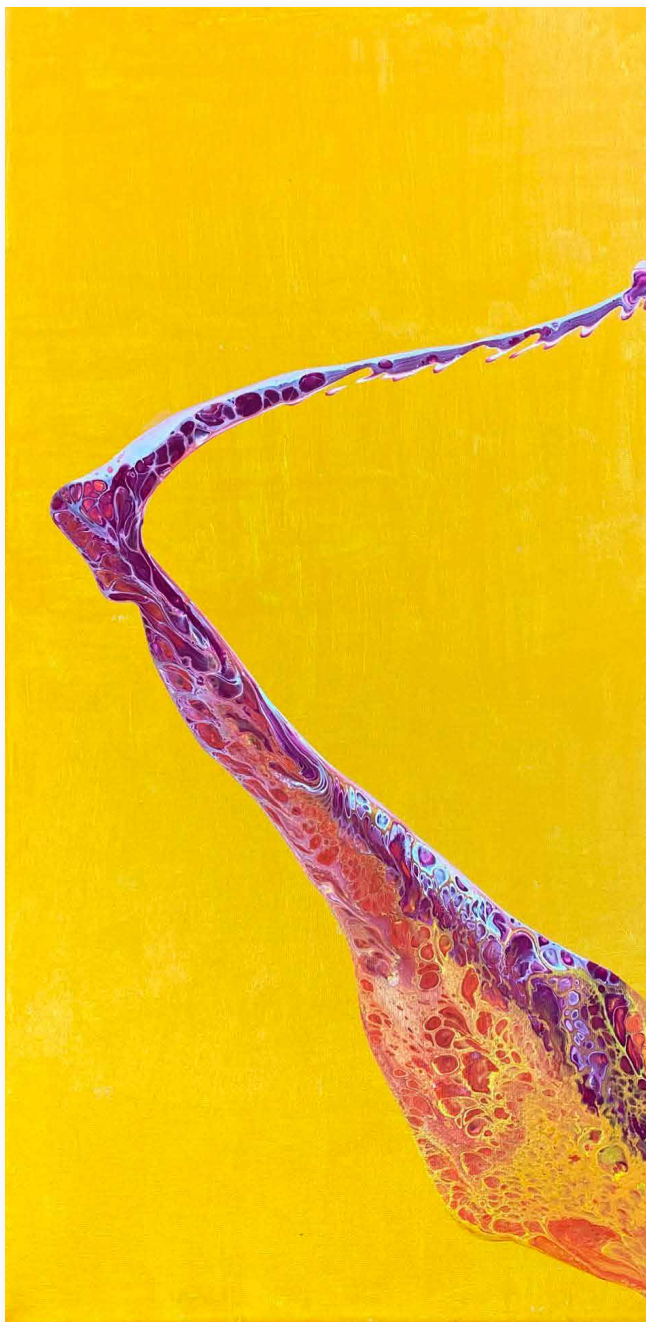
נָשָׁם

מֵהוּ מְרַחֵק,
לְמַדְתִּי מֵאֲמִי
כֹּל קִילּוּמֶטֶר בֵּינָה
לְבֵין אִמָּה
צָרוּב בְּעוֹר
נְשָׁתֵזֵף פֶּתַח הַשְּׂמֶשׁ הַקּוֹפֶת.

נְשָׁתֵיָה הַנְּטוּעִים
עֲמֵק,
הַרְחֵק מִכָּאן,
מִקְנָשִׁים לְעֵתִים
עַל פְּרִיחָה מְחַדָּשֶׁת.
תְּשׁוּמַת לֵב מִקְבִּילָה
לִישׁ נְשִׁבְנִמְצָא
וּלְזָה נְשִׁכֵּל לְהִיּוֹת
נָשָׁם.

משפחה

צבעי אקריליק, שמן סיליקון ו־Pouring medium

הגר סלפטר, סטודנטית שנה ב' בתוכנית

הסמל של הלשכה הבינלאומית למידות ולמשקלות. מקור: ויקיפדיה

למי קראת מטר?

ישנו דבר אחד שעליו אי־אפשר לומר שאורכו מטר אחד וגם לא שאורכו איננו מטר אחד, וזהו המטר המקורי ("האב־מטר") שבפריס. – בכך כמובן לא ייחסנו לו איזושהי תכונה יוצאת־דופן, אלא רק ציינו את תפקידו הייחודי במשחק המדידה עם מד־מטר¹

איל גלזר

השימוש במקל המפורסם אמנם הופסק ב־1960³, אבל קיבוע יחידת המידה באמצעות אובייקט מוחשי סיפק הזדמנות לדון בכמה שאלות תיאורטיות. בפרט, עלתה שאלה ביחס לטיב הקשר שבין יחידת המידה לאותו מקל מקורי שנבחר בוועדה – האם מדובר בקשר בלתי ניתן לניתוק או בקשר מקרי בלבד. אמנם נראה שמדובר בשאלה מופשטת, אך יש לה

הוחלט כי זו תימדד לפי אורכו של מקל מסוים עשוי סגסוגת פלטינה ואירידיום, שיישמר בכספת בפריז בוואקום ובטמפרטורה קבועה, כך שיושפע מעט ככל שניתן משינויים סביבתיים. לאחר מכן הופצו בין המדינות השונות עותקים שהוכנו על סמך המקל המקורי, והאחרון זכה למעמד של בורר עליון במקרים של מחלוקות.

בשנת 1875 נחתמה בפריז אמנה על ידי נציגיהן של 17 מדינות, שמטרתה היתה הקמת גוף בינלאומי שבאמצעותו יוכלו המדינות החברות לשתף פעולה בכל הקשור ליחידות מידה². 12 שנים נוספות חלפו עד שהוכרז בחגיגות בכינוס שנערך לא רחוק משם על התחלת השימוש ביחידת מידה אוניברסלית – המטר. כיאה ליחידת מידה מודרנית – וכדי למנוע ויכוחים בעתיד –

והמורה של אלכסנדר הגדול (או אוסף תכונות אחר שאנחנו מייחסים לאריסטו). ההצעה נראית אלגנטית – די בכך שאנחנו יודעים כמה פרטים כדי שנוכל להתכוון לאדם כלשהו באמצעות השם. ואולם, גם פתרון זה כרוך בקשיים. חשוב, למשל, על הדוגמה הבאה: הדבר היחיד שאנשים רבים יודעים על אלברט איינשטיין זה שהוא פיתח את תורת היחסות. כשאותם אנשים משתמשים בשם "איינשטיין" הם מתכוונים באופן בלעדי – לפי התיאוריה – למי שפיתח את תורת היחסות. כעת הניחו שיום אחד מתגלה שאיינשטיין למעשה לא פיתח את תורת היחסות, אלא

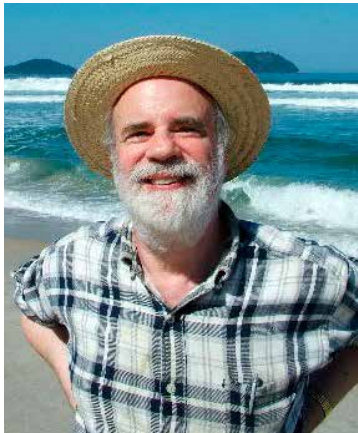
גנב אותה מאדם אחר שעבד בחדר הצמוד אליו במשרד הפטנטים בברן. האם במצב כזה ייאלצו האנשים להודות שבכל פעם שאמרו את השם "איינשטיין" התכוונו למישהו אחר ממי שחשבו? שהרי אם כל מה שהשם "איינשטיין" אומר להם הוא "מפתח תורת היחסות" אז הגילוי שלפיו איינשטיין לא פיתח את תורת היחסות יהיה שקול לגילוי שמפתח תורת היחסות הוא לא מפתח תורת היחסות – גילוי שהוא סתירה. לא תהיה להם לפיכך ברירה אלא לקרוא לאדם

אחר בשם "איינשטיין". בניגוד למצב האבסורדי הזה, נראה שקל להסכים שאנחנו דווקא נמשיך לייחס את השם "איינשטיין" לאותו אדם, גם אם יתגלה שחלק ממה שחשבנו עליו – ואולי אפילו כל מה שחשבנו עליו – אינו נכון. ואכן, קורה לעיתים שהדברים היחידים שאנחנו יודעים על אדם הם שגויים; אנשים רבים סבורים בטעות שאיינשטיין היה אבי פצצת האטום, ובכל זאת לא נרצה לומר שבכל פעם שהם אומרים "איינשטיין" הם בעצם מתכוונים לרוברט אופנהיימר. במקום זאת, נעדיף לומר שכשאותם אנשים אומרים את השם "איינשטיין" הם מתכוונים למה שמי שלימד אותם את השם התכוון אליו – בלי לחשוב יותר מדי.

מתוך קשיים אלה ומתוקף נימוקים נוספים, טען קריפקה ששמות אינם תיאורים בתחפוש, אלא "מצביעים קשיחים". לעומת תיאורים כמו: "ראש עיריית תל אביב הנוכחי", שמצביעים בכל רגע על מי שעונה עליהם, ויכולים לשנות את הצבעתם (למשל, כשממנים ראש עיר חדש) שמות פרטיים כמו "רון חולדאי" יצביעו תמיד

ארצה כעת להבהיר (באופן בלתי ממצה) את שתי העמדות השונות, זו של קריפקה ולאחריה זו של ויטגנשטיין. לאחר מכן אעמוד על אחת מן הבעיות שהסוגיה מעלה, שמגבילה את שיטתו של קריפקה, האינטואיטיבית יותר לכאורה.

ההנחה העומדת בבסיס הדיון היא שכשאנחנו משתמשים בשמות – רצפים של סימנים או צלילים – אנחנו עושים זאת כדי לדבר על אובייקטים. כל שם מצביע באיזשהו אופן על אובייקט, שאליו אנחנו מתכוונים כשאנחנו משתמשים בשם. לדוגמה, כשאני משתמש בשם "רון חולדאי" אני מתכוון לדבר באמצעות השם

סול קריפקה, מקור: ויקיפדיה

לודוויג ויטגנשטיין, מקור: ויקיפדיה

על אדם כלשהו שהוא רון חולדאי. שאלה שעולה בהקשר הזה היא, על מי בדיוק השמות שאנחנו משתמשים בהם מצביעים, ומהו התהליך שבו אנחנו לומדים על מי הם מצביעים. אפשרות אחת היא שהלימוד נעשה באמצעות הצבעה פיזית. כדי ללמוד את המשמעות של השם "רון חולדאי" מישהו הצביע בפנינו על אדם (או על תמונה שלו) ואמר לנו: "האיש הזה הוא רון חולדאי". וכך יצרנו קישור בין האיש לבין השם. אך פתרון זה אינו מספק, שהרי אנחנו מסוגלים לדבר ללא קושי גם על אנשים שמעולם לא יוכלו להצביע עליהם בפנינו, ולעיתים גם על אנשים שאיננו יודעים כלל איך הם נראים. כאלה הם, למשל, משה רבנו ואריסטו.

כדי להתמודד עם הבעייתיות היו מי שהציעו ששמות הם למעשה תיאורים בתחפוש.⁷ לפי התיאוריה הזאת, כשאנחנו משתמשים בשם "אריסטו" אנחנו למעשה מתכוונים לאדם המקיים תכונות מסוימות שהשם "אריסטו" משמש מעין קיצור שלהן. "אריסטו" למעשה מצביע על מי שהיה פילוסוף יווני, התלמיד של אפלטון

גם השלכות פרקטיות. עלינו להכריע, למשל, אם במקרה שבו ישנה המקל המקורי את אורכו, נאמר שהוא אינו עוד באורך מטר או דווקא שיחידת המטר השתנתה יחד איתו. על אף שמבחינה אינטואיטיבית נראה שההכרעה ברורה, אנסה להראות שהסוגיה מעלה קשיים לא מבוטלים. ניתן להפליג ולדמיין כיצד התנהל אותו כינוס שבמהלכו "הוטבלה" יחידת המידה החדשה: ייתכן למשל כי יו"ר הוועדה הספרדי, קרלוס איבנו (Ibáñez) ציין בפתיח הישיבה שישנו אורך מסוים שהוא חושב עליו – מעין תמונה שיש לו בדמיונו – ושהוא מעוניין שהשם "מטר" יצביע

עליו. אז החלו חברי הוועדה הצייתנים להציג בפניו מקלות שונים כדי למצוא מקל בגודל שאליו התכוון, עד שנמצא המקל שענה לדרישותיו (אכנה אותו מעתה "המקל S"). בשלב הזה הוכרז ש"מטר הוא האורך של המקל S", כשהכוונה היתה שהאורך של המקל S מקיים יחס מסוים של זהות עם האורך המופשט שדמיין איבנו. נראה שזהו מקרה שבו ביקשו לסמן בעזרת המקל S אורך מסוים ספציפי שהיה נתון מראש – אורך שהוא המטר המקורי. ואולם, ניתן לחשוב גם על

תרחיש אחר, שבו יו"ר הוועדה לא דמיין מראש שום אורך. בתרחיש הזה כוסו עיניו בעת בחירת המקל, והוא בחר באקראי מקל שישמש כסטנדרט למטר מתוך כלל המקלות שהיו בחדר. בניגוד לתרחיש הקודם, נראה שכאן לא התכוונו לסמן מראש אורך מסוים, ולמקל S היה תפקיד מיוחד בקביעת יחידת המידה. כך או כך (הדיוק ההיסטורי אינו מענייננו כאן);⁴ השאלה המעסיקה אותנו היא האם ניתן לדבר על יחידת המטר במנותק מן המקל S.

ביחס לנושא זה, כתב לודוויג ויטגנשטיין (Wittgenstein) שיש דבר אחד שאי אפשר לטעון לגביו שהוא באורך מטר או שאינו באורך מטר, וזהו המקל הנמצא בפריז המשמש כסטנדרט המטר.⁵ בתגובה לכך טען הפילוסוף האמריקאי סול קריפקה (Kripke) כי ויטגנשטיין טועה. לשיטתו, ניתן לטעון לגבי המקל S שהוא באורך מטר ואנו אף יכולים לדעת זאת אפריורי, כלומר שאיננו צריכים למדוד את המקל S כדי לדעת את נכונות הטענה. יחד עם זאת, קריפקה טען שאין זה הכרחי שהמקל S יהיה באורך מטר.⁶

"המרחק בין שני קצותיו של המקל S". אם המטר אכן מוגדר כך, אז הטענה S הוא באורך מטר" שקולה לכאורה לטענה "המרחק בין קצותיו של המקל S הוא המרחק בין קצותיו של המקל". על פניו מדובר בטענה טאוטולוגית לגבי המקל S (טענה שהיא אמיתית בכל מצב עניינים) ולכן בהחלט ניתן לטעון אותה בביטחון. אבל ויטגנשטיין ביקש להאיר שבניגוד לכל האובייקטים האחרים – שכאשר אנחנו אומרים עליהם שהם באורך מטר אנחנו טוענים טענה עובדתית לגביהם – כשאנחנו אומרים שהמקל S הוא באורך מטר, אנחנו לא אומרים דבר על המקל S, אלא עוסקים דווקא בשם "מטר". מדובר במשפט שקובע את כללי הדקדוק של "מטר", כלומר – כיצד עלינו להשתמש במשפטים אחרים שהם "מטר" מופיע בהם. המשפט מנחה אותנו לכך שהדרך לקבוע אם אורכו של אובייקט מסוים הוא מטר היא לבחון אותו מול המקל S.

ניתן להצביע על ההבדל שויטגנשטיין רואה כאן בין שימוש טרנזיטיבי ושימוש א־טרנזיטיבי בשפה.¹¹ כדי להבהיר את כוונתו ניתן להשתמש באחת מדוגמאותיו: נניח שלשאלה "מהו קילו?" אני עונה: "קילו הוא מה ששוקל ליטר מים". התשובה שלי עושה שימוש טרנזיטיבי בשפה – היא מפנה לדבר אחר בעל משקל, שביחס אליו אני מגדיר את המושג "קילו". כעת נניח שמישהו יוסיף וישאל: "ובכן, כמה שוקל ליטר מים?". השאלה הזאת תעמיד אותי במבוכה מסוימת; נראה שאין לי אפשרות לענות עליה במסגרת המושגים שבהם מתנהלת השיחה. הסיבה למבוכה היא, שלהגיד שמהו שוקל קילו פירושו להגיד שקיים יחס כלשהו בין המשקל שלו ובין המשקל של ליטר מים. ואילו להגיד שליטר מים שוקל קילו, פירושו להגיד שקיים יחס כלשהו בין המשקל של ליטר מים לבין אותו משקל עצמו. מדובר בשימוש טרנזיטיבי מסוג מסוים – שימוש טרנזיטיבי רפלקסיבי. ויטגנשטיין יטען שכדי להבין למה אנחנו מתכוונים כשאנחנו מדברים באופן רפלקסיבי כזה, שלכאורה אין בו שום תוכן, יש "ליישר" את המשמעות של המשפט ולהבין שהשימוש בו הוא למעשה שימוש א־טרנזיטיבי בתחפושת. כל מה שהמשפט "ליטר מים שוקל קילו" אומר ביחס לליטר מים הוא, שלליטר מים יש משקל כלשהו.¹² כלומר, שהוא שייך לסוג הדברים שהם בעלי משקל. אין במשפט תוכן המייחס לליטר מים משקל ספציפי – ולכן לא מדובר בטענה שניתן לטעון או לשלול.¹³

באופן אנאלוגי, כדי לבדוק אם המשפט "מקל T הוא באורך מטר" הוא אמיתי עבור מקל T

העתק של מקל המטר המקורי, מקור: Smithsonian באתר: https://womenshistory.si.edu/object/national-bureau-standards-replica-meter-standard%3Anmah_905325

מכן במקום שבו היה פוספורוס ברגע הטבלתו. למרות השינוי במיקום, לא נאמר שפוספורוס הוא כעת כוכב אחר משהיה בזמן ההטבלה. השם ממשיך להצביע על אותו אובייקט גם אם הוא כבר לא עונה לתיאור המקורי.

בעקבות שיקול דעת זה, קריפקה טוען כי גם במקרה של השם "מטר", התיאור ששימש להטבלתו הראשונית – "האורך של המקל S" – אמנם עזר לקבע את ההצבעה של השם אך הוא אינו לוקח חלק במשמעות השם. כשאמר בזמן ההטבלה ש"מטר הוא האורך של המקל S", נעשה שימוש בתכונה מקרית של המקל S – האורך שלו – כדי לקבוע את ההצבעה של השם "מטר", שלמעשה מצביע על גודל מופשט. ההצבעה של "מטר" אמנם התקבעה בעזרת המקל S אך היא היתה יכולה להתקבע באותה מידה גם על ידי תיאור של אובייקט אחר באותו גודל. יתרה מכך, כפי שכל אובייקט אחר עשוי להתכווץ או להתרחב, כך נכון לגבי המקל S, ואילו יתרחש דבר כזה, המקל S לא יהיה עוד באורך מטר. מכאן מסיק קריפקה שהטענה "המקל S הוא באורך מטר" היא אמנם אמת אפריורית (שניתן לדעת את משמעותה ישירות מעצם הגדרת המטר) אך אינה טענה הכרחית.

לפי פרשנות רווחת, ויטגנשטיין סבר, בניגוד לקריפקה, שלא קיימת יחידת מידה מופשטת מנותקת מן המקל S שהשם "מטר" מצביע עליה.¹⁰ לטענתו, המשמעות הבלעדית של יחידת המטר היא האורך של המקל S; או במילים אחרות:

על אותו אדם, ללא קשר לשאלה אם הוא מקיים תכונות מסוימות.⁸ לפי קריפקה, שם מקבל את הצבעתו בתהליך של הטבלה ראשונית, שבו נוצר קשר בינו לבין אובייקט מסוים, ומאותו רגע הוא ממשיך להצביע על האובייקט – כשההצבעה המקורית מועברת בשרשרת מדובר לדובר בקהילה. הסיבה שאנחנו מסוגלים לדבר על אדם כמו נפוליאון אינה משום שנפוליאון הוא האיש המקיים תכונות מסוימות כמו "מנהיג צרפת לאחר המהפכה הצרפתית", אלא כיוון שמתקיימת שרשרת רציפה שבה הועברה ההצבעה של השם "נפוליאון", שהתחילה בהטבלת השם אי שם באי קורסיקה של המאה ה-18, והגיעה עד אלינו.

קריפקה טוען כי ההטבלה הראשונית של שמות אמנם עשויה להיעשות בעזרת תיאור כלשהו, אך בניגוד לתיאוריה שהוצגה קודם, התיאור הראשוני לא חייב להיות חלק מן המשמעות של השם – הוא יכול לעיתים לשמש ככלי עזר בלבד ליצירת ההצבעה. אחת הדוגמאות המפורסמות שקריפקה נותן להטבלה כזאת היא ההטבלה של השם "פוספורוס", שנעשת – כפי שנהוג לספר – כשמישהו השמיע ביוון לפני כמה אלפיישנים הכרזה בסגנון: "אני אקרא בשם 'פוספורוס' לכוכב שאני רואה כעת מעלי במרכז השמים".⁹ ההצבעה של השם "פוספורוס" אמנם ניתנה לו באמצעות תיאור מיקומו של הכוכב בשמיים, אך אין בכך לומר שהכוכב פוספורוס תמיד יהיה במקום הזה; הוא יכול כמובן לשנות את מיקומו, וכוכב אחר אף עשוי לעמוד לאחר

של המקל S עצמו? כמובן שאיננו יכולים להשוות אותו לעצמו. קריפקה עשוי היה להציע להשוות את המקל S למקל אחר באורך מטר שהיה שווה לו בזמן t_0 . כדי להדגיש את הבעייתיות שבהצעה כזאת, נניח שהמקל S יכול לשנות את אורכו, ולכן יכול שלא להיות עוד באורך מטר, כפי שקריפקה טען. כעת נדמיין את התרחיש הבא: יום אחד נכנס אחד הפקידים ששומרים על הכספת שבה מוחזק המקל S כדי לבצע בדיקה שגרתית. הפקיד משווה את המקל S לסרגל רגיל באורך מטר שהוא נוהג לשאת עמו ומגלה, להפתעתו הרבה, שהסרגל שברשותו והמקל S אינם עוד באותו אורך. איזו מסקנה על הפקיד להסיק מן המדידה? כפי שאמרנו, כדי לבדוק האם הסרגל שלו התארך, כל שעליו לעשות הוא לבדוק אם הסרגל שלו ארוך יותר כעת מן המקל S. אך אם גם המקל S יכול לשנות את ערכו המטרי, כיצד יוכל אותו פקיד לקבוע אם הסרגל שלו הוא זה שהתארך או דווקא המקל S הוא שהתקצר? נדמה, שאין שום קריטריון להעדפת מי מן האפשרויות. כשאנחנו מאפשרים לסטנדרט המדידה עצמו להיות ברישיון במערכת המדידה, כל מדידה יכולה להתפרש בשני אופנים הפוכים, שאין אפשרות להכריע ביניהם.

אין חולק על כך שהמקל S יכול לשנות את אורכו בהיותו אובייקט מתפשט במרחב, אבל במסגרת מערכת המדידה המטרית, שבה הוא ממלא תפקיד של כלי מדידה, אין שום דרך אמינה להראות זאת. נראה, שכל מדידת שינוי חייבת להיות ביחס לרקע קבוע כלשהו, ושם ברצוננו לבנות מערכת מדידה, אין לנו מנוס אלא לבחור אובייקט קבוע אקראי, שכל שינוי יימדד במערכת ביחס אליו. אותו אובייקט הוא הנקודה העיוורת של המערכת, שאין ביכולתה למדוד. המקל S לא ניתן למדידה במערכת המטרית, לא משום שיש לו מעמד מטאפיזי שונה בעולם מאובייקטים אחרים, אלא מאחר שהוא ממלא תפקיד ייחודי שאנחנו ייעדנו לו במערכת המדידה.

ניתן לסכם ולומר שהדרישה הראשונה – שיחידת המידה תהיה קבועה – אכן צריכה להתקיים במערכת מדידה אם ברצוננו להגיד דבר מה בעל ערך. אבל אין באפשרותנו ליישם את הקביעות על ידי שמירה על גודל אבסולוטי מופשט במרחב, כפי שקריפקה היה מעוניין לעשות. בחירה כזאת תהיה חסרת ערך. ניתן לשמור על הקביעות רק על ידי כך שנניח שאובייקט מסוים הוא מייצג קבוע של יחידת המידה, גם אם כגוף מתפשט הוא עובר שינויים. בניגוד לעמדתו של קריפקה, עלינו להכיר בכך שהטענה "המקל S באורך מטר" היא הכרחית.¹⁶

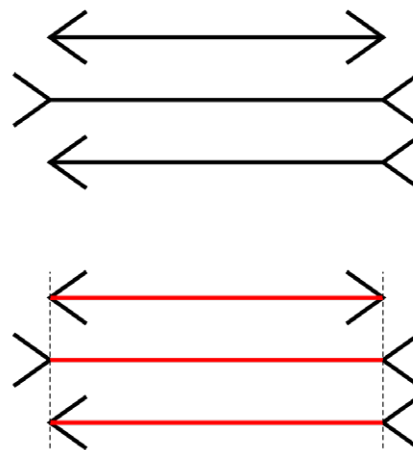
לאחר זמן מה. שתי הבדיקות מומרות אז לערכים מספריים, וההפרש בין הערכים הוא מה שאנחנו מודדים כשינוי.¹⁴ כדי שנוכל לעקוב אחר השינוי בצורה מהימנה, הערכים של המדידות צריכים להינתן באותה שפה, כלומר מתוך התייחסות לאותה יחידת מידה. וכדי שיחידת המידה תהיה נאותה עליה לעמוד בעצמה בשתי דרישות:

א. עליה להיות קבועה. אחרת כל שינוי ביחידת המידה ייוחס בטעות כשינוי של האובייקטים הנמדדים.

ב. עליה להיות אוניברסלית ונגישה, כך שיהיה ניתן ליצור עותקים אמינים שלה. אחרת לא תהיה לנו אפשרות להשתמש בה לפעולת המדידה.¹⁵

הדרישה הראשונה היא ככל הנראה העומדת בבסיס האינטואיציה של קריפקה, והיא המובילה אותו לנסות לקבוע "מטר" כשם המצביע על מרחק מופשט קבוע, שיהיה חסין משינויים. קריפקה מוטרד מכך שאובייקט פיזי כמו המקל S עשוי להתרחב או להתכווץ, ולכן כדי לשמור על הקביעות של יחידת המטר הוא אף משכלל את ההגדרה של המטר ומחליפה בהגדרה "מטר הוא האורך של המקל S בזמן t_0 ". בתיאור זה אין ספק שהשם "מטר" מצביע על מרחק קבוע, ושאוורכו של המקל S עשוי להשתנות ולכן לא להיות עוד כפי שהיה ב- t_0 , כלומר לא להיות באורך מטר. קריפקה אכן משיג בכך את הדרישה הראשונה, אך בעשותו כן הוא נאלץ לשלם מחיר כבד מדי – הוא מוותר לחלוטין על הדרישה השנייה. שהרי, כיצד אפשר להשתמש ביחידת מידה שמוגבלת לנקודת זמן ספציפית? כיצד עשויה להיות גישה אליה? אם למקל S אין משהו שקושר אותו בהווה ליחידת המידה שהוגדרה בעבר, יחידת המטר תצביע על גודל מופשט שאין ביכולתנו להשתמש בו. נראה שהמתח שאותו ניסה לפתור קריפקה הוא, שמצד אחד הכרחי שיהיה אובייקט שישמש כסטנדרט כדי שיתאפשר לבצע מדידות, ומצד שני יש חשש שהסטנדרט עצמו ישנה את אורכו, והמדידה לא תהיה אמינה.

הבעיה היא, כאמור, שהמקל S עשוי לשנות את אורכו ולא להיות עוד באורך מטר. אך ניתן לעצור ולשאל כיצד ניתן יהיה למדוד במערכת המטרית שינוי כזה אכן התרחש. כדי לבחון במערכת המטרית אם אובייקט שינה את אורכו, אנחנו משווים אותו לסטנדרט המטר שלנו – המקל S או סרגל שהוא תוצר שלו – כלומר מעמידים אותם זה לצד זה. אם קצותיו של המקל S מצטלבים עם נקודות אחרות על המקל הנמדד מאלה שאיתם הצטלבו במדידה קודמת, נאמר שהמקל הנמדד שינה את אורכו. ומה לגבי שינוי

אורכים הם לא תמיד כפי שהם נראים, מקור: GFDL, Creative Commons Attribution ShareAlike 2.5

כלשהו, אנחנו צריכים להשוות בין המקל T למקל S. לעומת זאת, במקרה הרפלקסיבי, שבו אנחנו שואלים אם המקל S הוא באורך מטר, לא נדרשת שום השוואה; יישור של המשפט "המקל S הוא באורך מטר" יראה שכל שהוא אומר על המקל S הוא שיש לו אורך כלשהו.

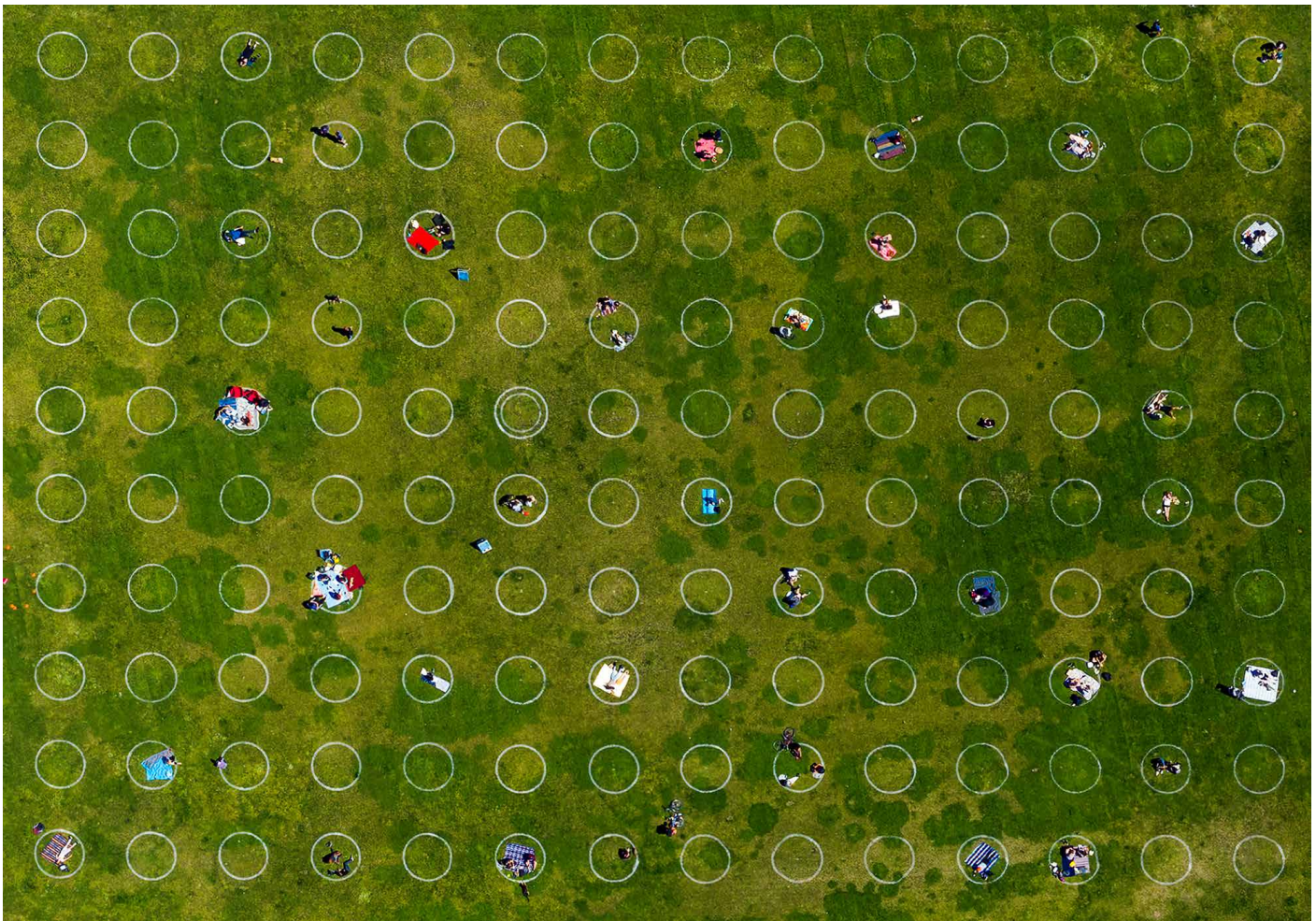
מתגלה כאן הבדל מרכזי בין תפיסותיהם של קריפקה לויטגנשטיין – בעוד שקריפקה טוען שהמשפט "המקל S הוא באורך מטר" מקודד בתוכו מידע עובדתי, היינו שהאורך של המקל זהה לאורך הספציפי של יחידת מידה מופשטת, לפי תפיסתו של ויטגנשטיין המשפט לא מכיל עובדות כלל – פירושו מסתכם בכך שלמקל S יש את האורך שלמעשה יש לו – אורך כלשהו. על אף שהמהלך של ויטגנשטיין עשוי להראות מושך, חשוב לעמוד על השלכותיו – אם ההגדרה של מטר היא באופן בלעדי המרחק שבין קצותיו של המקל S, יהא אשר יהא, אז מאותו רגע, בכל פעם שהמקל S יתרחב או יצטמצם, תשתנה יחד איתו גם מידת המטר. במבט ראשון, לא ברור מדוע עלינו להעדיף מודל כל כך לא אינטואיטיבי, שקושר את יחידת המידה לאובייקט שעשוי לשנות את גודלו. ארצה כעת להראות מדוע החלופה האינטואיטיבית שמציע קריפקה, שבה המקל S יכול לשנות את ערכו המטרי, אינה חפה מבעיות.

אחד השימושים העיקריים של יחידות מידה הוא מעקב אחרי שינוי. אנחנו בוחנים אובייקט באופן אמפירי בנקודת זמן מסוימת ומשווים את התוצאה המתקבלת לבחינה נוספת שמתבצעת

השתמש ויטגנשטיין.
 ניתן להשתמש גם באופרטור מתמטי
 Eli Drezner, אחר למדידת השינוי, ראו
 Measurement-Theoretic Representation
 and Computation-Theoretic Realization, *The
 Journal of Philosophy* 107, no. 6, (2010),
 279.
 Jaap Van Brakel, Units of Measurement and
 Natural Kinds: Some Kripkean Considerations,
 ברקל. *Erkenntnis* 33, no 3, (1990), 302-303
 מציין במאמרו שלוש דרישות. אני ציינתי כאן
 רק שתיים כדי לשמור על בהירות הדיון.
 במקרה שבו אנחנו סבורים שמקל הסטנדרט
 שלנו אינו ראוי לשמש עוד למדידה, אנחנו יכולים
 כמובן להפסיק להשתמש בו ולהחליפו באובייקט
 אחר, אבל זה יהיה מצב שבו נעבור להשתמש
 ביחידת מידה חדשה לגמרי. ייתכן אמנם שנבחר
 לכנותה בשם "מטר", אך לעולם לא נוכל לדעת
 אם היא זהה ליחידה הקודמת, כיוון שכל השוואה
 אמפירית נעשית עד כדי קירוב.

Saul Kripke, *Naming and Necessity* (Oxford: 6
 Blackwell, 1980), 54-55.
 שם, 27. את ההצעה הזאת מייחס קריפקה
 לפילוסופים גוטלוב פרגה (Frege) וברטראנד
 ראסל (Russell), אם כי לפחות במקרה של פרגה,
 ניתן לערער על כך שזו אכן כוונתו.
 שם, 48.
 שם, 57.
 Doron Avital, "The Standard Metre in: ראו:
 Paris", *Philosophical Investigations* 31, no. 4
 (2008): 318-339; Jakub Mácha, *Wittgenstein
 on Internal and External Relations: Tracing
 all the Connections*, (London and New York:
 Bloomsbury, 2015), 169-180.
 Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown 11
 Books*, trans. Elizabeth Anscombe, (Oxford:
 Blackwell, 1958), 158.
 שם, 160-161.
 ניתן לטעון שמבחינת תקינות מדעית נכון יותר
 לדבר בהקשר זה על המסה של המקל ולא על
 משקלו, אבל בחרתי להיצמד למינוח המקורי שבו

1 לדוויג ויטגנשטיין, **חקירות פילוסופיות**, תרגום
 עדנה אולמן-מרגלית (ירושלים: מאגנס, 1994),
 59. ההדגשות במקור.
 2 The Metre Convention, May. 20, 1875, Paris
 BIPM: הגוף שהוקם במסגרת האמנה הוא ה-
 3 Bureau International des Poids et Mesures
 (שפועל עד היום).
 החל מ-1983 הסטנדרט הרשמי ליחידת המטר
 הוא המרחק שעובר אור בריק ב-1/299,792,458
 שנייה.
 4 כמובן שהוועדה לא התנהלה לפי אחד
 התרחישים שהוצגו כאן. למעשה, המקל שנבחר
 יוצר מראש כך שיהווה קירוב פיזי של ההגדרה
 שנקבעה למטר ב-1791 – עשירית המיליונית
 של רבע מקו האורך העובר דרך פריז. להרחבה
 על ההיסטוריה המדעית של יחידת המטר,
 ראו: H. Barrell, "The Metre", *Contemporary:
 Physics* 3, no. 6 (1962): 415-434, [http://
 dx.doi.org/10.1080/00107516208217499](http://dx.doi.org/10.1080/00107516208217499)
 5 ויטגנשטיין, **חקירות פילוסופיות**, 59.

ריחוק חברתי בפארק בסן פרנסיסקו שבקליפורניה, מקור: ויקיפדיה

"מטבוליזם" של ערים

ערים מקצרות לא רק את המרחקים הפיזיים בחיינו – הן מאפשרות דחיסה של אינטראקציות חברתיות בזמן ובמרחב. בהשראת אלומטריה, חקר חוקי גדילה בעולם הביולוגי, חוקרים חושפים את החוקים הבסיסיים של גדילתן של ערים, את המאפיינים הייחודיים שלהן ואת הסכנות הטמונות בצמיחה ללא מעצורים

אלכס אבי

להגדירה לפי גבולותיה האדמיניסטרטיביים? או שמא מדובר בשטח שבו מתגוררת כל האוכלוסייה שמשתמשת בשירותיה? אחת מפריצות הדרך הגדולות בתחום חקר הערים הגיע דווקא ממקור אחר לחלוטין – אלומטריה (Allometry) חקר חוקי גדילה (Scaling) בעולם הביולוגי, שעוסקת בקשר שבין גודלם הפיזי של בעלי חיים למאפיינים ביולוגיים אחרים שלהם, כמו אנטומיה, פיזיולוגיה ואף התנהגות.

גילוי בסיסי וחשוב בתחום מקורו בקשר שבין גודלם הפיזי של בעלי החיים לכמות האנרגיה שהם מייצרים, או במילים אחרות, בקצב המטבולי שלהם. כשמסדרים בעלי חיים בסדר עולה לפי מסת הגוף שלהם, מגלים כי יש קשר הדוק בין גודלה של החיה לקצב המטבולי שלה, אך למרבה ההפתעה היחס אינו ליניארי, אלא גדל בקצב הולך ופוחת (סבלינארי). כלומר, כשמשווים בין בעלי חיים בגדלים שונים, ניתן לראות כי ככל שחיה גדולה יותר, כך כמות האנרגיה שהיא מפיקה קטנה באופן יחסי, על אף שהכמות גדולה יותר אבסולוטית.

במשך שנים רבות חשבו ביולוגים וזואולוגים כי הקשר בין השניים נטוע ביחס שבין שטח הפנים למסת הגוף של בעל החיים. אנו יודעים כי כל התאים בגוף התלת-ממדי מייצרים אנרגיה (פולטים חום) אבל רק שטח הפנים (הדו-ממדי) יכול לשחרר את החום אל הסביבה. על פי הגיון זה, העריכו כי קצב הגדילה של היקף האנרגיה שהחיה מפיקה יעמוד על חזקה של $2/3$. כלומר, כל חיה שהמסה שלה היא x^3 תידרש רק לשטח פנים של x^2 כדי לווסת את חום גופה. עם זאת, מדידות של החוקר הגרמני מקס קלייבר (Max Kleiber) בשנות השלושים גילו אחרת – היחס עומד דווקא על חזקה של $3/4$ (ראו תרשים)¹. 60 שנים לאחר מכן, ב-1997, קבוצת מחקר, בראשות הפיזיקאי ג'פרי ווסט (Geoffrey West) מצאה הסבר משכנע לבעיה.² החוקרים הראו כי

כשמסדרים בעלי חיים בסדר עולה לפי מסת הגוף שלהם, מגלים כי יש קשר הדוק בין גודלה של החיה לקצב המטבולי שלה. מקור: PxHere

מדעית תיאורטית להבנת המנגנונים הבסיסיים שמעצבים את החיים בעיר ואת התפתחותן. קשה אפילו להגדיר מהי עיר וכיצד לתחום אותה. האם גבולה של עיר הוא גבול השטח הבנוי? כיצד ניתן לתחום אותו במדויק? לחלופין, האם יש

ערים הן הישג אנושי מעורר השתאות. הן התפתחו באופן עצמאי בגיאוגרפיות ובתרבויות שונות, הן מהוות מנוע צמיחה תרבותי, טכנולוגי וכלכלי, ובימינו רוב אוכלוסיית העולם גרה בהן. עם זאת, שנים רבות חסרה לנו מסגרת

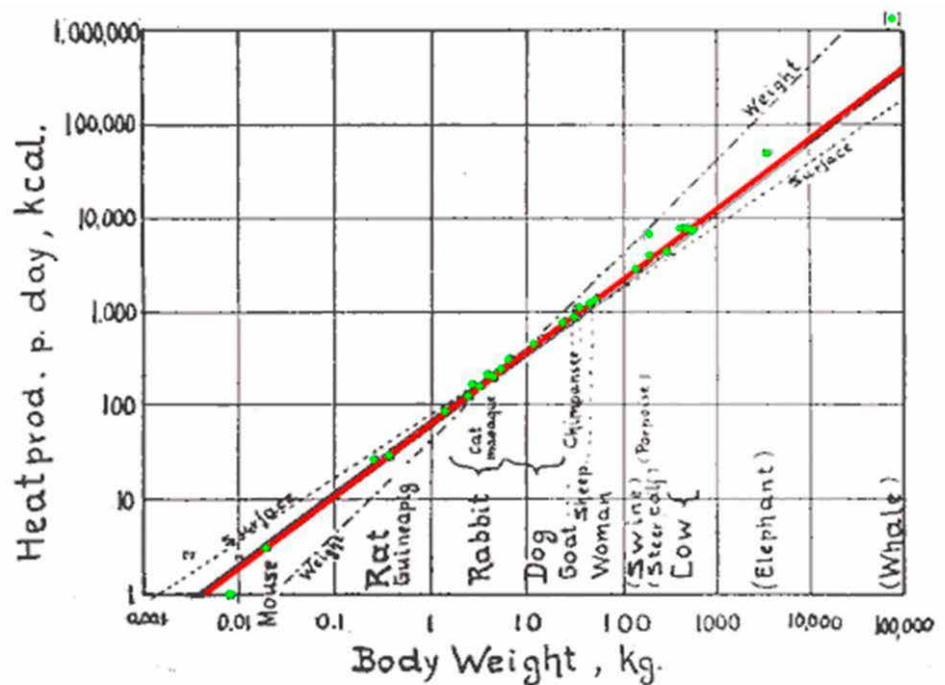

Fig. 1. Log. metabol. rate/log body weight

הקשר בין גודל הגוף והקצב המטבולי – Max Kleiber (1947). מקור: ויקיפדיה³

ערים, אך טוענים שהקושי להגדיר "מהי עיר?" ולתחום אותה מעורר ספק ביחס להסברים שנותנים ווסט ובטנקורט לחוקי הגדילה האלה. למשל, באטי הראה⁵ כיצד שינוי בתיחומן של ערים, על ידי הכללה של יוממים (אנשים המגיעים מידי יום אל העיר לצורכי עבודה, אך גרים בישוב אחר) בקביעת גודל אוכלוסייתן, משנה את קצב הגדילה של מאפיינים שונים שלהן, ואף מעביר מאפיינים מסוימים מן התחום הסופרלינארי לזה הסבלינארי, ולהפך. לדידם, הסתכלות על העיר בתור סך התושבים הרשמיים שלה בלבד לוקה בחסר, כיוון שרבים נוספים משתמשים בשירותיה, תורמים לכלכלתה ומשתתפים באינטראקציות החברתיות שהיא מאפשרת.

כך או כך, גם תחת הגדרות שונות למושג "עיר", אנו נוכחים לראות כיצד מדע האלומטריה מסייע בפירוק מאפייניה החמקמקים של העיר לכדי רכיבים מובחנים וכמיתים. הבחנות אלה נשענות על טיפולוגיה של קצבי גידול: סאבלינאריים, לינאריים וסופרלינאריים. בניגוד למגבלות הסאבלינאריות המוכרות מן הגוף החי, מבט מקרוב באלמנטים הסופרלינאריים, שתורמים לקסמן המיוחד של הערים, יגלה שאלה טומנים בחובם גם מחירים פוטנציאליים. כך, למשל, נוכל לתהות האם יש גבול לצמיחתן של ערים? ההיסטוריה מראה כי בני אדם נוטים לעקוף מחסומים לצמיחה

הפשיעה, ההכנסה הממוצעת לנפש, היה גדול באופן יחסי (ואבסולוטי) באופן משמעותי יותר מאשר בערים קטנות.

גילוי זה הוביל את החוקרים להבדיל בין שתי קטגוריות של חוקי גדילה בערים, ובעצם למסד תפיסה חדשה לשאלה "מהי עיר?". לדידם, אם מחליפים את ההסתכלות הפיזית והגיאוגרפית על העיר בהסתכלות ממוקדת באנשים שבעיר, ניתן לראות ערים כתוצר או כסביבה מאפשרת של דחיסת אינטראקציות חברתיות בזמן ובמרחב. בעצם, הם סברו שהמרחק הפיזי ההולך ופוחת בעיר יוצר מעין "ציפוף" ברשת החברתית, ובכך יוצר את האפקט של "גדול מסך חלקיו", המתבטא בגדילה אקספוננציאלית (סופרלינארית). תובנות אלה מתיישבות גם עם החוויה השכיחה של המגורים בעיר. יש תחושה שהחיים בעיר "מהירים" יותר מן החיים בכפר, אומרים על ערים גדולות שהן נעות "ללא הפסקה"; יש בהן ריכוז של אנשים יצירתיים, אמנות ותרבות; הן מהוות מרכזים כלכליים והחיים בהן יקרים יותר ועוד כהנה וכהנה.

התיאוריה של ווסט ובטנקורט פשוטה, אלגנטית ואינטואיטיבית, אבל מבקריה לא איחרו לבוא. אלה, ובראשם הגיאוגרף מייקל באטי (Michael Batty) לא מערערים בהכרח על הרעיון שקיימים חוקי גדילה בהשוואה בין

היחס נטוע במבנה הפרקטלי של רשתות האספקה בגוף החי, כמו מערכת הדם, הנשימה והעצבים. מחקרים פתח צוהר לחשיבה גם על חוקי גדילה אחרים. ווסט הבחין בכך שיש דמיון רב בין ערים לבין הגוף החי. במסגרת ההקבלה, ניתן לחשוב על "מטבוליזם" (קליטת האנרגיה מן הסביבה, עיבודה ושימוש בה) של עיר. כבישים הם עורקים, תשתיות תקשורת הן עצבים, חנויות ותחנות דלק הן מקורות אנרגיה – העיר זקוקה לתשתיות אנרגטיות (ותשתיות להעברת אינפורמציה) כדי לאפשר את החיים בה. בהתאם, חשבו החוקרים, חוקי גדילה עשויים לחול גם על ערים. מהו, אם כך, הקצב המטבולי של עיר?

במאמר מפורסם מ-2007, ווסט, לואיש בטנקורט (Luis Bettencourt) – חוקר ערים נוסף – וצוותם, הראו כי בדומה לבעלי חיים, כשמשווים ערים לפי גודל אוכלוסייתן, היקף התשתיות הנדרש לקיום עיר גדולה יגדל באופן הולך ופוחת.⁴ ניתוח של נתונים ממדינות רבות בעולם מעיד כי שטח הכבישים הסלולים בעיר, אורך קווי המתח, מספר תחנות הדלק ומדדים רבים אחרים מגלים יחס גדילה סבלינארי. אך כשהחוקרים השוו את גודל האוכלוסייה של עיר למאפיינים אחרים שלה, הם הופתעו לגלות שחלקם גדלו דווקא בקצב הולך וגובר, סופרלינארי. בערים גדולות היקף הפטנטים,

מקור: PxHere

Christian Kühnert, and Geoffrey B. West.
"Growth, innovation, scaling, and the pace
of life in cities.", *Proceedings of the national
academy of sciences* 104, no. 17 (2007),
7301-7306.

Arcaute, Elsa, Erez Hatna, Peter Ferguson, 5
Hyejin Youn, Anders Johansson, and Michael
Batty. "Constructing cities, deconstructing
scaling laws.", *Journal of the royal society
interface* 12, no. 102 (2015), 20140745.

Max Kleiber, "Body size and metabolism.", 1
Hilgardia 6, no. 11 (1932), 315-353.
Geoffrey B. West, James H. Brown, and Brian 2
J. Enquist, "The fourth dimension of life: fractal
geometry and allometric scaling of organisms.",
science 284, no. 5420 (1999), 1677-1679.
Max Kleiber, "Body size and metabolic rate.", 3
Physiological Reviews 27 (1947), 511-541.
Bettencourt, Luís MA, José Lobo, Dirk Helbing, 4

הערות

באמצעות חידושים טכנולוגיים, אך צמיחה בקצב
גובר דורשת גם לחדש את העיר בקצב הולך וגובר.
האם נעמוד בקצב? התובנות המדעיות על גדילתן
של ערים מראות לנו גם את הצד השני, והמסוכן,
של הצמיחה – המשך פיתוח חסר מעצורים, שאינו
בר-קיימא, עלול להביא לקריסת המערכות שעליהן
אנו נסמכים לשם קיומנו.

בינה לבינה

אלון רועה

26/01/21	20/01/21	13/01/21
אני חי בינה לבינה	היום שכחתי את הפנים שלך	אני הנווד במקום
–	–	–
–	23/01/21	אני אוכל ומתגעגע מתקלח ומתגעגע מתגעגע ומתגעגע
אם לא אוכל לאהב אותך אהב בתוכך	אחרי שמלאת את כל החדר יצאתי אלך	–
–	–	אני שומר עליך: מפני האכל, מפני המים, מפני השמירה
בתוכך ואתך וממך וינה לבינה	לרחובות שלה ולפנסים שלה	

יסודות הבית בְּשֵׁר עֶבֶה	06/02/21	27/01/21
וְאֲנִי שׁוֹכֵב בֵּין הַבְּשָׁרִים	אֲנִי רוֹצֵה לְחַזֵּר (כִּי גִעְגּוּעַ הוּא חֲזָרָה) וְלִהְדָּגִישׁ	אֲנִי מִשְׁתַּמֵּשׁ בַּחֲפָצֵי וְנוֹהֵג בָּהֶם
15/02/21	שֶׁהַגְּעֻעוּעַ הוּא לֹא חֹסֵר אֶלָּא קִיּוּם וְשֶׁאֲנִי מְקַיֵּם אוֹתָהּ מִתּוֹךְ הַקִּירוֹת וּמִתּוֹךְ הַסְּדִינִים	– אֲנִי פוֹרֵט אֶת הַפְּנִים:
אֶת שׁוֹקֵעַת בְּגוֹפִים שֶׁהֶעֱנַקְתִּי לָהּ	כְּשֶׁאֲנִי מִתְכַּסֶּה בָּהֶם לְאַהֲבֵם אוֹתָהּ	לְצַלַּחַת, לְסָפוּג
	–	לְמִים,
	שְׁעַר הַפֶּה שֶׁלָּהּ	לְאֶכֶל
	מִתְחַלֵּף כְּמוֹ תְּאִים מִתִּים	
	בְּקִירוֹת, בְּסְדִינִים	
	לְהַחִיּוֹת אוֹתָהּ	
	–	

מעשה שהיה מלך גדול ומושל בממלכות ובאיי הים. וזה המלך היה לו עושר גדול וגם כן נשים רבות ומן הסתם בנים רבים גם כן. והיה לו למלך הנ"ל בת־זקונים שהיה מחבבה יותר משאר בניו, ואמר שליתן לה המלוכה זה אי אפשר שכן חוקי המדינה שיהיה הבן הבכור יורש, והלוא בת־זקונים היא. ולהשיאה למלך גדול לא רצה, שאפשר שלא יהיה מהוגן, ונמצאת זו עצבה כל ימיה. ואמר ליקח את זו בת הזקונים וללמדה כל חוכמות שבעולם כדרך שעושים לבני המלכים כשהם צעירים. ולקח לה מלמדים מארצות רבות ולימדוה חוכמות שלהם, והיתה בת הזקונים חריפה וממולחת, ונעשתה בקיאה גדולה בכל החוכמות. וחיפשה לה עוד מלמדים, והיו מביאים לה מדי שנה מלמדים חדשים משאר מדינות, עד שנעשתה בקיאה בכל החוכמות שבעולם. והיתה יושבת בפלטין של המלך אביה והיתה למדה שם חוכמות ומוסיפה חוכמות משלה, והיו באים אליה כל אנשי הממלכה והדאקטורים להיוועץ בחוכמות שלה, שמעצמה היתה מוסיפה חוכמה על שאר חוכמות. ולאחר כמה שנים נזקן המלך ונחלש ולא יכול היה עוד למלוך, וגמר אומר למנות את בנו בכורו למלך עוד בחייו. ועשו סעודה גדול והיתה שם שמחה גדולה, שזוכה לירש אביו בחייו. וכשהיו שתויים חשב זה הבן, היינו הבכור שמינו אותו מלך כנ"ל, שהרי זו הבת הזקונים היא מחוכמת מכל האנשים שבכל המדינות, וגם כן אנשי הממלכה אוהבים אותה אהבה גדולה, שהרי כל שאלות ובעיות שיש להם מביאים אליה. ובוודאי אם תחפוץ לא ימנעו ממנה ליקח המלוכה. ואמר שלהורגה או לגרשה זה אי אפשר, שכן אביו הזקן יצטער צער גדול. והתייעץ ביועציו מה יעשה בה. והודו לו היועצים ואמרו שאכן להורגה או לגרשה אי אפשר, ולא היו יודעים מה לעשות בה. קם יועץ אחד ואמר, שבאשר שזו בת הזקונים מחוכמת מכל אדם ולמדה כל חוכמות שבעולם, גם כן אי אפשר יהיה לשלחה למדינה אחרת או להשיאה לאחד המלכים, שמתוך כך תבין דבר מתוך דבר ותדע שהיא ראויה לשלוט בזאת המדינה כנ"ל, ותקום למלוך שם כנ"ל. אלא מה יעשו? יביאו אדם וילבישוהו קרעים ובגדים בלויים ונעליים בלות, ויאמר לה אותו האיש שבא מדרך רחוקה, ממדינה שמעבר להרים, וחוכמה של אותה המדינה אין מוסרין לכל אדם, אלא למי שנשתכן אצלם וגר שם איזה זמן. ויסביר לאותה בת הזקונים איך להגיע לזאת המדינה, ותלך שם ותאבד במדבר. ושמחו כל היועצים שמחה גדולה וגם כן הבן מלך שמח שהנה מצא עצה. ועשו העצה הנ"ל.

העמוד האינסופי (1937), קונסטנטין ברנקווי. https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Romania_20060512_-_Tirgu_Jiu_-_Coloana_fara_sfarsit.jpg מקור:

מעשה מחוכמת בת־מלך, בעקבות רבי נחמן

ערן שוורצפוקס

שיר השירים (1957) II, מארק שאגאל.
מקור: <https://www.wikiart.org/en/marc-chagall/song-of-songs-ii-1957-5>

הבן הבכור, כשיבוא מישהו ויגיד שהוא יודע זאת החוכמה, ידע שבוודאי הוא הבת הזקונים, שכן אי אפשר לעשות כדבר הזה בעולם.

ושלחו כנ"ל בכל הממלכות. והבת מלך, היינו בת הזקונים, היתה שואלת בעופות כנ"ל, ואמרו לה העופות שבאשר יש מי שידוע זאת החוכמה, הרי הוא מזומן לבוא אצל המלך הזקן אביה ויעשהו יועצו ואיש סודו. ונתיישיבה בדעתה להתחפש ולבוא כפי שאמרו היועצים, שבאשר היא מחופשת אחיה לא יהרגה, ותוכל להתגורר אצל אביה. והיתה בהולה להגיע במהרה אל המלך הזקן, שכן בוודאי אנשים רבים יודעים זו החוכמה וינסו גם הם לעשות כן, והרי הדרך לאביה היא כמה שנים כנ"ל. ועשתה בחוכמתה והגיעה בתוך כמה חודשים אצל הממלכה.

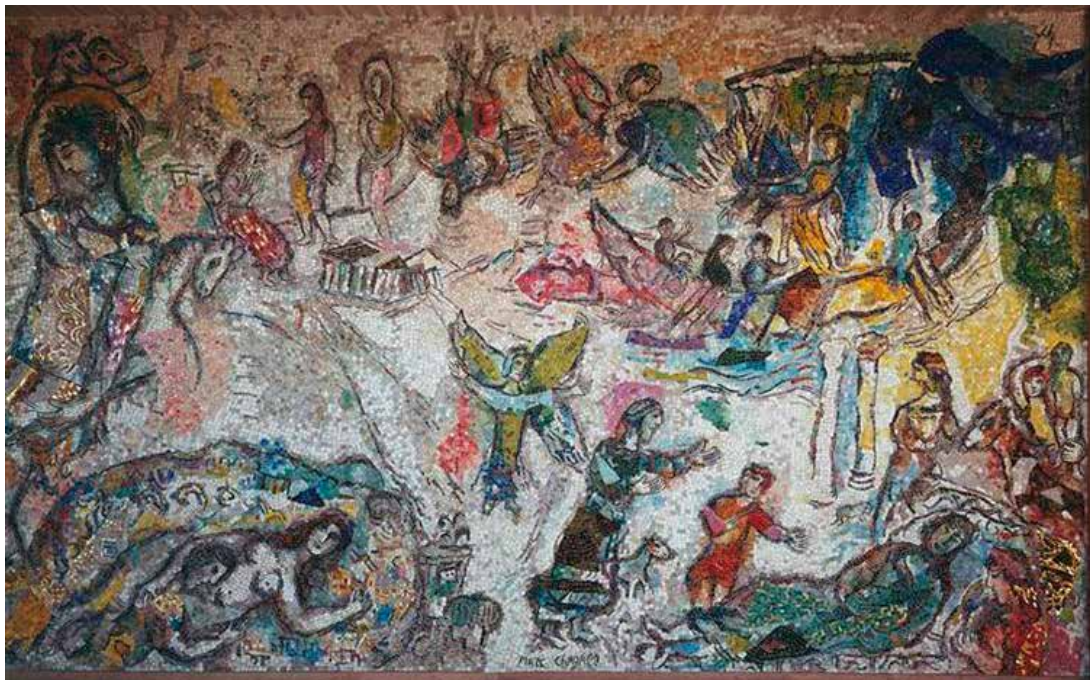
וכשהגיעה אצל הממלכה לא הכירה אדם, שכן נשתנו פניה מחמת צינה ושלגים ומדבריות וחול שעברה, וכל בגדיה נעשו קרעים ונעליה בלות, ואמרה לשומרים שיש לה בזה החוכמה שמבקש המלך הזקן. ועשו ממנה השומרים חוכא גדול שחשבוה קבצנית ואיך זו הקבצנית יודעת חוכמה זו שכל בעלי חוכמות שבעולם אין יודעים אותה. ולקחה טבעתה והראתה להם ונסתכלו בה באותה הטבעת וראו שכתוב בה גז"י והחלו בוכים. והבינו שזאת הטבעת היא החוכמה הנ"ל, ומתוך

ויהי היום, והמלך הנ"ל, היינו הבן הבכור, נצטער על שעשה כן לאחותו. ועוד היה מצטער שעשה כן לאביו. ונתייעץ ביועציו מה יעשה להשיב אחותו הקטנה, שהרי אם יקרא לה תחשוב שבוודאי רוצה להורגה, ואפשר שבכלל אבדה במדבר או בהרים הגדולים כדרך שהטיילים אובדים, שחלקם מתים במיתה משונה ר"ל, ויש שנטרפת דעתם עליהם ונעשים כחיית השדה, ויש שנשחכת מהם שמים וביתם, ומוצאים להם שם חדש ובית חדש ויותר א"א למוצאם. ואמרו לו יועציו שישלח בכל המלכויות, שבאשר יש מי שידוע לעשות בחוכמתו איזה דבר, שמי שנסתכל בו עצוב הופך שמח או שמי שנסתכל בו שמח הופך עצוב, שיבוא אצל המלך הזקן, היינו אביו, וזה ייתן לו פרס גדול ויעשו אותו יועצו ואיש סודו. וזה הדבר הוא חוכמה גדולה ובוודאי שאין איש שידוע לעשותה, שאי אפשר שיהיה דבר שכזה בעולם. וזו הבת זקונים מנוסה בכל החוכמות שבעולם, ובוודאי תדע איך אפשר לעשות כדבר הזה, ובוודאי כשתשמע זה הדבר תחפש ותבוא ותגלה רק לאביה הזקן שהיא בתו. ובוודאי תחשוב שיש רבים שעושים כן, שכן דרכם של בעלי חוכמות, שכל חוכמה שנוספת אצלם סבורים הם שהכול יודעים, ואין הם חכמים בעיני עצמם כלל אלא רק מתחזים כחכמים. וכך גם תחשוב בת הזקונים שבוודאי יבואו רבים אל המלך, וזה

ואותה בת הזקונים כששמעה שיש חוכמה שלא למדה עדיין, שמחה שמחה גדולה, שכן דרכם של בעלי חוכמות, ששמחים בשעה שמוסיפים חוכמה על חוכמתם. ונתיישיבה אצל אותו בדאי ושאלתו כיצד מגיעים אצל אותה המדינה. ואמר לה שבאשר שיש מדבריות רחוקות הנקראות דצרטאות ואחריהן הרים הגדולים מאונטירען, ואלו ההרים הרי שלג וקרח נורא ואי אפשר לעברם אלא בדוחק גדול, ולאחריהם יש אגם גדול, ובאותו האגם יש מבצר שקוראין שלאס וראשו בשמיים, ושם נמצאת המדינה. וחשב זה הבדאי שאותה בת זקונים בוודאי תמות כשתגיע למדבר דצרט, ואין צריך לומר כשתגיע להרים. וציוותה בת הזקונים שיכינו לה הסוס וכל צרכי הנסיעה, ושלא יעכבוה. שכן דרכם של בעלי חוכמות, שמזדרזין וממהרין להוסיף חוכמה על חוכמתם. ונסעה מיד, שנתרגשה על שנזדמנה לה חוכמה חדשה.

והמלך הזקן היה יושב בחדרו באותה העת, ושאל למשרתיו איה בת הזקונים, וענו לו שנסעה ללמוד איזה דבר חוכמה ובוודאי תשוב במהרה. ועברו ימים רבים ולא שבה, ונתגעגע המלך אל בתו, וביקש בכל הממלכות ולא מצאה. והיה המלך הזקן מצטער מאוד על בתו שנסעה ולא שבה ובוודאי נטרפה במדבר או שנתקפה בידי לסטים ר"ל והרי היא מוטלת מתה במדבר. והיה יושב בחדרו ובוכה על בתו הקטנה, והיה בנו הבכור מצטער שכן עשה לאביו, ולא ידע מה לעשות, שלא ידע היכן היא הבת ובטח שאבדה במדבר ואי אפשר כבר למוצאה. ולקח כל היועצים הנ"ל וציווה להרגם על שיעצו לו רעה על אחותו.

וזו בת הזקונים היתה מהלכת במדבר איזה כמה שנים, ולא צמאה למים כלל מתוך שהבינה בחוכמתה ומצאה לה מים ואיזה עשבין והיתה אוכלת ושותה מהן, והיו מחיים נפשה במדבר. והגיעה אצל ההרים של השלג מאונטירען, והבינה בחוכמתה איך לא ישיגה הכפור והצליחה גם כן בדוחק גדול לעוברם, והיתה מהלכת שם אצל ההרים קרוב לחמש שנים, והיו בעיניה כימים אחדים שממרת היתה לעסוק בחוכמת המדינה הנ"ל. ובאשר נגמרו ההרים וראתה שאין שם אגם ומבצר אלא יערות גדולים, נתיישיבה והבינה בחוכמתה שבוודאי אחיה עשה לה כן. ונתיישיבה בדעתה שאין כדאי לה לחזור, כי בוודאי עד שתחזור כבר ימות אביה זקן, ויבוא אחיה ויהרגה. ונתגוררה שם אצל היער מספר שנים, והיתה מדברת עם העופות לשמוע מה מספרים העולם ואם נתחדש דבר אם לאו אצל אביה, היינו המלך הזקן.

המסר מיוליסיס, מארק שאגאל. מקור: <https://www.wikiart.org/en/marc-chagall/the-message-of-ulysses-1>

ענה ואמר, שכל המעשה הזה אינו מדעתו כלל, והעולם, שאומרים שאינו תורה וסודות עמוקים וגנוזים כלל, אלא רק מעשיות בעלמא, עליהם הוא אומר "לא יחפוץ כסיל בתבונה" וכו'. ועיין ותמצא שכל המעשה הנ"ל רמוז בספרים הקדושים בכלל ובפרט בדברי קהלת בן דוד יעו"ש ו"ילד מסכן וחכם" וכו', ו"מי יודע מה טוב לאדם" וכו', וד"ל ואכמ"ל. ושאלנוהו בדבר המלכה, היינו האחות, והשיב לנו כדכתיב "אומר לחכמה אחותי את" ויותר לא רצה להשיב. זה שהיה כתוב בטבעת ראשי התיבות גז"י, אשרי מי שישים את ליבו בזאת ובן אדם יתאמץ בך. ונזכה שבזכות סיפורי מעשיות הקדושים הנ"ל, נזכה לביאת משיחנו גואלינו רוח אפינו במהרה בימינו, בלע המוות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, אכ"ר.

להביט בזאת החוכמה. והראו לו הטבעת שכתוב בה גז"י והחל מבכה. ואמר לו אביו, היינו המלך הזקן, שבאשר חפצת להרחיק את בתי ולצערני, הרי זו תירש המלוכה במקומך. והוציאוה אל החוץ וקראו בכל הממלכה שזו בת הזקונים חזרה והרי היא מתמנה היום למלך. ומתוך שהיה המלך, היינו הבן הבכור, מתבונן בטבעת הנ"ל, נתבהל ונתפחד והיה סבור שכעת בוודאי יחפצו להורגו, שכך דרכם של מלכים, שהורגים למי שחורש עליהם רעה, והוא לא ידע שלא כך דרך בעלי חוכמות, כל שכן דרך מלכות. וחשש את נפשו מאביו ומאחותו קטנה שלא יהרגוהו. ואחותו הקטנה, היינו המלכה, ראתה שנתפחד הרבה, ושבה והראתו שנית את הטבעת ושמה שמחה גדולה, ועשו סעודה גדולה בכל הממלכה וקבעוה יום חג.

שהיו מרבים בבכי לא שמו לבם לדבר המלך, היינו הבן הבכור, הכניסוהו אצל המלך הזקן. והלכה בת הזקונים אצל המלך הזקן ותיכף כשנכנסה אצלו נבעת המלך, שאין זה נהוג שבאה קבצנית לפני המלך (והוא לא הכירה כנ"ל) וראתה שנבעת אביה וראתה צערו שהיה מצטער כל השנים, והראתה לו טבעתה וקרא מה שכתוב בה גז"י ותיכף החל מצחק, והבין שזו היא בתו. ואמרה לו הבת אל תגלה לאיש שאני בתך שזה המלך, היינו אחי הגדול, רוצה להורגני, והשביעה אותו שלא יספר כן. וסיפרה לאביה המלך כל הקורות אותה הנ"ל. וכששמע המלך, היינו הבן הבכור, קול שחוק עולה מחדרו של המלך הזקן הבין שהגיע החכם שביקש, והבין שזוהי אחותו הקטנה. ותיכף נכנס אצלם וראה להם שהם שוחקים, ותיכף ביקש גם

ליפוף 1

דרה וורצ'יזר עפרון, סטודנטית שנה ג' בתוכנית

בניין שיכון בבאר־שבע, מקור: ויקימדיה

כסף גדול ודירות קטנות

על תכנון מדיר והיעלמותן של הדירות הקטנות מן הנוף העירוני בשנות ה־90

יעל אגמון

היה בין היתר התנערות של המדינה, במידה רבה, מן האחריות על ההצלחה ועל הכישלון הכלכלי והחברתי של השלטון המקומי. הדבר הזה גרם, כמו שאתם יכולים לנחש אולי, לדינמיקה של תחרותיות הולכת וגוברת בין רשויות מקומיות לבין עצמן, כדי להצמיח את הרווח שלהן על חשבון רשויות מקומיות אחרות.

אם כן, הרשויות המקומיות של שנות ה־80 נלחמו על ההישרדות הכלכלית שלהן. מדיניות הממשלה והכנסת דחקו אותן לתפיסה שלפיה התושבים החלשים כלכלית מהווים נטל, ותו לא. זאת משום שאלה צורכים שירותי רווחה רבים יותר מן העשירים, ומשלמים ארנונה מעטה יותר, במילים אחרות: הפסד. לפיכך, טקטיקה

של המגזר הציבורי בשנות ה־80 וה־90, השלטון המקומי בישראל עבר שינויים אדירים. אחד החשובים שבהם היה המהפך באופן המימון של הרשויות המקומיות בישראל, שקירב אותן יותר ויותר אל עבר מנגנון של מימון עצמי.

מימון עצמי הוא למעשה תהליך שבו אחוזים גדלים והולכים מתקציב הרשות המקומית ממומנים ממקורות הכנסה עצמיים של תושבי הרשות המקומית במקום מתשלומים שהשלטון המרכזי העביר אליה. המעבר למימון עצמי של רשויות היה ניסיון לדחוק אותן להתייעל, להיות פחות מושחתות ולקצץ בהוצאות – או לפחות לעשות את כל התופעות השליליות האלה על חשבון ולא על חשבון האוצר. במילים אחרות, הוא

הרשו לי לספר לכם סיפור היסטורי עצוב, מכעיס ומעורר שאלות, שבמידה רבה נמשך עד היום. זהו סיפור על דירה, על בית. זו לא סתם כל דירה, אנחנו נדבר היום על דירה מיוחדת: הדירה הקטנה. בשורות הבאות נבין ביחד עד כמה גודל הדירות בישראל מכונן מרחק בין מעמדות סוציאקונומיים וקבוצות אתניות לפי גלי הגירה, עד כמה הוא יוצר הרחקה. אבל ראשית כל – רגע של היסטוריה!

כבר עשורים רבים השלטון המקומי בישראל נתפס כלא־יעיל, כמושחת, כמנוון ובלתי הכרחי. על אף שבמקרים רבים תיאור זה רחוק מן האמת, לא בכך נעסוק כעת, אלא בהשלכה של התפיסה הזאת. כחלק ממהלכי הפרטה וההתייעלות

ואיתם ארנונה וכספים לשירותים ציבוריים. עבורן, גם תושב חלש כלכלית הוא תושב, ועדיף על הגירה שלילית. תהליך זה התרחש על אף שהדבר פגע בהן בטווח הארוך, ובגלל זה מצבן רק הלך והחמיר. אבל הסובלים העיקריים מן המצב הזה היו האוכלוסיות שלא יכלו לרכוש דירות גדולות, שנאלצו לבחור להתפשר ולחיות ברשויות מקומיות עניות, שבהן, באופן טבעי, קיימות אפשרויות העסקה מצומצמות יותר ושירותים עירוניים טובים פחות. במילים אחרות, עניים נדחקו לחיות בקרבת עניים ועשירים בקרבת עשירים. מדיניות מקומית זו היתה אחת מן הגורמים המרכזיים לדפוסים הכה מובהקים שמבחינים היום בין עריות כמו לוד לרמת גן. 20 דקות נסיעה בין שתי ערים כמעט סמוכות, אבל המרחק ביניהן אדיר.

הסיפור הנישתי לכאורה הזה, על דירות קטנות, לאן הן נעלמו והיכן הן נמצאות, מלמד אותנו המון על מדיניות התכנון של ישראל, והוא חשוב להבנה של אחת הבעיות האקוטיות של הציבור הישראלי בעשור האחרון. הגיהנום של שוק הדיור בישראל מתחיל, בין היתר, בסיפור הזה. זהו תהליך של עשרות שנים שבמסגרתו המדינה החלה לתמרץ רשויות מקומיות לא לראות בנו אנשים, קהילות שחיות יחד, אלא לחשוב עלינו כעל נכס פיננסי. יש נכסים מניבים יותר, שמשלמים מיסים וארנונה גבוהים, וצורכים הרבה מוצרים ושירותים, ויש נכסים שמשלמים מעט וצורכים שירותים ציבוריים, ומן הנכסים האלה צריך להיפטר. ככה הפכו הערים והיישובים בישראל – במקום להיות הבית של כולנו – למיזם פיננסי מבדל, מפריד, ומכונן מרחקים. מרחב שבו העשירים מתחרים זה בזה על מי מוצא את התשואה הכי גבוהה, וכל היתר נורקים ממקום למקום כדי לפנות להם מקום. הבעיה השורשית הזו, יכולה תסתיים רק כשאנחנו נדרוש פתרון שורשי באותה מידה, וניקה את הבתים, הערים והשלטון בחזרה לידיים שלנו.

הערות

1 האמור מבוסס על כמה הרצאות ומאמרים של פרופסור ישי בלנק מאוניברסיטת תל אביב. בין היתר: "מקומו של המקומי: משפט השלטון המקומי, ביזור ואישוויון מרחבי בישראל", משפטים לד (2) 197, 2003; "ממלכתיות מבוזרת: שלטון מקומי, היפרדות ואישוויון בחינוך הציבורי", עיוני משפט כח (2) 347, 2004; "איים של פלורליזם: היפרדות ושילוב בין דתיים וחילוניים בישראל", דין ודברים, כרך 1, 85, 2011.

2 "לראשי ערים, הגודל כן קובע", גלובס (1999.2.2).

מגדלי מגורים, תל-אביב. מקור: ויקימדיה

ערים ורשויות מקומיות ברחבי ישראל התגאו בכך שהם לא יתנו לדירות קטנות להיבנות בתחומי השיפוט שלהם, כדי למנוע מאוכלוסיות עניות להתגורר בתחומיהן. ראש עיריית נתניה צוטטה כשהכריזה: "אצלי בעיר לא ייבנו עוד דירות קטנות, אני רוצה דירות גדולות בלבד, כך שאנשים ברמה, מעמד ומיסים גבוהים יבואו לכאן".² וכך היה. למרות ביקוש אדיר, במיוחד לנוכח העלויות הגדולות מברית המועצות בשנות ה-90, כמעט ולא נבנו דירות קטנות במרכז הארץ, והדירות הקטנות היו סיבה מרכזית לכך.

רשויות חלשות כלכלית, אגב, שנדרשו פתאום לעצמאות פיננסית מן השלטון המרכזי, נזקקו לכל הכנסה שהיא והתחילו לבנות יותר ויותר דירות קטנות. זאת, כדי למשוך אליהן תושבים

אחת להצמחת רווחים של השלטון המקומי היתה להיפטר מתושבים עניים ולמשוך במקומם תושבים אמידים יותר. אחד האופנים הנפוצים לעשות את זה היה לצמצם את ההיצע של הדירות הקטנות בעיר. אין זה מפתיע. אנשים פחות אמידים, אימהות חד-הוריות וזוגות קשישים לא יכולים להרשות לעצמם פיסת נדל"ן גדולה, ולפיכך בהיעדר דירות קטנות ברשות מסוימת הם יחפשו לעצמם דיור ברשות אחרת.

כך, בשנות ה-90 הגיע השוק בישראל למצב של היעלמות, או לפחות הידלדלות מסיבית, של דירות קטנות משוק הדירות החדשות. המדיניות של ועדות התכנון והבנייה המקומיות בכל רחבי הארץ היתה אחת: לפסול תוכניות בנייה שכללו דירות קטנות. מדיניות זו לא היתה סוד. ראשי

החלום ושברו: מבט מפוכח בפרבר האמריקאי

הפרברים האמריקאיים הביאו עמם הבטחה גדולה לחיי נוחות ורווחה אך במרוצת השנים גם יצרו ריחוק רעיוני ופיסי – בין יושב הפרבר לבין מרכז חייו החברתי והגיאוגרפי, וכן בינו לבין שכניו. מאמר זה קורא לחשיבה מחודשת על הקופסא הלבנה שהיתה למושא חלומם של מיליוני אמריקאים מזה כמה דורות

ליאור וולפרט

מן העיר התעשייתית המזוהמת בחזרה אל הכפר הפסטורלי) פס הייצור של פורד שהפך את הרכב הפרטי למוצר צריכה זול יחסית, תכנון תשתיות שתמכו בהתניידות ברכב פרטי ועלייה ברמת החיים האמריקאית.

יש מגוון דרכים למדוד או להגדיר פרבר, ורובן ככולן מתמקדות בצפיפות האוכלוסין ובהפרדת שימושי הקרקע (דהיינו: מגורים לחוד, תעסוקה לחוד, מסחר לחוד וכן הלאה). אחת ההגדרות המקובלות היא מרחב שבו כדי לעבור בין שימושי קרקע שונים (למשל, כדי להגיע מן הבית לעבודה) יש צורך להשקיע מאמץ ולעבור מרחק רב, לרוב תוך שימוש ברכב פרטי (בהיעדר אלטרנטיבות). כלומר, לפי הגדרה זו, פרבר מתאפיין ב**נגישות נמוכה** בין שימושי קרקע שונים.²

בין פרבר לשכונה

נדמה שאין ברירה אלא לאפשר לערים להתרחב; המגמות העולמיות מצביעות על כך שהאוכלוסייה מתרבה, תהליכי העיור והמעבר מן הכפר אל העיר הולכים ומתעצמים, וסביר להניח שהערים ימשיכו לגדול. עם זאת, אין כל כורח במתן אפשרות לפיתוח עירוני פרברי כמו זה שנהוג בעשורים האחרונים בארצות הברית. בספר חשוב מ־2001³, מסבירים שלושה חוקרים מתחומי האדריכלות והתכנון העירוני – **Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk** ו־**Jeff Speck** – את ההבדל בין הפרבר לבין "השכונה העירונית המסורתית" בארצות הברית, ומפרטים בדקדקנות רבה את הדרכים שלפיהן, לדידם, ניתן להשיב לערים האמריקאיות את התיאור.

על פי הספר, בפרבר יש חלוקה מובחנת בין שימושי קרקע: שכונות מגורים מופרדות ממרכזי

תצלום אווירי של פרבר לויטאון, בלונג איילנד שבניו יורק; מקור: Flickr, צולם על ידי Mark Mathosian, <https://www.flickr.com/photos/markgregory/8087087647/>

יש רכב לכל אחד (כולל מקום לחנות אותו) גינה, וגדר לבנה. החלום האמריקאי. כשמפתחים יישוב עירוני חדש בארצות הברית, זוהי שיטת הפיתוח הנפוצה ביותר: פיתוח על קרקע בתולית שבה מצמיחים פרבר מגורים בעל צפיפות אוכלוסין נמוכה.¹ בהמשך מצטרף קניון או שניים לאורך הכביש המהיר, ופארקי תעשייה שמשמשים מוקדי התעסוקה של תושבי השכונה המבודדת. יש דיונים רבים בספרות על הסיבות לעליית הפרבר, אבל ניתן לומר בהכללה שהיא קשורה במגמות תכנוניות של המאה ה־20 (מגמות שקראו ליציאה

"Little boxes on the hillside
Little boxes made of ticky tacky
Little boxes on the hillside
Little boxes all the same..."

– Malvina Reynolds,
Little Boxes (1962)

הצורה העירונית של פרבר אמריקאי ממוצע מוכרת לרובנו: שורות־שורות של בתים צמודי־קרקע זהים, מסודרים לאורך רחובות מתפתלים, כך שבכל בית גרה משפחה, שבה

בשכנות) טמון ערך נורמטיבי אינטרינזי: קידום של שוויון, סולידריות, ערכי קהילה, ובמקרה של החברה האמריקאית (שבה יש מתאם גבוה בין מעמד כלכלי למוצא אתני) – גם הפחתת סגרגציה גזעית. נוסף על כך, ממצאים אמפיריים מראים כי ביצירת תמהיל חברתי טמונות תועלות נוספות, ובהן: הפחתת סטיגמות על עוני בחברה, הורדת שיעור הפשיעה ושיפור במוביליות החברתית של צעירים ממעמדות כלכליים חלשים.

הגברת התלות ברכב הפרטי ופגיעה סביבתית:

מטבעו, הפיתוח הפרברי מעודד מאוד שימוש ברכב פרטי, וידוע ב"בזבזנות" משאבי קרקע ואנרגיה, שנובעת מצפיפות האוכלוסין הנמוכה בו. ראוי להזכיר כאן שהרכב הוא מוצר כמעט חנימי בארצות הברית: הממשל, הן הפדרלי והן המדינתי, מסבסד כלי רכב ודלק, ומממן בנייה משמעותית של תשתיות כבישים.⁵ עובדה זו, לצד הצורך ברכב פרטי שנובע מצורת המגורים הפרברית, מובילה לתהליך של "היזון-חוזר": ההישענות המוגברת על תשתיות הכביש מובילה בתורה לבנייה של עוד כבישים, שמביאה לבנייה של עוד שכונות פרבריות ומרוחקות יותר, מה שגורם לעלייה בצפיפות הרכבים בכביש, וחוזר חלילה. לשימוש מוגבר ברכב פרטי יש השלכות רבות: החל מפגיעות בריאותיות (עלייה במחלות לב-ריאה, למשל) דרך זיהום אוויר ופליטת גזי חממה מוגברת, ועד פגיעה חברתית באוכלוסיות חלשות שלא יכולות להשתמש ברכב – כמו ילדים ובני נוער, גמלאים, אימהות שנאלצות לעזוב את שוק העבודה כדי להפוך לנהגות של ילדיהן, ואוכלוסיות עניות שאינן מסוגלות להחזיק רכב ונאלצות לגור במרכזי הערים המתפוררים.

מות מרכזי הערים: הפיתוח הפרברי הוביל

לכניסה של כבישים מהירים לתוך מרכזי הערים, מה שיצר בתוכם חוצצים אדירים, ואגב כך קרע אותם לגזרים. במקביל, החלת תקנות בנייה פרבריות על מרכזי הערים רוקנה אותם מתוכן, וגרמה לאיבוד יתרונותיה הטבעיים של העיר הגדולה על הפיתוח מפוזר השימושי של הפרבר. ערים אמריקאיות רבות איבדו מזהורן בניסיון לחקות את הפרברים שלהן. אחת התוצאות היא שללא מרכז עיר חזק העיר מתקשה לממן את עצמה.

ישנן בעיות נוספות הקשורות בפרבר, בפרט נזקים בריאותיים שנגרמים מאורח החיים הפרברי, או העובדה שהפרברים אינם בני-קיימא מבחינה כלכלית; אבל הנקודות המנויות לעיל, הנוגעות למרקם החיים העירוני ולחוויה האנושית שנחווית

התושב חייב להשתמש ברכב פרטי כדי לעבור בין שימושי קרקע שונים.

אז מה הבעיה?

הפרברים, שבתחילת דרכם נראו כאוטופיה שבה האמריקאי הממוצע ממעמד הביניים זוכה לאיכות חיים דמונית כמעט, יצרו ועודם יוצרים מספר רב של בעיות, שברובן שלובות זו בזו.⁵ הפרבר אמנם מאפשר מרחב פרטי באיכות גבוהה ביותר – אבל במחיר של מרחב ציבורי פגוע ומרוקן מתוכן. להלן כמה מן הבעיות הבולטות שהחיים הפרבריים יוצרים:

זרזור המרחב הציבורי והיווצרות של נתק

בין-אישי: הפרברים יוצרים מרחק בין בני-אדם. התקנות העירוניות שמאפשרות בנייה פרברית אינן דורשות קיום של מרחבים ציבוריים המאפשרים אינטראקציה, והמרחב הציבורי בפרבר הוא לרוב שטח שאינו מושך הגעה של בני-אדם. לכן, יש מיעוט אינטראקציות אנושיות בפרבר, והיעדר תחושת קהילה. ההסתמכות על הרכב הפרטי הוכחה אמפירית כגורם שמעודד התנהגות אנטי-סוציאלית.⁶

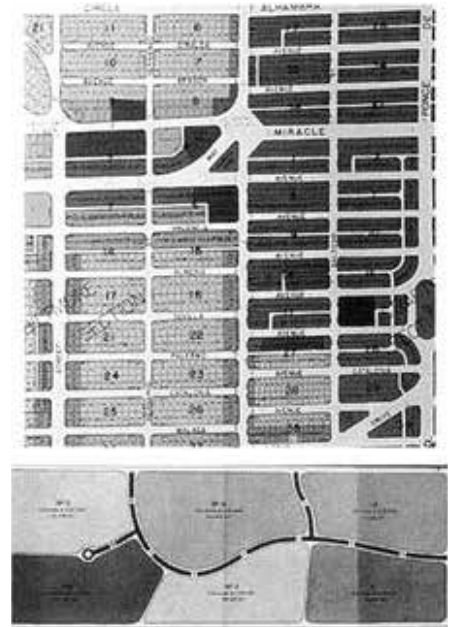
סגרגציה חברתית: פרברים אמריקאיים נבנים

בחלוקות פנימיות, לפי עלות המגרש והבית. בתים יקרים ימצאו ליד בתים יקרים, לעיתים עד כדי הפרדה ממשית של הפרבר כולו מן היישובים שסביבו באמצעות גדר ושומר בכניסה. החלוקה הזו יוצרת סגרגציה בין מעמדות כלכליים בחברה, ומעודדת בדלנות והיעדר סולידריות. ניתן לשער כי ילדות שבמהלכה ילדים ממעמדות שונים אינם מתערים אלה עם אלה, יכולה להוות כר פורה לצמיחת אידיאולוגיות אינדיבידואליסטיות וניאו-ליברליות; ואכן עדויות לכך עולות בספרות, כשאמירות שמבטאות תפיסות עולם כאלה, כגון "אני לא רוצה לממן את העניים עם המיסים שלי", נפוצות יותר בקרב מי שהתבגרו בפרבר לעומת מי שהתבגרו בשכונה מסורתית (Duany ואחרים, 2001). מעבר לכך, הפרברים דורשים אחזקת רכב פרטי (כפי שיובה בסעיף הבא) שבצדה מחיר כלכלי גבוה, והעמקה של ההפרדה המעמדית. ההפרדה הזו אינה פוגעת רק בחלשים אלא בחברה כולה.

כך למשל, Galster ו-Friedrichs (2015) מצאו שאוכלוסיות חלשות נפגעות ממגורים מרוכזים ב"גטאות": החוסן של קהילות כאלה מול קטסטרופות כלכליות או טבעיות נמוך יותר, הן נוטות להיות פחות מעורבות פוליטית, ויש בהן יותר פשיעה ואלימות.⁷ בנוסף, הכותבים טוענים כי ביצירת תמהיל חברתי (עירוב מעמדות, כך שיגורו

קניות (כמו קניונים) פארקי תעסוקה, מוסדות ציבור ש"נשתלים" במרחב ללא הקשר לסביבתם, וריבוי כבישים ודרכים, כולל רחובות מתפתלים ללא מוצא. בנוסף על כך, בפרבר יש יחס גבוה מאוד, בהשוואה לשכונה המסורתית, בין שיעור השטח התפוס על ידי תשתיות פיזיות (למשל: כבישים, מקומות חניה, תשתיות תקשורת וחשמל) לעומת שיעור השטח המשמש בני-אדם למגורים, לתעסוקה, למסחר או לפנאי באופן ישיר.

לעומת זאת, בשכונה המסורתית יש מרכז שבו מצויים מוסדות ציבור לצד מגוון אתרי מסחר; יש רשת של רחובות צרים ומגוונים, שבהם מתקיים עירוב שימושי (בכפוף למגבלות מסוימות – לא נראה מפעל ליד מתחם מגורים – אבל בהחלט נראה בית קפה בקומת קרקע של בניין מגורים); וכן קל מאוד להתנייד בהליכה.

מימין: שרטוט תוכנית של שכונה מסורתית. מלמעלה: שרטוט תוכנית של פרבר חדש⁸

ניתן להיווכח בהבדל שבין שני סוגי הפיתוח העירוני דרך התבוננות בתוכניות שלהם: בעוד שתוכנית של שכונה מסורתית משורטטת בקווים עדינים, בעיפרון, עם רזולוציה מרחבית גבוהה מאוד; תוכנית של פרבר מצוירת בטוש עבה, עם הפרדה גסה בין שימושי קרקע שונים. השכונה המסורתית מייצרת מגוון צורות חיים: אפשר לבחור לגור קרוב למסחר או רחוק ממנו; במרחק הליכה מן העבודה או במרחק שדורש נסיעה; והצפיפות מאפשרת קיום של רשת תחבורה ציבורית. בפרבר, כל הברירות האלה אינן קיימות.

פרבר בדאלאס, בטקסס שבארה"ב. מקור: ויקיפדיה

אחרית דבר

למרות כל האמור לעיל, איני גורס שהפרברים הם התגלמות הרוע. במגורים בפרברים טמונים גם יתרונות מסוימים: המרחב הפרטי הוא אכן איכותי מאוד מבחינה חומרית (שטח מגורים גדול, גינות פרטיות וכו'); פרברים מסודרים מקלים על איסוף נתונים אמפיריים וניתוח של דפוסי חיים, בהשוואה לעיר הכאוטית; ולבסוף, ישנן גם סיטואציות שבהן המגורים בפרבר משפרים את איכות החיים בפרמטרים מפתיעים. כך, למשל, במרחבים עירוניים שבהם צפיפות האוכלוסין נמוכה במיוחד והפיזור בפרברים גבוה במיוחד, קמו ערי קצה (Edge Cities): אזורים שצמודים לעורקי תחבורה ראשיים ומכילים גם מסחר, גם פנאי וגם תעסוקה (אבל מעט מאוד מגורים) כך שהם תוססים במשך כל שעות היממה – ומקצרים משמעותית את זמני הנסיעה של המתגוררים בפרבר, ביחס לנסיעה אל העיר המרכזית.¹⁰ המאמר אמנם עוסק בפרברים אמריקאיים, אבל ראוי לציין שגם בישראל נבנות בעיקר שכונות מגורים חדשות שמזכירות במאפיינים מסוימים את הפרבר. בשכונות אלה, שמכונות לעיתים "מגדלים בפרק" – כמו אם המושבות בפתח תקווה, מרבית השכונות החדשות במערב

היא בטוחה יותר ושיעור הפגיעה בה נמוך יותר, לצד היתרונות הבולטים לחיותה ולאינטראקציות האנושיות שהיא יוצרת. בנוסף, הם גורסים שיש לפעול לצמצום ההישענות על רכב פרטי במידת האפשר גם בשכונות קיימות, תוך שימוש במגוון כלים רגולטוריים והעלאת קרנה של התחבורה הציבורית.

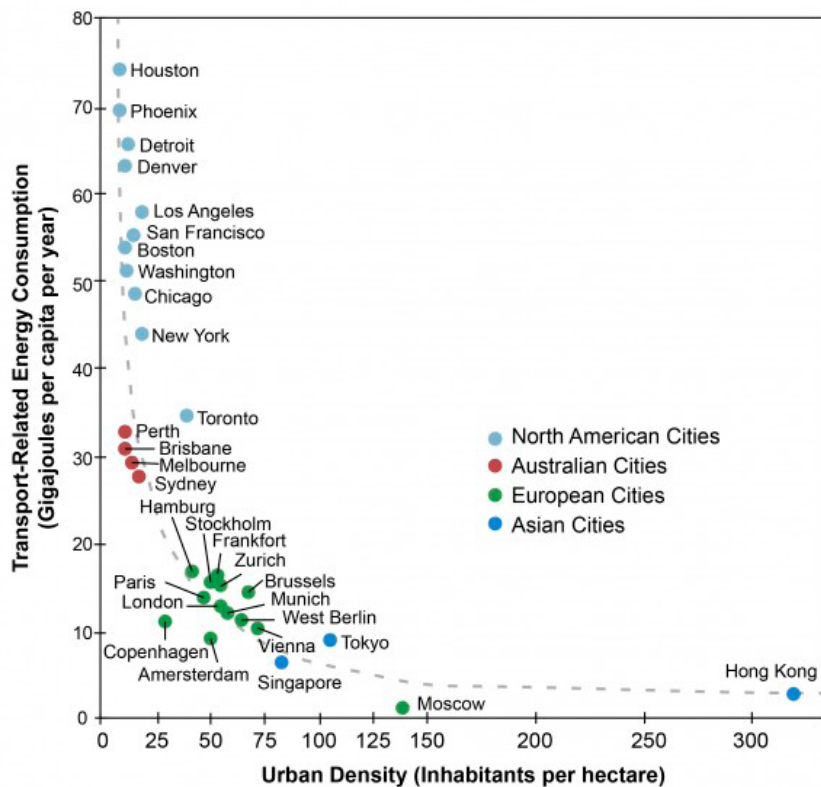
עוד הם טוענים, שכדי להפחית את הסגרציה החברתית, על הרשויות לתכנן מתחמי מגורים כך שיכילו גם דיור ברהשגה, ומגוון סוגי מגורים שיאפשרו למגוון אוכלוסיות להתגורר בקרבה. כמו כן, לדבריהם, ניתן לדרוש מיזמי נדל"ן להקצות חלק מיחידות הדיור למגורים בנייהשגה, או שהרשות המקומית תרכוש חלק מדיור השוק ותשכיר אותו במחירים נמוכים יותר. בנוסף, הם קוראים למנוע הקמה של יישובים שלמים שמיועדים רק למעמד כלכלי גבוה.

מעבר לכך, הכותבים ממליצים על הקמה של גופי ממשל אזוריים מטרופוליניים, שיספקו ראייה שלמה יותר על המרחב בהשוואה לרשות מקומית שמעוניינת אך ורק בטובתה שלה, ויקדמו חקיקה שתעודד הקמת שכונות מסורתיות והתחדשות עירונית, שיש בה עירוב שימושים על פני הקמה של פרברים חדשים.

בחיי העיר לעומת חיי הפרבר, הן הבולטות ביותר לטעמי.

אז מה עושים?

אם הפיתוח הפרברי גורר כל כך הרבה נזקים, איך אפשר למזער אותם? מה כדאי לעשות במקומו? ראשית, הם מציעים, יש לשנות את עקרונות התכנון האמריקאיים מיסודם. חוקי התכנון והבנייה לרוב אוסרים על עירוב שימושים ומעודדים תכנון לטובת רכב פרטי, עמוס כבישים ולא ידידותי להולכי הרגל. הגורם היסודי שהופך שכונה לנעימה למחייה, הוא ההליכתיות – צמצום המרחק שבין שימושי הקרקע השונים, הגדלת הנגישות והגברת מספר האינטראקציות של התושב עם תושבים אחרים ועם הסביבה. כדי לעשות זאת, יש לתכנן שכונות שבהן יש **עירוב שימושים, תחושת ביטחון ונוחות, ועניין ברחובות**: שכונות שבהן יש מסחר ומשרדים לצד מגורים, הניחנות בקנה מידה אנושי, מגוון טיפולוגיות בנייה ורחובות שבהם היחס שבין רחוב הרחוב לגובה הבתים הוא קטן מספיק כדי שתיווצר תחושת מסגור (Enclosure). הכותבים נשענים על כתביה של ג'יין ג'ייקובס (Jane Jacobs)⁹ ומציעים שעיר כזו

גרף שמציג את הקשר בין צפיפות האוכלוסייה במטרופולין לבין צריכת האנרגיה למטרות תחבורה, לנפש-לשנה. ניתן לראות שככל שמטרופולין צפופה יותר, כך יורדת צריכת האנרגיה השנתית למטרות תחבורה של תושביה. (מקור: Ewing (2008)¹⁴)

חקלאי ירוק, בהן יהיו אזורים מופרדים למגורים, מסחר, תעשייה וחקלאות. חזון התנועה היה לשלב את יתרונותיה של העיר התעשייתית (כמו נגישות לשירותים) עם יתרונותיו של הכפר (כמו היעדר זיהום אוויר מהתעשייה).

12 שארל-אדואר ז'נרה (Charles-Édouard Jeanneret), הידוע גם כלה קורבוזיה (1887-1965), היה אדריכל, מעצב ומתכנן ערים שוויצרי, שנחשב לאחד מאבות האדריכלות המודרניסטית. לה קורבוזיה האמין בחזון "העיר הקורנת", לפיו יש לבנות ערים שמחולקות לאזורים לפי שימושים, ולבנות בהן מגדלי מגורים גבוהים מאוד שסביב כל אחד שטח ציבורי פתוח רב. בין הבניינים יעברו כבישים מהירים שיאפשרו תנועת רכבים מהירה ובלתי פוסקת.

13 לקריאה נוספת, ראו: Jacobs, Jane, *The death and life of great American cities* (Random House, 1961); Montgomery, Charles, *Happy city: Transforming our lives through urban design* (Macmillan, 2013); Alexander, Christopher, "A city is not a tree", *Architectural Forum* (1965).

14 Ewing, *Effects of Sprawl*, Chapter 1.

- Duany et al., *Suburban Nation*. 3
שם, עמוד 529. 4
Ewing, *Effects of Sprawl*; Duany et al., 5
Suburban Nation.
Freeman, Lance. "The effects of sprawl on 6
neighborhood social ties: An explanatory
analysis.", *Journal of the American Planning*
Association 67.1 (2001), 69-77.
Galster, George C., and Jurgen Friedrichs, "The 7
dialectic of neighborhood social mix: Editors'
introduction to the special issue", *Housing*
Studies 30.2 (2015), 175-191.
Duany et al., *Suburban Nation*. 8
גיין גייקובס (1916-2006) הייתה עיתונאית והוגה 9
שעסקה בערים, והייתה מראשוני המבקרים של
הזרם המודרניסטי בתכנון העירוני. בכתביה ביקרה
את מגמת הפרבור, הפרדת השימושים, עידוד
השימוש ברכב פרטי והירידה בצפיפות הערים.
Galster et al., *The Dialectic of Neighborhood* 10
Social Mix; Duany et al., *Suburban Nation*.
אבנעזר הווארד (1850-1928) היה מראשוני 11
מתכנני הערים הבריטיים, מייסד תנועת "עיר
הגנים" שקראה להקמה של ערים מוקפות שטח

ראשון לציון, שטח 9 בגבעתיים ועוד אינספור דוגמאות מרחבי הארץ – יש הפרדת שימושים ברורה, ובהן יש מגדלי מגורים גבוהים שמסודרים סביב שטח פתוח נרחב שמשמש את תושביהם. שכונות אלה הן מעין התאמה של הפרבר לאופי ההתיישבות הישראלי וליוקר של משאב הקרקע בישראל. המקורות הרעיוניים דומים: שורשיהם של הפרברים האמריקאיים נטועים בתנועת **עיר הגנים** של אבנעזר הווארד (Ebenezer Howard)¹¹, ואילו רעיון המגורים במגדלים צפופים שביניהם יש רווחים גדולים ודגש על שימוש במכוניות (הרכב הפרטי) מגיע מן **העיר הקורנת** של לה קורבוזיה (Le Corbusier)¹², שהושפע מהווארד ומדעותיו אודות חשיבות הטבע "הפתוח" בסביבה האנושית. שכונות מסוג זה לוקות ברבות מן הבעיות שסובלים מהם הפרברים האמריקאיים, כולל הניכור, ההישענות על הרכב הפרטי, סגרגציה חברתית ועומסים כבדים על התשתיות היקרות שנבנות לטובתן.

בסופו של יום, ערים הן מקומות שגרים בהם בני-אדם. העולם עובר תהליך עיור מואץ, ועיר שאינה בקנה מידה אנושי, שאינה הליכתית, שאינה **חיה** – מזיקה לאנשים שחיים בה. הסיבות לקיום הפרברים הן ברובן היסטוריות, תוצאה של קיבוען מחשבת, לוביסטים חזקים (בפרט מתעשיות הדלקים הפוסיליים והרכב) והישענות על הבטוח ועל המוכר, גם אם הולכות ומצטברות הראיות נגדו. ראוי שהרשויות וגופי התכנון, בארצות הברית ובעולם כולו, יתחשבו בראיות המצביעות על כך (אכן, ניצני השיבה לשכונה המסורתית כבר מתחילים לבצבץ בתוכניות ערים משני העשורים האחרונים) וישאפו לתכנן פיתוח חדש כך שיהיה צודק יותר, בר-קיימא יותר, ומתאים יותר לקיום חיים אנושיים חברתיים ומלאי חיות.¹³

הערות

- 1 Ewing, Reid H. "Characteristics, causes, and effects of sprawl: A literature review." *Urban ecology* (2008), 519-535; Paulsen, Kurt. "Geography, policy or market? New evidence on the measurement and causes of sprawl (and infill) in US metropolitan regions", *Urban Studies* 51.12 (2014), 2629-2645.; Duany, Andres, Elizabeth Plater-Zyberk, and Jeff Speck, *Suburban nation: The rise of sprawl and the decline of the American dream* (Macmillan, 2001).
- 2 Ewing, *Effects of Sprawl*.

חיים אחרים

צבעי מים ועיפרון

יומן מסע
מקבץ דמויות רחוקות
רגעים ללא זמן
בהם נשכח המרחק מן הבית
בהם התקרבו, ולו במעט
תרבויות שונות, לרגע קטן

כמה רחוק היה אז הבית
כל מקום חדש, כל אדם
הפך קרוב

בהתבוננות בתמונות
מציפה תחושת המרחק
כמה עברו חיינו
בשנה האחרונה
המסע רחוק
חיים אחרים

הגר סלפטר, סטודנטית שנה ב' בתוכנית

כשהייתי ביסודי היו סביבי הרבה אנשים שניגנו, בעיקר בפסנתר. החברה הכי טובה שלי ניגנה בכינור. אפילו אבא שלי היה מוציא מדי פעם את הגיטרה שלו מהתיק ליד הספרייה בבית. עוד לא היו לי אז מכשירי שמיעה, אבל תמיד נמשכתי לצליל. משהו ביכולת להפיק אותו, נראה לי קסום. חדורה במוטיביציה של ילדה, ובאשר שנגרם מהתנפלות על תחביב חדש רק כדי לנטוש אותו אחרי כמה חודשים, מצאתי בבית חליל עץ, ומורה ממרכז המחוננים נתנה לי ספר. ואני, שתמיד האמנתי בספרים יותר מבכל דבר אחר – התחלתי לנסות, אוטמת כל פעם חור אחר באצבע אחרת של יד שמאל. אחרי זמן מה הגעתי לחלק שבו צריך להניח גם את יד ימין על החליל. האגודל של יד ימין שלי אמנם זה עצמאית, אבל כל ארבע האצבעות האחרות זו יחד. לא יכולתי להפריד ולבצע את התנועה. אני זוכרת את הרגע שבו הבנתי שיש בעיה: את עצמי עומדת בחדר שלי, מצמידה את החליל לפה, מסתכלת למטה על החור האחרון, ממש שם, ולא מצליחה להגיע אליו. המרחק בין האצבעות שלי לחור היה קטנטן, ונראה בלתי מושג. המרחק בין הרצון שלי, לראש שלא הצליח לשלוח את הפקודה, לאצבעות הקפואות, נראה גדול עוד יותר. בתיכון התקבלתי לפנימייה בירושלים, והיה נראה שכולם סביבי לפתע מודאגים מאוד ממה שיקרה כשאהיה רחוקה מהבית. אבל אני – אולי כי הייתי בת 15, ואולי כי פשוט התלהבתי מדי – לא הייתי מודאגת בכלל. בראייה לאחור, את הנסיעה מכרמיאל ואת העליות הבלתי נגמרות קו 968 עשה בשבילי, והן באמת לא היו שוות את הדאגה של אף אחד מהמעורבים. דווקא העובדה שהחדר שלי בכיתה י"א היה מרוחק שלוש דקות הליכה מהכיתות היא שמנעה ממני להביא מחברת שנשכחה בהפסקה של חמש דקות בין השיעורים, והפכה את חיי לקשים קצת יותר. גם גרם מדרגות אחד בלבד שהפריד בין החדר שלי לקומת הקרקע בכיתה י"ב היה זה שסידר לי לילה בלתי נשכח בהדסה עין כרם, ושבע שנים לא זוכרת ממנו כלום בבית לאחר מכן.

אחרי שסיימתי תיכון עברתי ניתוח לשחרור המתח בגיד אכילס הימני המקוצר-תמידית שלי. האריכו אותו וגיבסו אותי, בתקווה שהפעם המצב יתקבע. כשהאורתופד הוריד את הגבס שבועות אחר כך ופשוט אמר לי ללכת מהחדר לדרכי, לא האמנתי. בקושי הצלחתי לצאת מבית החולים, כי העניין הזה ששני העקבים נוגעים ברצפה היה קצת מוזר ובעיקר כואב ומפתיע. ההורים שלי, שתמיד יודעים ללחוץ על הכפתורים, איתרו סניף של

Your Choice of Any Style
\$ **66** A PAIR

NOW! EVERY PAIR REDUCED TO BRING YOU SAVINGS!

Swagger Oxford
Here's your swagger Oxford at a 32c saving! Sturdy leather sole. 1 3/4-in. heel, rubber lift. C (medium wide) width. *State size.* Shipping weight, 1 lb. 8 oz.
WOMEN'S SIZES: 2 1/4 to 3 1/4; also 6 1/2.
15 W 2940—Black Leather with Black Pig Grained Embossed Leather Trimming... \$1.66
WOMEN'S SIZES: 2 1/4 to 8.
15 W 2939—Smoke Color Leather with Brown Leather Trimming... Pair, \$1.66

Dressy
Down to our low Anniversary price! A smart Kid Pump that used to cost you 32c More! Look at the fine detail—pin dot perforations and intricate overlays! Shows skilled workmanship throughout. Leather sole. 2 1/4-inch covered spike heel.
WOMEN'S SIZES: 3 1/2 to 8. C (medium wide) width. *State size.* Ebbg. wt., 1 lb. 2 oz.
15 W 3023—Black Kid... Pair, \$1.66
15 W 3022—Brown Kid... Pair, \$1.66

High Style
Reduced! And just right for fall—the season when high-cut ties look smartest! Six eyelets give it the long lacing that is fashionable right now. Graceful arch and rounded toe are youthful and flattering. Leather sole. Covered 2 1/4-inch spike heel.
WOMEN'S SIZES: 3 1/2 to 7 1/2. C (medium wide) width. *State size.* Shipping wt., 1 lb. 3 oz.
15 W 2993—Patent Leather... Pair, \$1.66
15 W 2992—Beige Kid... Pair, \$1.66

Bows on Toes
Youthful—from its lofty heel to the perforated bow on the toe. This Pump is one of our special reductions. Don't miss it! Leather sole. 2 3/4-inch covered spike heel.
WOMEN'S SIZES: 3 1/2 to 8. C (medium wide) width. *State size.* Shipping weight, 1 lb. 1 oz.
15 W 3021—Patent Leather... Pair, \$1.66
15 W 3020—White Leather... Pair, \$1.66

Convincer Tie
A 73c Saving on this Convincer Tie! Combination last, built-in steel arch supports, Goodyear welt, leather soles, 1 3/4-in. military heels, rubber top lifts.
WOMEN'S SIZES: 4 1/2, 5, 5 1/2, 6, 6 1/2, 7, 7 1/2, 8, 8 1/2 (narrow) width: 3 1/2, 4, 4 1/2, 5, 5 1/2, 6, 7 1/2. C (medium wide) width. *State size and width.* Shipping weight, 1 pound 8 ounces.
15 W 2676—Black Kid... Pair, \$1.66

For Fleeshy Feet Only
Combination last, built-in arch supports, Goodyear welt, leather soles, 1 3/4-in. heels, rubber top lifts.
WOMEN'S SIZES: 4 to 6 1/2. EEE (extra wide) width. *State size.* Shipping weight, 1 pound 8 ounces.
15 W 2681—Black Kid... Pair, \$1.66

Sears Anniversary Selling of Shoes

Sears, Roebuck and Co. 29

flickr, <https://www.flickr.com/photos/21233184/> מקור: Sears catalog 1935 – women's shoes, pumps N02/4209023286

לקחת צעד אחורה

מרחקים פוגשים אותנו במקומות שונים בחיים – הן ברמה הנפשית והן ברמה הפיזית. אבל המרחקים הללו פוגשים אותנו באופנים שונים

מור דבשי

המושלם ולעבודה המושלמת, נעלתי את המגפיים ליום באוניברסיטה. המרחק הקצר בין המעונות והאוניברסיטה גרם לי להבין שבסוף היום הזה, אני אצטרך מקלחת חמה והנעליים יצטרכו לחזור לארון, לפחות עד לאירוע רשמי.

הבעיה עם ההליכה הזו, בדיוק כמו עם כל ההליכות וגם עם רבים מהקשיים האחרים בחיי, היא שהיא אקראית לחלוטין מבחינתי. יום אחד זה מרחק זעום שאני יכולה לגמוע בכמה דקות, חמושה במשקפי השמש שלי ובזוג הנעליים הנכון. יום אחר לא אשים לב לאבן שלא משתלבת טוב באחרת, או לזה שירד גשם והכול חלקלק. וגם אם אשים לב ואזהר, עדיין קיים הסיכוי שאאבד שיווי משקל ואפול, כי לפעמים זה פשוט מה שקורה. אני לא יכולה לסמוך על זה שהלכתי באותה הדרך כמה פעמים, וגם לא על זה שהמרחק

היא שלפעמים כן, הביטחון והבטיחות שלי שווים את המאמץ. למדתי לא לקחת את הסיכון.

לפעמים אני מחליטה לנסות ולהסתכן, בתקווה שאגלה שפחדתי ממה שהיה ושבפעם אני יכולה הכול. אני מסתובבת כל הזמן בנעלי ספורט, שמספקות תמיכה ויציבות פיזית שמאוד חסרות לשלד שלי. כבר הלכתי למסיבות ולחתונות בשמלה ונעלי ספורט, בלי הביטחון העצמי שנדרש כדי לגרום לצירוף הזה להתחבר. השנה, בפעם הראשונה, קניתי מגפיים רשמיים עם עקב נמוך. חשבתי שאני רוצה לתאם את החוליה האחרונה בלבוש שלי, ולעזאזל עם שיווי המשקל. אולי אז, ככה מבחוץ פנימה, סוף סוף גם הביטחון העצמי, החלומות והשאיפות יתחברו פתאום ויתאימו. נחושה לעבור לפחות יום אחד של לבוש מושלם, וחולמת על עוד ימים רבים כאלה, בדרך לתואר

BBB מעבר לכביש והבטיחו ארוחת ערב חגיגית. מורגלת בתמריצים כאלה מטיולים ארוכים מדי כילדה, נכנעתי מיד והלכתי.

לא תמיד אני נכנעת כל כך מהר, במיוחד כשאני לבד. אני נוסעת בתחבורה ציבורית, ולפני כל נסיעה פותחת Moovit. אני לא סומכת על ה-Best Route אף פעם: מה אם האפליקציה מניחה שאני זקוקה לשתי דקות לרוץ בין אוטובוסים שמגיעים פעם בשעה, אבל אצטרך ארבע? אולי שבע דקות הליכה מהתחנה ליעד הן בעצם רבע שעה, כי אני עייפה מהנסיעה? ואולי אני צריכה להגיע רעננה במיוחד, ולא מיוזעת אחרי מאמץ? כשכל החששות האלה מסתחררים בראש, אני פותחת כל הצעה, בודקת, מעבירה ל-Least Walking, מזדעזעת מהתכנון לארבעה אוטובוסים, ושואלת את עצמי: האם זה שווה את זה? והתשובה

ההליכה מהמעונות לאוניברסיטה, צילום: נעם זלינגר

קצר. גם שתי דקות הליכה יכולות לגרום לנפילה, בדיוק כמו עשר.

אותו מרחק הליכה מהדהד אצלי גם את המרחק בין מי שאני ומי שהייתי רוצה להיות. מסיבה עלומה כלשהי, אני חייבת להיות הבחורה בנעלי הספורט. כמו שאני חייבת להיות זאת ששואלת אם יש מעקה בצד שמאל, ועדיין פוחדת בסתר מכל גרם מדרגות. כמו שאני מקלידה בעיקר ביד שמאל, כי אני עדיין לא מצליחה להזיז את כל האצבעות ביד ימין כמו שצריך. בהמשך להדהוד הזה, המרחק הופך להיות כל מה שהגביל אותי אי פעם. מעין תזכורת קבועה לזה שאני מתאמצת כדי להתאים למסגרת של חיים שלא תוכננה למען מי שמתמודד עם קשיים, כמוני. במקרה הטוב אפשר לנסות להתאים אותה, ולפנות לרכזי נגישות, לאורתופדים, לפיזיותרפיסטים, שיהפכו את כל זה לקצת יותר קל. המקרה הרע הוא המבטים שאני מקבלת כל פעם שאני עולה לאוטובוס;

אינספור שכפולים של המבט, שאני חוששת שיום אחד ינעץ בי חבר כשאבקש ממנו עזרה.

בעצם, התזכורת האמיתית שמצלצלת לי בראש כשאני נותנת מנוחה לרגליים אחרי הליכה, היא שיש דברים שעם כל העבודה הקשה, אף פעם לא אוכל לעשות. חלקם גדולים יותר מלנעול מגפיים או לנגן בחליל. ויש גם דברים שאני כנראה יכולה לעשות, אבל אצטרך להתאמץ מאוד בשבילם, אולי יותר מדי. כמו בהצעות של **Moovit**, אני שואלת את עצמי: האם זה שווה את זה? כאן התשובה ברורה הרבה פחות. אבל אולי בשונה מנסיעה באוטובוס, במקרה הזה אני נוטה דווקא לבחור להתאמץ יותר, ולחשוב פחות על העלות. זה הרי כבר לא תור אחד לרופא שאגיע אליו בזמן או אאחר. זה קנה המידה של החלומות שלי.

אולי כדרך לרתום את קנה המידה הזה בדיוק לטובתי, יש לי קעקוע של כדור הארץ על יד שמאל. בגיל 16 חשבתי שזו תהיה דרך

מעולה לזכור לשמור על פרופורציות. כל הבעיות שלנו, אני זוכרת את עצמי מסבירה, נראות קטנות מהחלל. חשבתי אז שגודל של בעיות הוא עניין שטוח לגמרי, כמעט חדי־ממדי, קשור ישירות למרחק: קחי צעד, שניים, שלושה או 2,000 אחורה, והכל ייראה טוב יותר, או נורא פחות. לכן הקעקוע נמצא על היד הפעילה יותר, תמיד בטווח ראייה, כדי שלא משנה איפה אני ומה אני עושה, תמיד אוכל לזהות אותו בקצה המבט ולהיזכר שהבעיה לא גדולה כמו שנדמה לי. הייתי אופטימית וחשבתי שכשאביט בצד הזה, אדע שהבעיות שלי נראות עצומות רק כי עכשיו, ברגע זה ממש, אני מאוד קרובה אליהן. בגיל 21, אני אוהבת את ההבזק הכחול שנתפס לרגע בעין, אבל כשאני נזכרת במסר, אני גם יודעת שטעיתי. הבעיות שהכי מפריעות לי היום יכולות להיראות קטנות מאוד, אבל הן עמוקות למדי. וכן, מרחק בהחלט מעורב בהן, אבל הוא רק גורם אחד שמשפיע עליהן.

בחיפוש אחר צדק ב"עיר המרחקים הקצרים"

בשנה האחרונה, בצל מגפת הקורונה, צבר תאוצה מודל עירוני חדש – "עיר 15 הדקות", כזו שתאפשר לתושביה לנהל את כל שגרת חייהם במרחק הליכה מסף דלתם. בו־בזמן, המשבר הבריאותי והכלכלי חשף בשנית את השלכות אי השוויון הגובר בערי העולם. האם רעיון זה מבשר על שינוי אמיתי בסדר העדיפויות העירוני, או על המשך הסטטוס קוו?

עדו צפרוני

במצע של מפלגתה לקראת הבחירות העירוניות במהלך 2020³. מאז פרוץ מגפת הקורונה, זכה רעיון עיר 15 הדקות לפרסום רב בתקשורת ברחבי העולם, ושולב כחלק מהצעותיהם של ארגונים בין־לאומיים וערים ברחבי העולם לשיקום המרחב העירוני מפגעי המשבר.

מהי "העיר הקומפקטית"?

ניתן לאתר את ניצניו הראשונים של רעיון העיר הקומפקטית בתנועת הנגד לתכנון הרציונלי והמודרניסטי, שהחלה בשנות השישים של המאה הקודמת. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא כתיבתה של ג'ין ג'ייקובס (Jacobs) שבספרה המשפיע **מותן וחיה של ערים אמריקאיות** (1961) זיהתה את העקרונות שיהפכו לאבני הפינה בגישה זו: צפיפות, הליכות (walkability) ועירוב שימושים.⁴ ב־1973 נטבע בראשונה המושג "עיר קומפקטית" על ידי ג'ורג' דנציג (Danzig) ותומאס סאטי (Saaty) שני מתמטיקאים אמריקאים בולטים שביקשו למצוא פתרון לבעיות של בזבז משאבים ואנרגיה בערי המערב המשתרעות. הצעתם האוטופית קראה לשימוש יעיל יותר בממדי הזמן והמרחב דרך תכנון מרכזי טוטאלי, שיכתיב את צורת הסביבה העירונית ואת אופי החיים בה. דנציג וסאטי שירטטו ערים בצורת מעגל, הבנויות בשמונה קומות, שבהן רוב האנשים נעים בהליכה או באמצעות אופניים. בחברה המדומיינת המתקיימת בערים אלה, שעות העבודה מחולקות באופן שווה לאורך היום כדי למנוע עומסים מיותרים, כך שכל שירות ועסק יוכלו לפעול במשך כל היממה.⁵ על אף שהחזון מרחיק הלכת של דנציג וסאטי לא זכה לתהודה רבה, הוא כלל רבים מן האלמנטים המקושרים

הקודמת. ברצוני לטעון שקיים מתח מובנה בין רעיונות אלה – בעוד שרעיונות של צדק והוגנות מוצגים פעמים רבות כמוכלים בתוך מושג העיר הקומפקטית, השימוש במונח זה נוטה להזניח סוגיות חברתיות ולשקף את תפיסת העולם הניאו־ליברלית הדומיננטית, המשרתת את האינטרסים הכלכליים של מעטים.

ראשת עיריית פריז, אן הידלגו. ניסתה לאמץ את מודל "עיר 15 הדקות". מקור: ויקיפדיה

כדי להדגים כיצד מתבטאים היום הקונפליקטים האינהרנטיים למודל זה אבקש לבחון את צמיחתו והפצתו של רעיון תכנוני חדש, שהוא למעשה גלגול עכשווי של פרדיגמת העיר הקומפקטית – "עיר 15 הדקות" (Ville du quart d'heure). מושג זה, שנהגה בראשונה בצורתו הנוכחית בשנת 2016, מתייחס למודל עירוני שיצר קרלוס מורנו (Moreno) שאומץ על ידי ראש עיריית פריז אן הידלגו (Hidalgo)

אחרי זמן רב שבו ערי העולם התאפיינו בהשתרעות מרחבית, בזחילה עירונית ובמעבר לפרוורים, נדמה שעכשיו התהפכו היוצרות. במהלך שלושת העשורים האחרונים הפך רעיון "העיר הקומפקטית" לאחת מן הפרדיגמות המובילות בחזון העירוני העכשווי, ולתשובה הניצחת של רבים בעולם התכנון ומחוצה לו לאתגרי המאה ה־21. לגישות הדוגלות בצפיפות עירונית ובעירוב שימושי קרקעי יש היסטוריה ארוכת שנים, אך בעקבות עלייתו של שיח הקיימות במהלך שנות התשעים הן הפכו לצורה המועדפת של התערבות תכנונית. ב"עיר המרחקים הקצרים", אומרים רבים, משתלבים שלושת הממדים המיוחסים לפיתוח בריקיימא: קיימות כלכלית, סביבתית וחברתית.² תוכניות עירוניות קומפקטיות התקבלו בשיח המקצועי כ"פרקטיקה טובה" באופן כמעט אוניברסלי, אך בשנים האחרונות הועלו במחקר כמה התנגדויות וביקורות המופנות כלפי מודל זה. בין היתר, כתבים שונים הצביעו על היעדרה של הסכמה ביחס למידה האופטימלית של צפיפות ועל דלות הראיות האמפיריות המעידות על תועלת ממשית הנובעת מצורה עירונית זו.

אחד הטיעונים הבולטים בביקורת על גישת העיר הקומפקטית נוגע לקשר שבין הפרקטיקה והתיאוריה שלה למימד החברתי, ומצביע על פערים בין רטוריקה המבשרת על הכללה, מגוון והוגנות חברתית, לבין התוכניות והתוצאות המתקבלות בשטח. ברשימה זו אדון ביחס שבין פרדיגמת העיר הקומפקטית לבין חזון "העיר הצודקת", כפי שהוא בא לביטוי בעבודותיהם של תיאורטיקנים עירוניים ביקורתיים החל משנות השישים של המאה

בדומה למרקוזה, מייקל גאנדר (Gunder) טען שהאלסטיות המושגית של שיח הקיימות הפכה את הפיתוח בר הקיימא לאידיאל התכנוני החדש, שהחליף את יעדיה המסורתיים של הדיסציפלינה – הוגנות וצדק חברתי.¹¹ לטענתו, הפירוש המקובל לקיימות בהקשר העירוני נענה לאינטרסים של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית ההגמונית, ומאפשר את המשך הצמיחה הכלכלית וצבירת ההון לצד העמקת אי השוויון. למרות התיאור הנפוץ של איזון המתקיים בין הממדים הכלכלי, הסביבתי והחברתי בפיתוח בר הקיימא, שיקולי הרווח בו הם הדומיננטיים ביותר. המדיניות המתקבלת היא "עסקים כרגיל, עם לכל היותר מטרה להפחית באופן חלקי את צריכת האנרגיה ופליטת הפסולת של הצרכן העירוני".¹² טענה זו מודגמת דרך ניתוח השפעתם של צעדי המדיניות המקודמים בשם הקיימות, שהם לרוב גם העקרונות המזוהים עם גישת העיר הקומפקטית: אליטות עירוניות נהנות מיתרונות מרכזי הערים הצפופים והסואנים, אבל יש להן גם את האמצעים לעמוד בעליית המחירים ולהימנע מחסרונותיהם האפשריים, כמו פשיעה או זיהום. לעומת זאת, על תושבי העיר האחרים נכפה להשתתף בחזון הקומפקטיות, ולרוב אין להם את האפשרות לעבור מסביבה זו או להתמודד עם מגרעותיה. כשאיכות החיים, הסביבה והשירותים בשכונות אלה משתפרת, תושביהן המקוריים לא יכולים לעמוד במחירים העולים ועם הזמן הם מודרים מהן.¹³ באופן זה, לפי גאנדר, משמש שיח הקיימות כדי להצדיק את המשך הג'נטריפיקציה¹⁴ ופיתוחה של "העיר היזמית", בתוספת גוון סביבתי ירקרק.

"עיר 15 הדקות" והעולם שאחרי המשבר

מאחורי מודל עיר 15 הדקות עומד קרלוס מורנו, מרצה וחוקר בבית הספר למנהל עסקים של אוניברסיטת סורבון שבפריז. במוקד הרעיון שלו ניצבת ההבטחה לשים קץ ל"פרגמנטציה המרחבית של העיר", שדורשת התניידות יומיומית ברכב או בתחבורה ציבורית למרחקים ארוכים. במקום זה, מורנו קורא ליצירתה של עיר מבוזרת ב"קנה מידה אנושי", שבה מרבית הפעולות היומיומיות יתרחשו במרחק של עד כרבע שעה הליכה מביתו של כל תושב. שש הפונקציות החברתיות ההכרחיות בסביבה העירונית שאותן מזהה המודל הן: מגורים, עבודה, מסחר, בריאות, חינוך ובידור; כל אלה אמורות להתקיים בסמיכות כדי לספק איכות חיים ראויה, ולבטל את הצורך בתחבורה מזהמת הגוללת זמן רב.¹⁵ מורנו מכנה

להוכחה מבין שלל היתרונות המיוחסים לעיר הקומפקטית הוא החיבור בין קומפקטיות לצדק ולהוגנות חברתית.⁸ מחקרה המקיף של ברטון בחן את היחס שבין מדדים המעידים על קומפקטיות לבין מחונוי שוויון חברתי, דרך ניתוח נתוני מפקד האוכלוסין מ'25 ערים בגודל בינוני בבריטניה. ממצאי המחקר מראים על היעדרה של התאמה מוחלטת בין קומפקטיות וממדים שונים של הוגנות וצדק חברתי. בחלק מן המדדים שבהם השתמשה ברטון, הקשורים בשימוש

בתחבורה ציבורית, בהפחתת הבידול החברתי ובגישה משופרת לשירותים, נמצא אישוש לטענות התומכים בעיר הקומפקטית. לעומת זאת, במקרים אחרים המחקר הצביע על קשר שלילי בין דחיסות עירונית לשוויון; כך למשל, ביחס לפערים בשטח המגורים של כל תושב, לזמינות של דירור בהישג יד, לרמות הפשיעה, ובאופן מפתיע גם לנטייה להליכה או לרכיבה על אופניים. מתוך ההבנה שמדיניות העיר הקומפקטית עשויה לגרום לנזק חברתי בתחומים מסוימים, קראה ברטון ליישום הוגן יותר של המודל, שיעמיד במוקד את הצעדים המועילים לאלה שמצבם הכלכלי הוא הגרוע ביותר.⁹

דרך מחקרה של ברטון, מתחדדת ההבנה שהשימוש התדיר של תומכי גישת העיר הקומפקטית במושג "הקיימות" כמטרה מוצהרת, ובהם מנסחי רעיון עיר 15 הדקות, דורש לבחון באופן ביקורתי את השפעותיו של שיח זה על עולם התכנון. המתכנן והתיאורטיקן פיטר מרקוזה (Marcuse) הצביע על מערכת היחסים המורכבת השוררת בין צדק חברתי לקיימות בהקשר העירוני.¹⁰ למרות ההנחה המובלעת בחלק ניכר משיח הקיימות, שלפיה נושאים אלה חופפים, ושנושאים של אי-שוויון מוכלים תחת הכותרת "קיימות חברתית", מדיניות המתיימרת להיות מקיימת אינה תמיד צודקת. לפי מרקוזה, המושג "קיימות" הפך לייצוג של מטרה אוניברסלית משותפת, המאחדת את כל בני האדם. אבל, לדבריו, שימוש זה מסווה את העובדה שפיתוח עירוני הוא תמיד "שדה זרוע בקונפליקטים", שבו תועלת לקבוצה מסוימת כרוכה פעמים רבות בנזק לאחרים.

גיין ג'ייקובס. כתביה בישרו את רעיון העיר הקומפקטית. מקור: ויקיפדיה

היום עם פרדיגמת העיר הקומפקטית, הבאים לביטוי גם ברעיון "עיר 15 הדקות".

בשנות התשעים המוקדמות, עם המודעות הגוברת למשבר האקלים ועלייתו של שיח הקיימות, אומץ המושג "עיר קומפקטית" על ידי מתכננים וחוקרים שביקשו להבליט את יתרונותיה הסביבתיים של דחיסות עירונית על פני השתרעות על שטח גדול. ספרות מחקרית, דו"חות רשמיים ומסמכי מדיניות מתקופה זו זיהו בקומפקטיות מאפיינים כגון בנייה צפופה, עירוב שימושים ותחבורה יעילה, וקישרו אותם עם סביבה ירוקה יותר ועם אורח חיים משופר. המצדדים במודל העיר הקומפקטית טענו שבכוחו לשפר את מצב הזיהום הסביבתי ואת היעילות בתחבורה ובניצול משאבי קרקע, דרך ציפוף העיר ושימור אדמה שאינה בנויה במרחב הכפרי. כמו כן, הרעיון נתפס כיעיל מבחינה כלכלית בשל החיסכון בפריסת תשתיות באזורים צפופים וכן משום, כך נטען, שדחיסות מסייעת לעסקים מקומיים לצמוח ולשגשג. בפן החברתי, הטוענים בעד קומפקטיות מדגישים את הקשר שבין צפיפות ועירוב שימושים לגיוון, ללכידות חברתית ולחיוניות תרבותית.⁶ יש הרואים בעיר הקומפקטית גם צורה של הוגנות חברתית, כיוון שמטרת המודל היא להעניק גישה נוחה למוסדות ולשירותים לכול.⁷

על אף שהשפעה של מודל העיר הקומפקטית על התיאוריה ועל המדיניות העירונית היתה כמעט מיידית, הניסיון להוכיח את הצלחתו בפרקטיקה נתקל בקשיים. מחקרים אמפיריים הראו שלא ניתן לקבוע בבירור עד כמה צעדי מדיניות ברוח רעיון זה מסייעים בשיפור הקיימות הכלכלית, החברתית והסביבתית. כפי שצינה אליזבת ברטון (Burton) נדמה שהטיעון הערטילאי והקשה ביותר

וליצירת מקומות עבודה. העיקרון הרביעי של רעיון עיר 15 הדקות, דיגיטציה, נוגע לשימוש בפלטפורמות דיגיטליות כדי לקדם את שלוש המטרות שנזכרו לעיל – למשל, הפחתת הצורך בנסיעה דרך קניות ברשת, משלוחים והפיכה של שירותים מסוימים לוורטואליים, או שימוש בכלים דיגיטליים לתחבורה שיתופית.²⁰

בין "עיר 15 הדקות" לעיר הצודקת

אחד מן המכשולים הגדולים ביותר ביצירת שכונות קומפקטיות, שבהן מרבית פעולות החיים מתבצעות בסביבה הקרובה לבית, הוא אפשרויות התעסוקה. גם מורנו מודה שלחלק ניכר מן האוכלוסייה, מציאת תעסוקה במרחק כה קצר מן הבית אינה אפשרית. יחד עם זאת, הוא מנבא כי בעתיד הקרוב, בהשפעת השינויים בשוק העבודה שלהם גרם משבר הקורונה, עבודה מרחוק ושימוש בחללי עבודה משותפים יהפכו לנפוצים יותר ויותר ויאפשרו ליוממים²¹ להיפטר מנסיעות ממושכות ומזהמות.²² בהחלט ייתכן שתהליך המעבר לעבודה מן הבית ימשך גם בשנים שלאחר המגפה, אבל יש להבחין בפערים שבין כאלה המסוגלים לעבוד מרחוק לאלה המחויבים להגיע למקום עבודתם. סקרים שנערכו ברחבי העולם בעקבות מגפת הקורונה מראים כי בעלי מקצועות המתאימים לעבודה מרחוק הם משכילים ובעלי הכנסה גבוהה. בישראל, לדוגמה, עבדו מן הבית בדצמבר 2020 66% מן המשתכרים "הרבה מעל השכר הממוצע", לעומת כ-36% מבעלי הכנסה נמוכה מן השכר הממוצע.²³ אם עיר 15 הדקות מתיימרת לשפר את איכות החיים של כל תושביה, ולא רק של פלח מסוים שיכול ליהנות מיתרונותיה, עליה לחפש פתרונות שיתייחסו לאי השוויון בשוק העבודה בהווה ובעתיד, ויאפשרו נגישות מהירה גם לעובדים המחויבים בהגעה פיזית למקום העבודה. דוגמה אחת לכך היא הוספת יחידות דיור ציבורי המיועדות לעובדים במקצועות חיוניים – כגון מורים, שוטרים, אנשי צוות רפואי או עובדי תברואה – גם באזורים יקרים בעיר. זוהי מדיניות המיושמת בימים אלה בכמה ערים, ובהן בפריז עצמה, שבה נבנה בשנים האחרונות דיור ציבורי בשכונות יוקרתיות ברובעים השביעי והשישה-עשר.²⁴

אבל מעבר לקשיים נקודתיים ביישום חזון עיר 15 הדקות, האופן שבו מנוסח הרעיון מצביע על בעיות מהותיות יותר ביחסו לסוגיות חברתיות. הספרות האקדמית, המקצועית והיחצ"נית המלווה את הרעיון מזכירה יותר מכל את סוגת הכתיבה הפופולרית על עירוניות שנפוצה בשני העשורים

כרזת רחוב נגד ג'נטריפיקציה. מקור: האתר Flickr, צולמה על ידי [Matt Brown](https://www.flickr.com/photos/londonmatt/36690527812); <https://www.flickr.com/photos/londonmatt/36690527812>

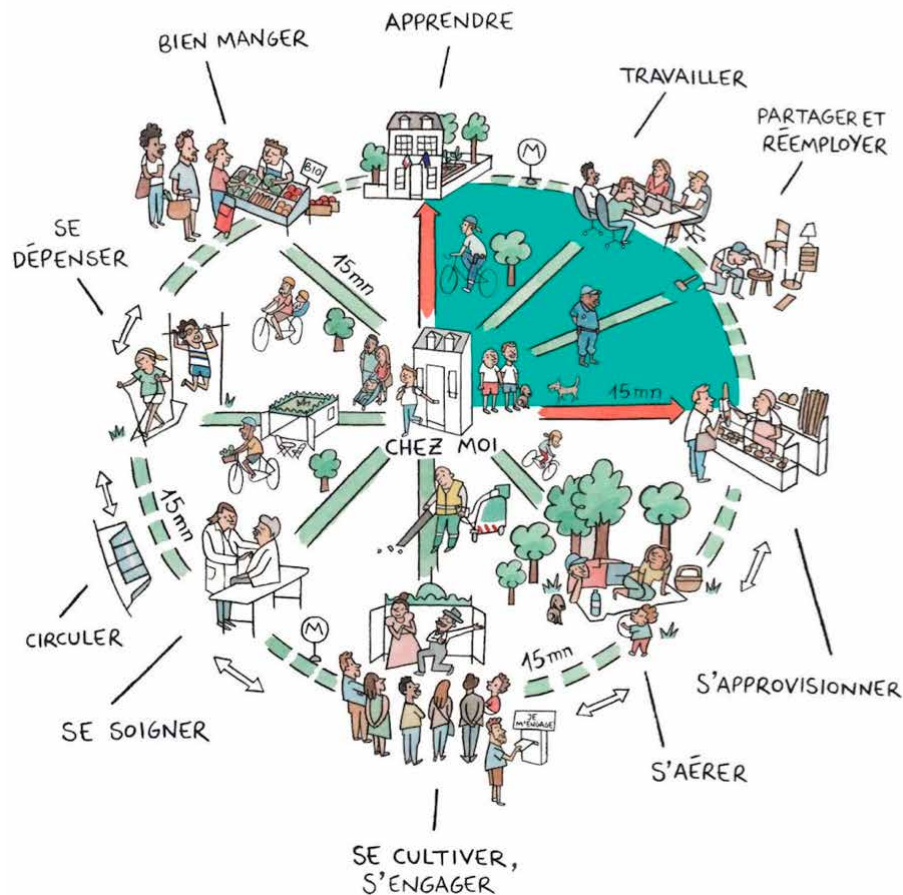
מרכזי המטרופולינים הגדולים הובילו פרשנים רבים להכריז על העיר כקורבן נוסף לפנדמיה.¹⁹ סיבה אפשרית נוספת לפופולריות של המודל היא אופי ההתערבויות וצעדי המנע שנקטו ברחבי העולם בתגובה למגפת הקורונה, ובייחוד סגרים והגבלת תנועה למרחב מצומצם. בנסיבות אלה, אין זה מתמיה שרבים החלו לבלות זמן רב יותר בתוך שכונותיהם ולתהות האם סביבתם הקרובה יכולה לספק את כל צרכיהם.

בעדכון המודל בתחילת 2021, בעקבות לקחי משבר הקורונה, הציעו מורנו ושותפיו להתמקד בארבעה ממדים עיקריים: צפיפות, קרבה, מגוון ודיגיטציה. צפיפות מוגדרת במודל זה כמספר האנשים בשטח נתון, ולא נמדדת לפי בניינים יחידים – זאת, כדי להימנע מבניית מגדלים רבי-קומות. לטענתם, מעבר ליתרונות כלכליים וסביבתיים, צפיפות יכולה לשמש גם ככלי לחיזוק ההוגנות החברתית, דרך חלוקה יעילה ושוויונית יותר של שירותים. באופן דומה, קרבה נתפסת במונחים מרחביים או טמפורליים, כשיפור הנגישות של תושבים לשירותים בסיסיים. מגוון מוגדר על ידי מנסחי המודל בשני אופנים: כעירוב שימושי קרקע בשכונות העיר, וכ"מימד רב-תרבותי". בשני המקרים האלה גיוון מוצג כהזדמנות כלכלית, שיכולה להביא לעליית שווי הנכסים, לעידוד תירות ועסקים חדשים

את גישתו "כרונואורבניזם", והוא מדגיש שהמעבר לשימוש בקנה מידה טמפורלי הוא הכרחי ביצירת עיר בריאה, מקיימת וחיונית יותר.¹⁶ בחודשים שלאחר פרוץ מגפת הקורונה, המושג "עיר 15 הדקות" התפשט במהירות ברחבי העולם – תחילה בפרסומים עיתונאיים, דרך דיונים אקדמיים ועד להצעות מדיניות עירונית. כך, למשל, הוא הוצג על ידי ראש עיריית מילאנו, ג'וזפה סאלה (Sala) כמסגרת רעיונית לשיקום העיר ממשבר הקורונה. רעיון זה גם כיכב ב-2021 במסע הבחירות לראשות עיריית ניו יורק של שון דונובן (Donovan) מי שהיה מזכיר השיכון והפיתוח העירוני של ארצות הברית.¹⁷ בעקבות הצלחתו של המודל בקרב ראשי עיריות ורשויות מקומיות, הוא נכלל גם במסמכי המדיניות הראשוניים שפרסמו גופים בין-לאומיים, ובהם ה-OECD, UN-Habitat ורשת הערים הרב-לאומית C40, בניסיון להתוות דרכי התמודדות עם השפעות המגפה והמשבר הכלכלי העמוק על החיים העירוניים.¹⁸ ניתן להסביר את קבלתו המהירה של רעיון עיר 15 הדקות בקרב מקבלי החלטות בחשש הכבד לגורל העירוניות בעקבות המגפה. מעבר לעובדה שבערים הגדולות והצפופות בעולם המחלה התפשטה במהירות רבה יותר וגבתה קורבנות רבים יותר, המעבר של חלקים ניכרים משוק העבודה לעבודה בבית והתרוקנותם של

LE PARIS DU 1/4 HEURE

מדושים לעבר עיר 15 הדקות, מקור: [ecf, https://ecf.com/news-and-events/news/cycling-towards-15-minute-cities](https://ecf.com/news-and-events/news/cycling-towards-15-minute-cities)

חברתי בעיר מתואר בתוכניתו של מורנו כמנוע לצמיחה כלכלית דרך "אספקת מגוון רחב של מוצרים, כמו מוצרים תרבותיים ומורשת תרבותית", ו"יצירת נוף עירוני אטרקטיבי למבקרים"²⁸. בעוד שמקום רב מוקדש למיתון ההשלכות השליליות של הגדלת הצפיפות העירונית בתחומי הבריאות והסביבה – דרך צעדים כמו הפחתת זיהום והוספת שטחים ירוקים חדשים – ניסיון לטפל במגרעותיה החברתיות של העיר הקומפקטית לא נתפס כחלק מתחום הפעולה האפשרי במסגרת התוכנית. ג'נטריפיקציה מוזכרת במאמרם של מורנו ושותפיו רק פעם אחת – כאיום על "הייחוד" ועל "המורשת הקהילתית" של ערים.²⁹ מסגור הדחיקה של אוכלוסיות מוחלשות כבעיה הקשורה בעיקר במיתוג העירוני הוא עדות לחוסר העניין שמפגינים מנסחי המודל במימד החברתי באופן כללי, ובשכבות המודרות והמנוצלות בפרט.

עיר 15 הדקות מבטאת התעוררות מחודשת של שיח הקיימות העירונית, אך היא לא מספקת מענה חדש לשאלות ביחס ליכולתו של שיח כזה לקדם את השאיפה לצדק חברתי. במאמר שנכתב ב־2009, בעקבות המיתון הכלכלי הגדול ב־2008, הבחין מרקוזה בין החלק באוכלוסייה המדוכא ומקופח באופן ישיר לבין אלה שכנה "חסרי הנחת" – קבוצה המכילה בתוכה אנשים צעירים, סטודנטים, אמנים, אקטיביסטים ואת תושבי הערים המנוכרים בשל העוולות המערכתיות של הקפיטליזם המאוחר. לתפיסתו של מרקוזה, שיתוף הפעולה בין שני פלחים חברתיים אלה הוא המפתח ליצירתם של חיים עירוניים צודקים יותר, ולמימושה המלא של "הזכות לעיר"³⁰. מודל עיר 15 הדקות, כפי שהוא מנוסח היום, פונה רק לקבוצת "חסרי הנחת" ומציע לשכך את בעיותיה באמצעות סביבה נוחה, בריאה וקהילתית יותר, בעוד שהקבוצות המוחלשות נדחקות החוצה – ראשית מתוך המסגרת הרעיונית, ואחר כך מתוך העיר עצמה. במקום חזון טרנספורמטיבי שיגשר בין נפגעי הסדר הקיים, הוא מציע שיפור הדרגתי בתחומים מסוימים למעמד הביניים, ושימור של ההגיון הניאו־ליברלי הדומיננטי.

בעת זו של משבר עמוק, לעיר 15 הדקות יש פוטנציאל כסלוגן שיכול לזכות בהכרה ציבורית רחבה ולאגד תחתיו שורת דרישות שמשמיעים תיאורטיקנים, מתכננים ותושבי ערים זה עשרות שנים. כמו ההצעות העכשוויות ל"ניו דיל ירוק" (Green New Deal) תוכנית כוללת למאבק במשבר האקלים ולהשגת יעדים חברתיים, המושג יכול להפוך לסמל פורגריסיבי רב־עוצמה שיבטא שאיפה לעיר מקיימת, צודקת והוגנת יותר. אף

ולגיוון, סוגיות הקשורות במגורים לא מופיעות במודל. מורנו מתמקד בנושאים כמו מוביליות, גישה לשירותים וצריכה, אך לא מתעכב לענות על שאלות מהותיות: מי יוכל להתגורר בעיר 15 הדקות, ומי ידחק או יודר ממנה?

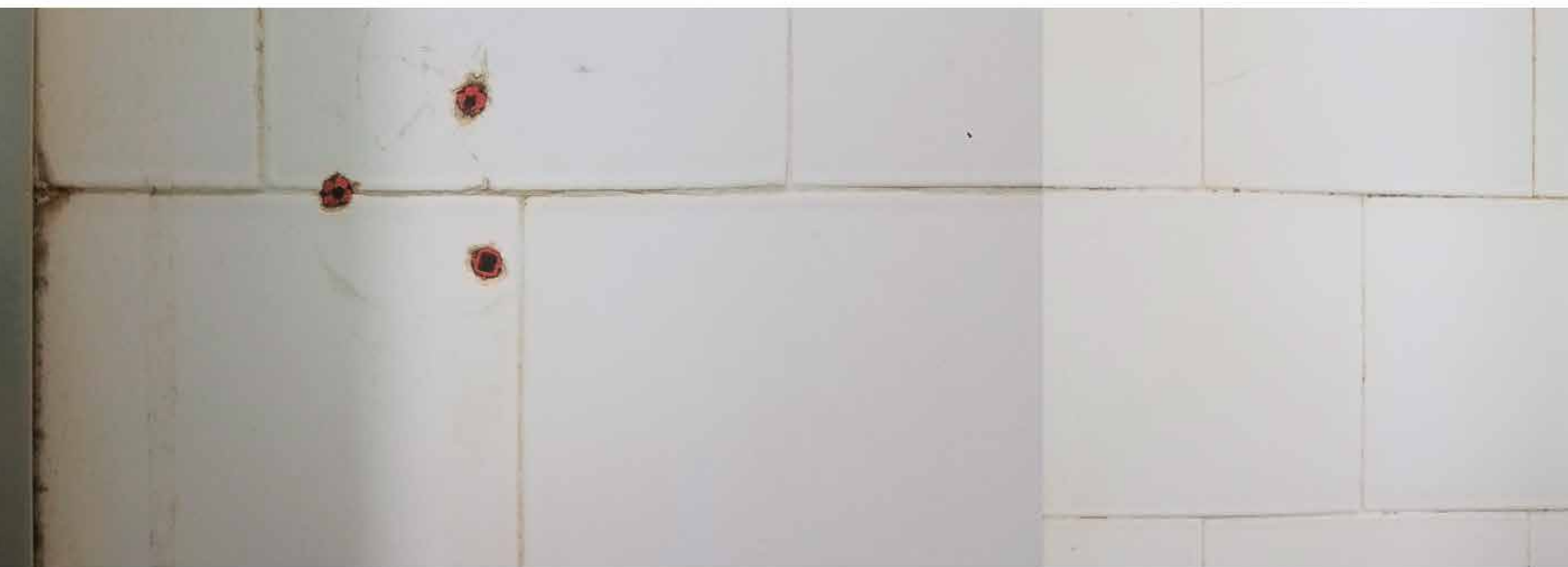
כפי שהוזכר קודם, עקרונותיו הבסיסיים של רעיון עיר 15 הדקות מונחים על ידי הגיון השוק ומונעים על ידי שיקולי צמיחה כלכלית. בשל כך, ולמרות שימושו התדיר בלשון מהפכנית, חזון 15 הדקות הוא ביטוי נוסף לתפיסה הדומיננטית של פיתוח בר־קיימא: הכפפת הממדים החברתיים והסביבתיים לצווי כלכלת השוק. כפי שחזה אגנדר, ברעיון זה בולטת "גישה מדעית טכנורציונלית", שנרתעת מחתירה להגשמת מטרות חברתיות הנתפסות כנורמטיביות מדי, נגועות בפוליטיקה, או כבלתי ניתנות לכימות ולמידה.²⁷ כך, למשל, גיוון

האחרונים, שאותה כינה ברנדון גליסון (Gleeson) "האורבנולוגיה החדשה"²⁵. גליסון תיאר כיצד קיים בספרות זו קונסנזוס מדומיין התומך בצפיפות בשם יעילות כלכלית וסביבתית ומתעלם כליל מן הוויכוח ארוך־השנים במחקר סביב היתרונות, החסרונות, ההקשרים וההשלכות של מודל העיר הקומפקטית. פן נוסף של "דטרמיניזם עירוני" זה הוא הסוואת תפקידם של יחסי הכוח החברתיים בעיצוב הצורה העירונית.²⁶ בדומה לכך, בהצעות לעיר 15 הדקות קשה למצוא התייחסות לכתיבה המוקדמת העוסקת בקומפקטיות ובבעיות שהציפה מעל לפני השטח. החסרונות שמצא מחקרה של ברטון בערים קומפקטיות, כמו הקושי הניכר במציאת דיור בר־השגה בתנאי מחייה מספקים, לא זוכים למענה בכתביו של מורנו. למעשה, מלבד הדרישות העמומות לצפיפות

- city%5CT1%5Ctextquoteright%20%2C%20all%20citizens%20are,and%20sustainable%20way%20of%20life. 19
- Derek Thompson. "Superstar Cities: ראו למשל: Are in Trouble," *The Atlantic* (2021). 20
- Moreno et al., "Introducing the '15-Minute City'", 102–4. 20
- אנשים הנוסעים מדי יום למקום עבודתם, שנמצא ביישוב אחר ממקום מגוריהם. 21
- Feargus O'Sullivan and Laura Bliss. "The 15-Minute City—No Cars Required—Is Urban Planning's New Utopia" *Bloomberg Businessweek* (2020). <https://www.bloomberg.com/news/features/2020-11-12/paris-s-15-minute-city-could-be-coming-to-an-urban-area-near-you>. 22
- דפנה אבירם ניצן וחלי (רחל) זקן, "עבודה מהבית – בעיקר למשכילים ובעלי הכנסה גבוהה", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 22 בפברואר, 2021, <https://www.idi.org.il/blogs/special-economic-survey/december-2020/33795>. 23
- Colin Kinniburgh. "Paris's New Public Housing Push Aims to Offset Soaring Rents" *France 24* (2020), sec. culture, <https://www.france24.com/en/20200311-paris-seeks-to-double-down-on-new-public-housing-to-offset-soaring-rents>. 24
- Brendan Gleeson. "Critical Commentary. The Urban Age: Paradox and Prospect" *Urban Studies* 49, no. 5 (2012), 931. 25
- Gleeson, 938. 26
- Gunder, "Sustainability," 215. 27
- Moreno et al., "Introducing the '15-Minute City,'" 104. 28
- Moreno et al., 99–100. 29
- Peter Marcuse. "From Critical Urban Theory to the Right to the City" *City* 13, no. 2–3 (2009), 195. 30
- Gunder, Michael. "Sustainability: Planning's saving grace or road to perdition?." *Journal of planning education and research* 26, no. 2 (2006), 214. 11
- Gunder, 209. 12
- Gunder, 216. 13
- שינוי אופיין של שכונות עם חדירת אוכלוסיות עשירות יותר. 14
- Moreno, Carlos, Zaheer Allam, Didier Chabaud, Catherine Gall, and Florent Pratlong. "Introducing the '15-Minute City': Sustainability, Resilience and Place Identity in Future Post-Pandemic Cities." *Smart Cities* 4, no. 1 (2021), 100. 15
- Moreno, Carlos. "The 15 minutescity: for a new chrono-urbanism." *Blog Carlos Moreno* (2019). 16
- Giuseppe Sala. "How Cities Can Ensure the Post-COVID World Is Greener, Fairer and More Resilient," *World Economic Forum*, accessed March 6, 2021, <https://www.weforum.org/agenda/2020/09/covid19-coronavirus-sustainable-development-cycling/>; Howard Wolfson. "How Shaun Donovan Would Run New York" *BloombergQuint*, accessed March 3, 2021, <https://www.bloombergquint.com/gadfly/how-shaun-donovan-would-run-new-york>. 17
- OECD. *Cities Policy Responses*. Paris: OECD, 2020 ; UN-Habitat. *UN-Habitat Key Message on COVID-19 and Public Space*. Nairobi: UN-Habitat, 2020; C40 Cities Climate Leadership Group. *How to Build Back Better with a 15-Minute City*, 2020, https://www.c40knowledgehub.org/s/article/How-to-build-back-better-with-a-15-minute-city?language=en_US&language=en_US#:~:7B%7D:text=ln%20a%20%5CT1%5Ctextquoteright%2015%20D%20minute%20 18
- על פי כן, מבלי לעמוד על הקשרים מקומיים וחברתיים שמהם מתעלם חזון זה היום, הוא יכול גם להישאר בגדר כותרת ריקה מתוכן שתסווה עוד מאותו הדבר. 19
- ## הערות
- 1 שילוב מגוון שימושי קרקע כמו מגורים, מסחר, מוסדות ציבור ותעשייה באתרים סמוכים.
 - 2 ההגדרה המקובלת ביותר למונח "פיתוח בר-קיימא", הלקוחה מדו"ח ועדת ברונטלנד (Brundtland) של האו"ם (1987), מתייחסת לפיתוח אנושי "העונה על צרכי הדור הנוכחי, מבלי לפגוע באפשרות הדורות הבאים לענות על צרכיהם".
 - 3 Willsher, Kim. "Paris Mayor Unveils '15-Minute City' Plan in Re-Election Campaign." *The Guardian* 7 (2020).
 - 4 ג'יון ג'ייקובס, **מותן וחיינו של ערים אמריקאיות גדולות** (תל אביב: בבל, 2008).
 - 5 Dantzig, George Bernard, and Thomas L. Saaty. *Compact city: a plan for a liveable urban environment*. WH Freeman, 1973.
 - 6 להרחבה ראו, וולפרט, ליאור. "החלום ושברו: מבט מפוכח בפרבר האמריקאי". עיתון התכנית הבין-תחומית ע"ש עדי לאוטמן, 2021, עמ' 20.
 - 7 Jabareen, Yosef Rafeq. "Sustainable urban forms: Their typologies, models, and concepts." *Journal of planning education and research* 26, no. 1 (2006), 46; Jenks, "Compact City."
 - 8 Burton, Elizabeth. "The compact city: just or just compact? A preliminary analysis." *Urban studies* 37, no. 11 (2000), 1970.
 - 9 Burton, 1987–88.
 - 10 Marcuse, Peter. "Sustainability is not enough." *Environment and urbanization* 10, no. 2 (1998), 103-112.

קו המשווה

מעל תהום האנושיות: קיצור המרחק בין האינטואיציה לפרקטיקה

שעה שהאינטואיציה בדבר הערך הפנימי של הטבע ובעלי החיים צוברת תאוצה בחברה – החשיבה הפילוסופית המרכזית, והפרקטיקה המשפטית שבעקבותיה, עדיין אינן מכירות בה. מסע אל נבכי שאלת המעמד המוסרי של האל-אנושי, שבמשך יובלות של חשיבה מערבית נדחקה (או הודחקה) לשולי האתיקה

מיכל רויטמן ואילאיל גביזון

"כל תנועה גדולה חייבת לעבור שלושה שלבים: הגחכה, דיון וקבלה" (ג'. ס. מיל)

ששומה עליו לגלותה כלפי המין האנושי. [...] אדם, המבצע מעשי אכזריות כאלה כלפי חיות, לבו גס גם כלפי בני אדם".²

ועדיין, נדמה לנו שאמור להיות הסבר אחר לתחושת חוסר הנוחות האינטואיטיבית ביחס למקרה של מריוס. הסבר כזה יגלה משהו על הערך הפנימי של הג'ירפה כשלעצמה, ואולי אף יצורים חיים אחרים, כמו עצים או יערות שלמים, ולא כמי שרק נתונים למחויבות שלנו כלפי עצמנו. אם ננסה לנסח זאת באופן יותר פורמלי, תתבהר בפנינו שאלה מפורשת יותר: האם לאותו ג'ירף, או לכל חי אחר (אולי גם לצמחים?) יש ערך פנימי (אינטינזי) שטבוע בו מעצם הווייתו? האם אנחנו זעים באי נוחות למשמע גורלו של מריוס כיוון שאנו סבורים שהדרך שבה נחרץ התעלמה במפגיע מערך זה?

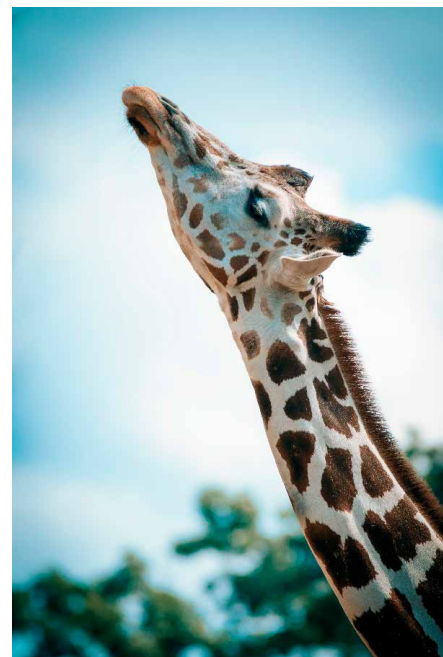
חיבור זה הינו תוצר של שיחות ארוכות בינינו לאורך השנה החולפת, בניסיון לברר אינטואיציה זו בדבר ערכם הפנימי של בעלי חיים ואולי של הטבע בכלל, כפי שזו משתקפת בסיפורים כמו זה של מריוס ואחרים. כאן, נבקש להתמקד בגישות שונות באתיקה של בעלי חיים וסביבה, שעשויות לגבות ולהעשיר את אותה אינטואיציה, לצד התפתחויות תואמות בפרקטיקה במישור המשפטי. קצרה היריעה מלדון בחיבור זה בכל קשת הזרמים בתחום זה, ואף אין בכוננתנו להציע תיאוריה שלמה וסדורה משל עצמנו. בכל זאת, אנחנו מבקשות להטיל זרקור על סוגיה אתית שאף שהיא נדחקה לשולי השיח האינטלקטואלי, לפחות אנחנו, איננו יכולות לחמוק ממנה. אנו מקוות שתוכלו להזדהות.

לחלוטין בהחלטת גן החיות להוציא להורג את הג'ירף ופרסם הצהרה שלפיה: "[גן החיות של] קופנהאגן מעורב בתוכניות אלה [של שימור מינים] ונקט בהחלטה מפוכחת וגלויה נוכח ההבנה שבעל החיים הצעיר הנידון לא יכול היה לתרום לעתיד מינו. בהינתן מגבלות החלל והמשאבים על החזקת מספר בלתי מוגבל של בעלי חיים תחת קורתנו, ההחלטה צריכה לזכות לאהדה מטעמים הומאניים".¹

לא האפולוגטיקה שבה נקט גן החיות כדי להסביר את ההחלטה, וגם לא העובדה שגני חיות ברחבי אירופה הציעו קורת גג חלופית למריוס, ממצים את אי הנוחות שחלקנו חשים למשמע הסיפור (בשיאה, הצטברה אי נוחות זו לכדי עצומה של כ-27 אלף קולות שקראו לביטול ההחלטה). תחושה אינטואיטיבית זו, נחוות על ידי חלק כגועל, על ידי אחרים כהשתוממות ואולי אף התקוממות נוכח תחושת אי צדק שמקנת בנו. מהו אם כן מקור התחושה הזו?

עמנואל קאנט, למשל, מציע הסבר חשוב שלפיו מקור התחושה הזו טמון בנו, בבני האדם. לטענתו, אנו נושאים מחויבות עקיפה כלפי בעלי חיים שבגינה נאסר עלינו לפגוע בהם, או לפחות, נאסר עלינו להתייחס אליהם באכזריות. לדוגמה, כותב קאנט על המחויבות שלנו לאנושות ולאנושיות שבנו, שמשמיעה איסור על יחס אכזרי כלפי בעלי חיים:

"אם אדם יורה בכלבו, מפני שזה אינו עוד מסוגל לשרתו, הוא אינו נכשל בחובתו כלפי הכלב, כי הכלב אינו יכול לשפוט אותו, אבל מעשהו בלתי אנושי ומזיק לו עצמו באותה מידה של אנושיות,

אילוסטרציה. מקור: Unsplash, צולמה על ידי Todd Trapani

השנה היא 2014. קהל תיירים נרגשים, בשורותיו ילדים, מצטופף בגן חיות בדנמרק כדי לראות פלא קורה. הפלא: מריוס, ג'ירף ממין זכר, בריא ובן כשנתיים, מוצא להורג, מופשט מעורו ומוגש למאכל האריות. העילה: גנים שכיחים מדי. גן החיות, הכפוף לאיגוד האירופי לגני חיות ולאקווריומים (The European Association of Zoos and Aquariums) מחויב לפעול למען שימור המגוון הגנטי בהתאם לסטנדרטים להרביית בעלי חיים בשבי, שמכתיב האיגוד. אותו איגוד תמך

וזכויות. כך, מופרך לחשוב שהיעדרן של יכולת לשונית ויכולת רפלקסיבית מפותחת, היכולת להיכנס לחוזה (האמנה החברתית או אחר) או לשאת בחובות מוסריות, למשל אצל ילדים, משותקים, חולי אלצהיימר ועוד, אכן מפחיתה ממעמדם המוסרי.

שנית, אפילו אם ניקח ברצינות את התכונות המבחינות שנוסחו על ידי קאנט ואחרים, הרי שהעדויות המדעיות בעת המודרנית מחלישות את יכולתן אכן להבחין בין בני אדם לבעלי חיים. תורת האבולוציה של צ'ארלס דרווין, שלפיה לבני אדם וליונקים רבים אב קדמון משותף, החלישה מאוד את תפיסת הייחודיות של האדם, נוכח הדמיון הגנטי המשמעותי בינו לבין חיות אחרות. בנוסף, ממצאים מדעיים רבים תומכים היום בסברה שלחלק מן היונקים מידה של מודעות עצמית, זיכרון, יכולת ללמוד שפה, להשתמש בכלים ולחשוב על העתיד, יכולת להפגין רגשות ולקיים קשרים חברתיים.¹¹

סולם מוסרי ארוך שבראשו תבונה

בעקבות הקושי לנסח תכונה מבחינה מובהקת בין האדם לבין בעלי החיים, וכן בעקבות הצטברות העדויות המדעיות המצביעות על עולמה הפנימי המפותח של החיה, צמח בעשורים האחרונים מאמץ אינטלקטואלי מסוג שונה. פילוסופים שכפרו בעליונותו המוסרית של האדם, ביקשו לחלץ את הקטגוריה הכללית לקיומו של מעמד מוסרי וערך פנימי. בתהליך זה, מצאו פעמים רבות שבעלי חיים דווקא נופלים לתוכה, ולא מחוצה לה. כך, למשל, הוגים כמו טום רייגן (Tom Regan)¹² וג'ואל פיינברג (Joel Feinberg)¹³ כתבו על קיומם של מעמד מוסרי וזכויות של בעלי חיים, הנובעים מהיותם יצורים מודעים ורוצים, בעלי העדפות ויכולת לפעול בהתאם אליהן, ושלכן יכולים להיפגע (Harm, פגיעה באינטרסים) ולא רק לסבול (במובן של כאב) בדומה לבני האדם. כך, למשל, לשיטתם לאבן או לעץ אין העדפה ביחס למצבם, או רצון מודע כלשהו, ולכן הם חסרי מעמד מוסרי. לעומת זאת לבעלי החיים (לפחות לחלק מן היונקים) יש העדפות ורצונות שכאלה ולכן, יש להם מעמד מוסרי וזכויות מסוימות, כמו חירות ושלמות הגוף. מאמצים משפטיים פורצי דרך בשנים האחרונות אף מבוססים על תיאוריות מסוג זה, כפי שנרחיב בהמשך.

אבל, בעת עיון נוסף בהגות זו, החל לנקר הספק שמא השתתה של זכויות מוסריות בהתבסס על מודעותם, רצייתם או יכולתם לסבול

כמו אצל פיטר סינגר (Peter Singer) בעקבותיו, שטלטל את העולם בשנות השבעים של המאה ה-20 עם ספרו "Animal Liberation", העובדה שבעלי חיים מסוגלים לסבול, ולכן הם בעלי אינטרס שלא לסבול, הופכת אותם לרלוונטיים במניין "הרווחה המצרפית" במסגרת התחשיב התועלתני. לכן, לפי התורה התועלתנית, צמצום הסבל וריבוי ההנאה, הן המדד המוסרי הרלוונטי גם ביחס לשאלת היחס אל בעלי חיים.

ז'ל. לקלארק הרוזן דה ביפון. תמך ברעיון ה"אוטומטה" – תפישת החיה כמכונה ביולוגית מבוססת אינסטינקט. מקור: François-Hubert Drouais, קובץ זה זמין בספרייה הדיגיטלית של גאליקה תחת מספר מזהה: bpt6k6325943w/f294 נחלת הכלל

תיאוריה זו סובלת, באופן טבעי, מאותם הקשיים שמהם סובלת התיאוריה התועלתנית בכללותה. אם נחזור לג'ירף מריוס, גם אם נקבל את האפשרות שמותו היה חיוני בתחשיב הרווחה המצרפית של בנימינו (למשל, משיקולי אילוצי תקציב) הרי שאין בכך כדי לתת מענה לתחושת אי הנוחות נוכח אובדנו של מריוס. אם כן, נקודה זו לא הסתיים מסענו.

גם הוגים דאונטולוגיים עכשוויים הטילו ספק ביכולת לקחת ברצינות את התכונות המבחינות בין בני אדם לבין בעלי חיים, שהציעה מסורת הנאורות כתכונות הקובעות מעמד מוסרי. זאת, ראשית, בשל הקושי שלהן לעמוד במבחן האינטואיציה האנושית נוכח "מקרי קצה", של בני אדם שלא עומדים ברף התכונות שהוצב, אך שנדמה לנו שהם בכל זאת בעלי מעמד מוסרי

החיפוש אחר תכונה מבחינה

"כל הדברים יכולים להיעשות קניין של האדם, משום שהאדם הוא [בעל] רצון חופשי, ובתור שכזה הוא כשלעצמו רשאי לעצמו, ואילו מה שעומד לנגדו נעדר תכונה זו. לכן, לכל אחד הזכות להפוך את רצונו ל[תכלית] חפץ או להפוך את החפץ לרצונו, או במלים אחרות, לסלק את החפץ ולעצב אותו מחדש כשלו. שכן לחפץ, בתור חיצוניות, אין כל תכלית עצמית, הוא אינו יחס אינסופי כלפי עצמו, אלא הוא משהו חיצוני לעצמו. גם בעל החיים (החיה) הוא משהו חיצוני כזה, ומבחינה זו הוא עצמו חפץ".³

בציטוט לעיל, מבקש ג. ו. פ הגל לשכנע אותנו שהצדקה לעליונות של האדם על החיה נשענת על רצונו החופשי, שמגלם יש פנימי ומלא ("כשלעצמו רשאי לעצמו") – כלומר, שאינו תלוי בהצדקה חיצונית ושהינו שלם ומספיק (Self-contained). יש זה מכונה גם: "הערך הפנימי". בדברים אלה פער הגל תהום בין בעלי הרצון החופשי לאלה שנעדרים רצון חופשי, בין האנושי לאלאנושי, וכך בין בעל הערך הפנימי לזה שחסר אותו. לפי הגל, החיה חסרת מעמד מוסרי ולכן לא בעלת זכות לחיים, בשל היעדר ערך פנימי זה. טענתו של הגל נטועה בתוך המסורת הפילוסופית המערבית של עידן הנאורות (אנו לא מתיימרות כאן לכסות גם את החשיבה בנושא בתרבויות אחרות) ומבוססת על תפיסות קדומות יותר,⁴ בשאלת (היעדר) המעמד המוסרי של בעלי חיים, והשוני ביניהם לבין בני אדם. לתכונה המבחינה בין השניים ניתנו מושגים שונים, אבל נראה שהם במידה רבה מבקשים לעמוד על אותה ייחודיות אנושית המקנה ערך פנימי. רנה דקארט⁵ ואחרים אחריו, כמו חוקר הטבע ז'. ל. לקלארק הרוזן דה ביפון,⁶ ראו בחיה מכונה ביולוגית מבוססת אינסטינקט (Automata) שהיעדר היכולת הלשונית שלה מסגיר את היעדרה של נפש. קאנט ייחד את התבונה ותפיסת העצמי (חלק מפרשנויו כינו זאת רפלקסיה) לבני האדם,⁷ וגם ז'. רוסו, עוד לפני הגל, ראה ברצון החופשי תכונה מבחינה וייחודית לאדם.⁸ אחרים טענו בהמשך שהיכולת לקחת חלק באמנה החברתית ולשאת בחובות מוסריות, היא שמייחדת את מעמדם המוסרי של בני האדם.⁹

אבל גישה זו, המזוהה עם התפיסה האנתרופוצנטרית, המייחדת לאדם בלבד מעמד מוסרי, זכתה לערעור מכיוונים שונים בעת המודרנית. גרמי בנתהאם, אבי התורה התועלתנית, ראה ביכולת לחוש ולסבול את הקריטריון הרלוונטי היחיד לקיומה של חשיבות מוסרית.¹⁰ לשיטתו,

של בעלי חיים, עשויה להיות לחרב פיפיות ביד המבקשים להרחיב את מעטפת ההגנה הנפרסת מעל יצורים חיים אל-אנושיים. נמנה כאן שלוש משוכות מרכזיות.

המשוכה הראשונה, אפיסטמית במהותה, ונוגעת ליכולתנו בכלל לייחס רצון או מודעות ליצורים אחרים. האם בהיעדר יכולת אנושית לחוות את המציאות כמו שחיות חוות אותה, אכן ניתן לומר שהממצאים המדעיים מלמדים על מודעות, רצונות, רגשות או סבל? האם לא מדובר בהאנשה שגויה? אמנם ניתן לטעון שהקושי קיים גם ביחס לבני-אדם אחרים (כפי שסבר דקארט) אבל ככל שנאמין שאכן קיימות ישויות אחרות מלבד עצמנו (שאלה שחורגת מגדר מאמר זה) קל יותר לדמיין ולבסס עקרונות מוסר על חוויה אנושית דומה מאשר על חוויה "חיייתית".

שנית, גם אילו נייחס רצון ומודעות ליצורים אחרים, נייצר הלכה למעשה מעין "סולם נורמטיבי", הנגזר מעוצמת המודעות המיוחדת לבני מינים שונים.¹⁴ סולם כזה עשוי להיות בעל השלכות בעייתיות גם לבני האדם, שכאמור לעיל, מציגים יכולות דומות ולעתים אף פחותות, משל בעלי חיים מסוימים. האם ראוי שהערך הפנימי שלהם יהיה "יחסי" ליכולותיהם? ברור שמדובר במדרון חלקלק מבחינה מוסרית.

שלישית, גם כאן יש התנגשות בין התיאוריה המוצעת לבין התחושות המוסריות שלנו. תליית המעמד המוסרי ביכולות, מעלה קושיות באשר לחשיבות המוסרית האינטואיטיבית שאנחנו מייחסים ליצורים שהם למעשה חסרי יכולות בכלל. מעטים יטענו שלאדם ששרוי במוות קליני, כך שאינו מציג מודעות או רצונות, אין כלל מעמד מוסרי וזכות לכבוד. באופן דומה, אנו מייחסים חשיבות מוסרית, לפחות מסוימת, לרצונו של אדם מת (למשל, כיצד ירצה להיקבר, או אם ירצה שיקראו את כתביו הפרטיים) אף שהוא כבר לא מסוגל להפגין מודעות.¹⁵ להוגים שהוצגו לעיל ודאי תשובות אפשריות למשוכות אלה, אבל בראייתנו, הן מחדדות קשיים חשובים שטומנות בחובן התיאוריות המוצעות.

מבעד למראת המודעות

בתגובה לקשיים האלה צמחה תפיסת ה"טוב כשלעצמו" ("Good of its own"). תפיסה זו ביקשה להחליף את רכיב המודעות כתנאי לייחוס ערך פנימי לאל-אנושי. הולמס רולסטון השלישי (Holmes Rolston III) נענה לאתגר ורתם לשם כך את התפיסה הטלאולוגית של אריסטו, שלפיה כל דבר שואף לתכליתו.¹⁶ לשיטתו של רולסטון,

פיטר סינגר. לקיחת סבלה של החיה במניין "הרווחה המצרפית". מקור: "גבולות המחשבה – פורטו אלגרה" ("Fronteiras do Pensamento Porto Alegre"), מאתר Flickr: <https://www.flickr.com/photos/fronteirasweb/9619684280/>

המנגנונים האינסטרומנטליים הדרושים לקיומו של כל יצור חי (כולל צמחים) מהווים את "האקדח המעשן" לקיומה של תכלית-קצה (End in-itself) שהינה אינטרניזית ואינה מהווה מכשיר למימוש תכלית אחרת. שכן, ובכפוף לגישה הטלאולוגית, בהיעדר תכלית קצה נקרוס לרקורסיה אינסופית וחסרת פשר של מנגנונים אינסטרומנטליים בלבד. רולסטון מכנה את תכלית הקצה של כל יצור חי בתור הטוב כשלעצמו (Good of its own) שלו, שלו הוא מייחס ערך אינטרניזי ולפיכך מעמד מוסרי. אם נחשוב, למשל, על עגבניה, מנגנוני האינסטרומנטליים יתבטאו, למשל, בהכאת שורשים או בחתירה לאור השמש, המשרתים את הטוב כשלעצמו שלה, את תכלית הקצה שלה כיצור חי. תוכן הטוב כשלעצמו אמנם עשוי להשתנות בין יצורים חיים, אבל שונות זו אינה מבטלת את קיומו.¹⁷

הישגו הגדול של רולסטון טמון בניטוק החתירה לתכלית שמבצע היצור החי, ואת הערך האינטרניזי שלו, מכבלי המודעות שהציבו תיאורטיקנים לפניו. גם אם איננו מבינים כיצד המנגנונים האינסטרומנטליים משרתים את תכלית הקיום של היצור, או שאיננו מבינים את תכלית הקיום עצמה, הטענה לא אמורה לקרוס – כיוון שאינה תלויה בנו או בהערכה תבונית. אדרבא, ניסיון לעמוד בדיוק על טיבה של התכלית או של מנגנוני הגשמתה עולה כדי "חטא" של האנשה (אנתרופומורפיזם). לא ניתן להפריז בחשיבותו של הישג זה, שפורץ את הדרך להבנה חדשה של יחסיו של האדם עם בעלי חיים ועם הטבע שבקרבו הוא שוכן. שכן, אם התבונה אינה התכונה המבחינה להקניית ערך אינטרניזי, במה מותר האדם מן העגבניה?

שאלה של מעמד

בתמיהה "במה מותר האדם מן העגבניה?" מצוי גרעין לשאלה המכוננת את תחום האתיקה הסביבתית, שחוקרת את מעמדו של האדם מול הטבע, ושאת שורשיה ניתן למצוא אצל היערן אלדו ליאופולד (Aldo Leopold). בחיבורו "The Land Ethic"¹⁸ הניח ליאופולד את היסודות למה שקיווה שיהיה, ולימים הפך, לענף האקואתיקה. ליאופולד ביטא בשפה פשוטה ונקייה את הרעיון שדרושה אתיקה סביבתית, שתתפרס גם על היחסים שבין האדם לאדמה ולבעלי החיים ולצמחים ששוכנים על פניה. דרושה אתיקה כזו, טען ליאופולד, כדי להתוות את הדרך להתמודדות עם אתגרים אקולוגיים שרובצים לפתחנו, וביתר שאת, נוכח ההרס המתמשך שזורע האדם בטבע. למעשה, ליאופולד ראה בייסוד "אתיקת האדמה" שלב בלתי נמנע באבולוציה של האתיקה האנושית בכללותה.¹⁹ ליאופולד טען שבמסגרת שלב זה: "...משנתה תפקידו של **ההומו סאפינס** מכובש של קהילת האדמה לחבר ולאזרח מן השורה בה. שינוי זה טומן בחובו כבוד לרעיו לקהילת האדמה, וגם כבוד כלפי הקהילה ככזו".²⁰ דרך תיוג האדם ככוח "כובש", מעביר ליאופולד ביקורת ברורה על ניצול הסביבה הטבעית למטרות כלכליות ועומד על הצורך בשוויון בין מעמדו של האדם למעמד בעלי החיים והטבע.

ניתן למצוא הד לרעיון הערך הפנימי ביסוד ההצדקה שמניח ליאופולד לשוויון בין מעמד האדם לטבע. הצדקה זו נשענת על מושג הכבוד (Respect) שאליה, כפי שעולה בציטוט לעיל, זכאים לפי ליאופולד היצורים החברים בקהילת הטבע.²¹ אבל ליאופולד לא הסתפק בקביעה זאת והרחיק צעד אחד נוסף בהשמעת העיקרון המוסרי: "דבר הוא נכון כאשר הוא נוטה לשמר את השלמות, היציבות, והיופי של הקהילה הביוטית. דבר הוא שגוי כאשר הוא נוטה אחרת".²²

מי שלקח את העיקרון המוסרי הזה, ודחף אותו לקצה, היה הפילוסוף הנורווגי ארנס נס (Arne Naess). גם בחוגי הקהילה הסביבתנית, יש שיתפסו את נס כהוגה רדיקלי, שקרא להרחבת מעגל ההזדהות של האדם (Self-realization) – לא רק כלפי שימפנזים ואף זבובים – אלא גם כלפי הרים ונהרות. מחשבה זו מהווה אבן פינה באתיקת האקולוגיה העמוקה (Deep Ecology) שייסד נס, ושנשענת על העיקרון הביוצנטרי של שוויון בין מיני (Biospherical Egalitarianism Principle) שלפיו לאף מין ביולוגי אין זכות עליונה על חייו של מין ביולוגי אחר.²³ לצד עיקרון זה, האקולוגיה העמוקה מייחדת מקום להכרה

היערן אלדו ליאופולד ומשפחתו, בבקתתו שבויסקונסין, ארה"ב, בה פיתח את אתיקת האדמה. מקור: Pacific Southwest Region 5, ויקימדיה

הפרקטיקה בשירות האינטואיציה

הדיון הפילוסופי בשאלת המעמד המוסרי וזכויות האל-אנושי מוביל באופן טבעי אל השאלה המשפטית, כתחום שעוסק, לפחות לפי גישות מסוימות, בשאלת ההגנה על מעמד ותביעות מוסריות בפועל. ואכן, בשנים האחרונות ניכרים מאמצים להתאים את הפרקטיקה המשפטית לאינטואיציה המוסרית שלפיה גם לישויות אחרות, שאינן אנושיות (או שאינן יצור אנוש, כמו תאגידים) ראוי שיהיה מעמד, זכויות ואינטרסים מוגנים במשפט.

המאמץ המשפטי המוביל בארצות הברית היום בשאלת זכויות בעלי חיים נעשה על ידי ארגון בשם "פרויקט זכויות האל-אנושי" (NonHuman Rights Project), בראשות עו"ד סטיבן וייז (Steven Wise). המאמץ חדשני ופורץ דרך משום שאינו מצטמצם לשאלת רווחת בעלי חיים, הממוקדת בסבל של החיה (כמו אצל בנתהאם וסינגר, שהוזכרו לעיל) ושבמסגרתה פעלו תנועות חברתיות כבר במאה ה-19. וייז מתמקד בשאלת **זכויות** בעלי חיים, תוך שאיפה למנוע שימוש **בכלל** בחיות מסוימות לצרכים אנושיים, במסגרת התפיסה שיש להן ערך פנימי משל עצמן. בניסיונו לעשות כן, הוא מבקש להכיר במעמד של חיות מסוימות כ-"Legal Person", ישות בעלת מעמד משפטי, ולא רכוש בלבד. יצוין שבמדינות אחרות

לדולד הטבע ונסיגת חזיתה של השממה בפני המודרנה. השילוב ביניהם יצר, לשיטת קרונון, עיוות תפיסתי, עד כדי כך שהטבע נהפך למוצר שאותו אנו צורכים.²⁸ תחת זאת, קרא קרונון לאמץ גישה מפויסת כלפי יחסי האדם והטבע, כזו שמחד-גיסא אינה מתכחשת לצורך להגן על האל-אנושי; ומאידך-גיסא נדרשת גם לתיקון מחדלים סביבתיים במקומות שאינם נתפסים כ"שממה". בכך ביקש קרונון להעניק נופך עשיר יותר למה שאנו מבינים בתור צדק סביבתי (Environmental Justice).

קריאתו של קרונון כה ייחודית, גם משום שהיא מערערת על ההנחות המקובלות בוויכוח המרכזי בין סביבתנים לפעילי זכויות בעלי חיים, שמתמקד במתח שבין שימור המאזן האקולוגי (למשל ע"י הרג המוני של מינים פולשים) לבין מניעת סבלה של החיה האינדיווידואלית. קרונון מצד אחד סותר אינטואיציות של סביבתנים בדבר שימור והגנה על הטבע מפני האדם, בעצם הפקפוק במושג "הטבעי"; ובמקביל, חושף במערומיו את היחס האנושי הכפול (Double-standard) כלפי סוגים שונים של בעלי חיים: בעוד חלקם נתפסים כמי שנוכחותם בחיינו ובביתנו נדמית כמעט "טבעית" עבורנו (למשל, חיות מחמד), אחרים נתפסים כ"מזיקים" ו"פולשים", כאילו שבאופן "טבעי", אינם שייכים בקרבנו (דוגמה מקומית היא, למשל, חזירי הבר בחיפה).

בהישענותם ההדדית של הרכיבים הביולוגיים והא-ביולוגיים במערכת האקולוגית.

כוחה של המחשבה הסביבתית מסוג זה להרים כמה גבות. במישור התיאורטי, היא מעוררת ספק ביחס להיתכנותה – האמנם יכול האדם, שחי את שגרתו העירונית והנמרצת, לאמץ לקרבו הרגל הזהדות עם הרים נשגבים ורחוקים? עם השוכן במעבה היער? מילותיו של ליאופולד יפות לעניין זה: "אנחנו יכולים לנהוג במוסריות רק כלפי מה שאנו יכולים לראות, לחוש, להבין, לאהוב, או להאמין בו".²⁴ על רקע ספק זה, יש שרואים באקולוגיה העמוקה תנועה אסתטית, להבדיל מאתית.²⁵ במישור הפרגמטי, קשה לראות כיצד האתיקה של נס מתורגמת לקווי יסוד שיוכלו להניע התנהגות מוסרית מעשית בעולם – ואולי בכך בדיוק טמון קסמה.

אידייליה טבעית, האמנם?

בחזרה לליאופולד. חרף הקסם הרב הטמון בתפיסתו ההוליסטית כלפי יחסי אדם-טבע, ליאופולד לא מציע אמת מידה או משקולות אתיות ברורות המסייעות בניסיונו להתחקות אחר ציווי זה. כך, למשל, קריאתו לשמור על "יציבותה" של המערכת הביולוגית מעוררת את השאלה המתבקשת – מי או מה הוא הטבעי והאורגני בתוך אותה מערכת ביוטית? מה ייחשב בעינינו למצב "יציב" או "בלתי יציב" של המערכת האקולוגית? מה הנגזרות של תפיסה זו ביחס למעמד המוסרי של מינים פולשים, וביחס לפעילותם של בני האדם, שהולכת ומתפרסת על יותר ויותר זירות? לבסוף, מה משמעות הקריאה ליציבות ביחס למעמד המוסרי של יצורים אל-אנושיים **כפרטים**, להבדיל משאלת מעמדם כחלק **מקהילה** ביוטית? קביעתו של ליאופולד עשויה לגרום לכך שנחשוב שהקרבת הג'ירף מריס על מזבח יציבות המערכת הביולוגית היתה מעשה מוסרי – אז למה היא עדיין אינה מתאימה לאינטואיציה שלנו?

את הב קורת הזו ביטא וויליאם קרונון (William Cronon)²⁶ שדחה את תפיסתו האידיילית של ליאופולד, ואגב כך ערער את יסודות תפיסתו ביחס לשאלה מהו הטבעי, ועל כן מה ראוי לשמר. אותה תפיסה אידיילית שאיתר קרונון בגבולות התנועה הסביבתית האמריקאית, נולדה לשיטתו כיצור כלאיים של הזרם הסביבתי הרומנטי והאידיאולוגיה הסביבתית הפוסט-חזיתית (Post-frontier). הראשון תרם את "תרומתו" לייחוד הטבע והרחקתו מן ההווה האנושית היומיומית דרך ייחוס קדושה לו;²⁷ השני, נולד מתוך חוויית

בשמו המאורי המסורתי (וכעת גם המשפטי): "טה אוואה טופואה" (Te Awa Tupua). במהלך ההצבעה, הכריז בחגיגות השר לענייני המו"מ באיזור הוויטנגי (Waitangi):

"החקיקה מכירה בטה אוואה טופואה כ"שלם" שהינו חי ובלתי ניתן לחלוקה, המרכיב את נהר הוונגואי מההרים עד לים, לרבות יובליו ולרבות כל האלמנטים הפיזיים והמטאפיזיים שלו. החקיקה מכירה בטה אוואה טופואה כישות משפטית [Legal Person] בעלת כל הזכויות והחובות המתאימות".³⁵ אמנם ניתן להבין מהלכים אלה כהכרה באינטרסים התרבותיים והדתיים של האוכלוסייה המקומית האנושית בניו־זילנד, ולא כהכרה בערך הפנימי של הטבע כשלעצמו. אבל בפועל, מדובר בהכרה בישות משפטית אל־אנושית, שלה זכויות ואינטרסים מוגנים בחוק, במנותק מאינטרסים אנושיים. באופן דומה, בבוליביה עבר ב־2010 חוק "הזכויות של אימא אדמה" המכיר, בין השאר, בזכותה לחיים, הכוללת שמירה על שלמות המערכות האקולוגיות, החיים והתהליכים הטבעיים שהיא מקיימת.³⁶ מופעים משפטיים דומים התרחשו גם בהודו,³⁷ באקוודור³⁸ ובמדינות נוספות. ייתכן, שלא בכדי מופעים אלה מצויים בתדירות גבוהה יותר במדינות שאינן מערביות, נוכח ההיסטוריה האינטלקטואלית והפילוסופית המערבית בדבר מעמדו של האל־אנושי.

אמנם, מאמצים משפטיים אלה מצויים בראשית דרכם, והם אינם חפים ממחלוקות ומביקורת. אך בראייתנו הם מסמנים, יחד עם החשיבה הפילוסופית המתפתחת, כיוון חשוב בניסיון לגשר על המרחק שבין אינטואיציה מוסרית שקונה לה שביתה בקצב גובר ברחבי העולם, לבין הפרקטיקה. חרף המחלוקות בין התפיסות הפילוסופיות השונות שהצגנו (ורבות נוספות שלא נכנסו לחיבור זה) הן מסייעות להעמיד על קרקע יציבה את תחושתנו כי גורלו

מסמנת פוטנציאל להצלחת המאבק בהמשך ולשינוי תפיסתי בקרבם. כך כתב השופט יוג'ין פהיי (Eugene Fahey) מבית המשפט בניו יורק בהחלטתו בעניין טומי וקיקו, שימפנזים שהוחזקו בבעלות פרטית ושבעניינם עתר הארגון של ויז:

"אולם, אני כותב כדי להדגיש שדחיית רשות הערעור איננה החלטה לגופן של טענות העותר. על השאלה להיות נדונה בסופו של דבר [...] **האם יש להתייחס לציור כזה**

כישות משפטית עצמאית [Person] או כרכוש, למעשה, דבר? [...] להתייחס לשימפנזה כאילו הוא או היא חסרי הזכות לחירות [...] משמעו להתייחס לשימפנזה כחסר כל ערך עצמאי, כמשאב לשימוש אנושי בלבד, דבר שהערך שלו נובע רק מתועלתו לאחרים. **במקום זאת, עלינו לשאול האם שימפנזה היא אינדיבידואל בעל ערך פנימי (אינהרנטי), אשר לו הזכות לכבוד.** [...] השאלה [...] נוגעת למערכת היחסים שלנו עם כל החיים שסביבנו. בסופו של דבר, לא נוכל להתעלם ממנה. **אמנם ניתן לטעון ששימפנזה אינה "Person"** [במובנו המשפטי], **אך אין כל ספק שגם איננה "דבר" בלבד**".³¹

התפתחויות משפטיות מסוג אחר, שעומדות על ערכו הפנימי של הטבע והזכויות המשפטיות הנובעות ממנו, הולכות ומתרבות גם הן. למשל, בניו־זילנד הכירו במעמד המשפטי של נהר³² שמורת טבע³³ והר³⁴. כך למשל, התקבלה ב־2017 הצעת החוק המכירה במעמדו העצמאי של נהר הוונגואי (Whanganui), המוכר גם

נהר הוונגואי שבניו־זילנד; זכה להכרה במעמדו המשפטי. מקור: ויקימדיה, צולם על ידי Duane Wilkins

בעולם נרשמו הישגים במאמצים דומים. בית המשפט בארגנטינה הכיר במעמדה המשפטי של אורנגאוטן בשם סנדרה²⁹ ושל שימפנזה בשם ססיליה³⁰ והביא לשחרורן מגן החיות שבו היו מוחזקות.

כמשפטן, ויז לא מעמיק בכתיבתו בדיון הפילוסופי ומקבל על עצמו את ההתבטאויות (שלעתים אינן קוהרנטיות) של בית המשפט בארצות הברית בדבר הקשר שבין זכויות אדם לבין יכולת להתנהגות אוטונומית. הוא משתמש במדד זה גם לבעלי חיים, מבלי לפקפק בקשר שנמתח מלכתחילה בין אוטונומיה לזכויות. במובן זה, הוא מתכתב עם הטיעונים "הישנים" בשאלת ה"תכונה המבחינה" בין בני־אדם לבעלי חיים; לטענתו בעלי חיים אינם שונים מבני־אדם בקריטריונים הרלוונטיים לצורך הכרה בזכויות.

בהתאם, הטיעון המשפטי בעתירותיו בשם בעלי חיים (עד כה הוגשו ארבע עתירות כאלה בארצות הברית) לצורך הכרה בזכותם לחירות ושלמות הגוף, מבוסס על הניסיון להראות את הדמיון ביכולותיהם של בעלי חיים ובני־אדם (קיומה של "אוטונומיה פרקטית") כפי שמראים ממצאים מדעיים. העתירות שהוגשו עד כה אמנם נחלו כישלון מבחינת התוצאה המשפטית שלהן אבל הן בכל זאת טומנות בחובן הישגים חשובים למאמץ ארוך הטווח של תנועת זכויות בעלי החיים. מבחינה תודעתית, העתירות מאפשרות להביא למודעות הציבורית והמשפטית את שיח זכויות בעלי החיים ואת סבלן של חיות הכלואות לצורכי שעשוע או מחקר, ושמות על הפרק את האפשרות לדון בעניינין בבית המשפט. אך יתרה מזאת, התבטאויות של חלק מן השופטים בהחלטותיהם, חרף דחייתם את העתירות מטעמים משפטיים ופרדוקסורליים,

הפרלמנט הניו־זילנדי. מקור: ויקימדיה, Tom Ackroyd (תחת רישיון CC BY-SA 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>). עם קבלת החוק שהכיר במעמד המשפטי של נהר ה-Whanganui בפרלמנט הניו־זילנדי, פצחו בשירה מקומיים ממוצא מאורי (Iwi) שישבו בקהל וזימרו: "Rere kau mai Te Awa Nui nei, mai i Te Kāhui Maunga ki Tangaroa. Ko au Te Awa; ko Te Awa ko au". "הנהר הגדול הזה זורם מהרי השמורה לים. אני הנהר; הנהר הוא אני".

של אבותיה הבולטים של התנועה הרומנטית
הסיביתית, דוגמת John Muir ו-David Thoreau.
כך למשל, כותב מיו: "It took more than three
thousand years to make some of the oldest of
the Sequoias, - trees that are still standing in
perfect strength and beauty, waving and singing
in the mighty forests of the Sierra. Through all the
eventful centuries since Christ's time, and long
before that, God has cared for these trees, saved
them from drought, disease, avalanches, and a
thousand storms; but he cannot save them from
sawmills and fools". John Muir, *Selected Writings
by John Muir South of Yosemite*, Frederic R.
Gunsky, ed. (1968), p. xvi.

Cronon, *The Trouble with Wilderness*, 15. 28
Guardian staff and agencies (The Guardian, 29
November 7, 2019), Orangutan Sandra granted
personhood settles into new Florida home,
[https://www.theguardian.com/world/2019/
nov/07/sandra-orangutan-florida-argentina-
buenos-aires](https://www.theguardian.com/world/2019/nov/07/sandra-orangutan-florida-argentina-buenos-aires).

Gabriel Samuels (independent, November 30
7, 2016), Chimpanzees have rights, says
Argentine judge as she orders Cecilia be
released from zoo, [https://www.independent.
co.uk/news/world/americas/argentina-judge-
says-chimpanzee-poor-conditions-has-rights-
and-should-be-freed-zoo-a7402606.html](https://www.independent.co.uk/news/world/americas/argentina-judge-says-chimpanzee-poor-conditions-has-rights-and-should-be-freed-zoo-a7402606.html).

The Nonhuman Rights Project, INC., on
behalf of Tommy v. Lavery & The NhRP, on
behalf of Kiko v. Presti, Decision regarding
Motion for leave to appeal, May 8, 2018,
Court of Appeals, New York, 7.

Te Awa Tupua (Whanganui River Claims
Settlement) Act 2017. 32
Te Urewera Act 2014. 33

Te Anga Pūtakerongo, a Record of 34
Understanding (December 20, 2017).

"Te Awa Tupua (Whanganui River Claims
Settlement) Bill — Third Reading" (March
14, 2017), [https://www.parliament.nz/
en/pb/hansard-debates/rhr/combined/
HansDeb_20170314_20170315_12](https://www.parliament.nz/en/pb/hansard-debates/rhr/combined/HansDeb_20170314_20170315_12).

Ley de Derechos de la Madre Tierra (LEY 36
N° 071).

Michael Safi and agencies (The Guardian, 37
March 21, 2017), Ganges and Yamuna rivers
granted same legal rights as human beings,
[https://www.theguardian.com/world/2017/
mar/21/ganges-and-yamuna-rivers-granted-
same-legal-rights-as-human-beings](https://www.theguardian.com/world/2017/mar/21/ganges-and-yamuna-rivers-granted-same-legal-rights-as-human-beings).

Constitution of Ecuador, Chapter 7: Rights of 38
Nature.

ראו הצעתו של סטיבן וייז לבסס סקאלה של 14
"אוטונומיה פרקטית" שלפיה תיקבע ההכרה
בזכויות של חיות מסוימות (הוא אמנם לא מרחיב
את הרעיון לבני אדם). Steven M. Wise, *Drawing
the line* (Cambridge, MA: Perseus Books,
2002), 35-38.

קצרה הידיעה מלהרחיב כאן על הדיון בשאלת 15
כבוד המת והקשר לכבוד האדם החי. להרחבה, ראו
למשל דיון בבג"ץ 52/06 חברת אלאקסא נ' Simon
Wiesental Center (פורסם בנוב 29.10.2008).
Holmes Rolston, *Conserving natural value* 16
(New York: Columbia University Press, 1994).

J. Baird Callicott, "Intrinsic Value: ראו: 17
in Nature: A Metaethical Analysis", *Electronic
Journal of Analytic Philosophy* 3(5) (1995);
Richard Routley, "Human chauvinism and
environmental ethics", in *Environmental
Philosophy*, D. S. Mannison, M. A. McRobbie
& Richard Sylvan, eds. (Canberra: Australian
National University, 1980).

Aldo Leopold, "The Land Ethic", in *A Sand* 18
County Almanac: And Sketches Here and There
(London: Oxford University Press), 201-226.

לשיטת ליאופולד מה שהפילוסוף יקרא לו מעשה 19
מוסרי, הנעוץ בנטיית אינדיווידואלים וקבוצות
לרקום ביניהם קשרי שיתוף פעולה, האקולוג
יכנה "סימביוזה".
Leopold, *The Land Ethic*, 204. 20

למרות כל אלה, ליאופולד לא דוחה את המחשבה 21
האתרופוצנטרית-כלכלית על הסף, אלא טוען
שהתמקדות צרה בה מבליעה שיקולים אתיים
ואסתטיים.
Leopold, *The Land Ethic*, 224-225. 22

במרוצת השנים רוככה מעט הנחת הביור 23
איגלטריוניזם בשורות זרם האקולוגיה העמוקה,
וצומצמה לכדי הטענה שהן האנושי והן האלאנושי
ניחנים בערך פנימי. להרחבה ראו: Christian
Diehm, and Arne Naess, "'Here I Stand": An
Interview With Arne Naess", *Environmental
Philosophy* 1(2) (2004), 6-19; Brennan, Andrew
and Yeuk-Sze Lo, "Environmental Ethics", *The
Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter
2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [https://
plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/
ethics-environmental](https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/ethics-environmental).

Leopold, *The Land Ethic*, 214. 24

Tony Lynch, "Deep ecology as an: ראו: 25
aesthetic movement", *Environmental Values*
5(2) (1996), 147-160.

William Cronon, "The trouble with wilderness: 26
or, getting back to the wrong nature",
Environmental history, 1(1) (1996), 7-28.

אכן, ניתן למצוא הדים דתיים-נוצריים בכתיבהם 27

של מריוס ה"עודף" מבחינה גנטית, כמו גורלם
של יצורים וחלקים אחרים בטבע, שנפגעים מן
הקונפליקט עם האינטרס האנושי, אינו ראוי.
לחשיבה הפילוסופית, ולפרקטיקה המשפטית
בעקבותיה, עוד דרך ארוכה עד שתתיישר עם
אינטואיציה מוסרית זו, שאנו שותפות לה. אנו
מאמינות שהיא עוד תגיע לשם.

הערות

- 1 Lars Eriksen and Maev Kennedy (The Guardian, February 9, 2014), Marius the giraffe killed at Copenhagen zoo despite worldwide protests, [https://www.theguardian.com/world/2014/
feb/09/marius-giraffe-killed-copenhagen-
zoo-protests](https://www.theguardian.com/world/2014/feb/09/marius-giraffe-killed-copenhagen-zoo-protests).
- 2 זאב לוי ונדב לוי, **אתיקה, רגשות ובעלי-חיים: על מעמדם המוסרי של בעלי חיים** (רעננה: ספרית פועלים הוצאה הספרים של אוניברסיטת חיפה, Immanuel Kant, *Eine* מתוך 42 (במקור מתוך *Vorlestngiiber Ethik*, (Frankfurt a. M.: Fischer Verlag, 1990), 256).
- 3 הגל, גאורג וילהלם פרידריך, **קווי יסוד לפילוסופיה של המשפט, או, מתווה למשפט הטבע ולמדע המדינה** (ירושלים: שלם, 2011), 58.
- 4 לוי ולוי, **אתיקה רגשות ובעלי-חיים**, 25-26.
- 5 שם, 28-29.
- 6 אמנון יובל, "כה שונים וכה דומים: ביוון, רוטו והוויכוח על קופי-העל" מתוך סופיה מנשה, בנימין ארבל ויוסף טרקל (עורכים), **בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית** (ירושלים: כרמל, 2007).
- 7 Robert B. Loudon and Zöller Günter, *Kant: Anthropology, History, and Education* (Cambridge: Cambridge Press, 2011), 239.
- 8 יובל, **כה שונים וכה דומים**, שם.
- 9 Peter Carruthers, *The Animal Issue* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 98-99.
- 10 Jeremy Bentham, *An introduction to the principles of morals and legislation*, J. H. Burns & H. L. A. Hart (Eds.). (New York: Oxford University Press, 1970), n.283.
- 11 Steven M. Wise, *Drawing the Line: Science and the Case for Animal Rights* (Cambridge, MA: Perseus Books, 2003).
- 12 Tom Regan, *The Case for Animal Rights* (Berkeley and LA: University of California Press, 1983).
- 13 Joel Feinberg, "The Rights of Animals and Unborn Generations", in *Philosophy & Environmental Crisis*, William T. Blackstone, ed. (Athens, GA: The University of Georgia Press, 1974).

דייט על מאדים

אמיר מילר

ניסיתי לעטוף את הידיים של החליפה סביב החליפה שלו. התחרטתי קצת, כי ככה לא יכולנו לראות אחת את השני, ובכל מקרה, זה לא הרגיש כמו **מגע**. אפילו לא הרגשתי את הלחץ שהפעלתי על החליפה שלי. זה היה חיבוק מעפן, תחליף גרוע לקרבה של הדבר האמיתי.

"חיבוק מעפן", הצהיר. עברה בי ההתרגשות שיוצר תמיד הרגע הטלפתי הזה, כשמישהו מדייק לחלוטין בקריאת מחשבותיך. אולי אני כן מסוגלת להבין אותו בכל זאת, גם ככה. "כן, זה כל מה שיש לנו עכשיו", עניתי. "מצטערת". הוא השתתק שוב, ואז אמר, "נראה לי שאני אלך. אנסה להיות תקשורתית יותר מחר. סליחה". "זה בסדר. אני מקווה שתרגיש יותר טוב, אני אוהבת אותך". מסך הקסדה שלו כבה בדיוק בזמן כדי שלא אדע אם הוא פספס את שלוש המילים האחרונות, ושאר החליפה שלו התאדתה והתפוגגה מיד אחרי כן.

ניסיתי לשפשף את עיני, והחיישן שהחזקתי נקש על מסך הפנים. הנחתי אותו, הורדתי את הקסדה וכיביתי את שאר הרכיבים וגלאי התנועה של חליפת המציאות המדומה. על המסך שמולי, נקודת המבט שלי על השקיעה במאדים השחירה לאיטה. הכוכב האדום היה מאכזב. אולי מחר אציע שניפגש מתחת למים, או בתוך ציור של דאלי שהומר לתלת-מימד.

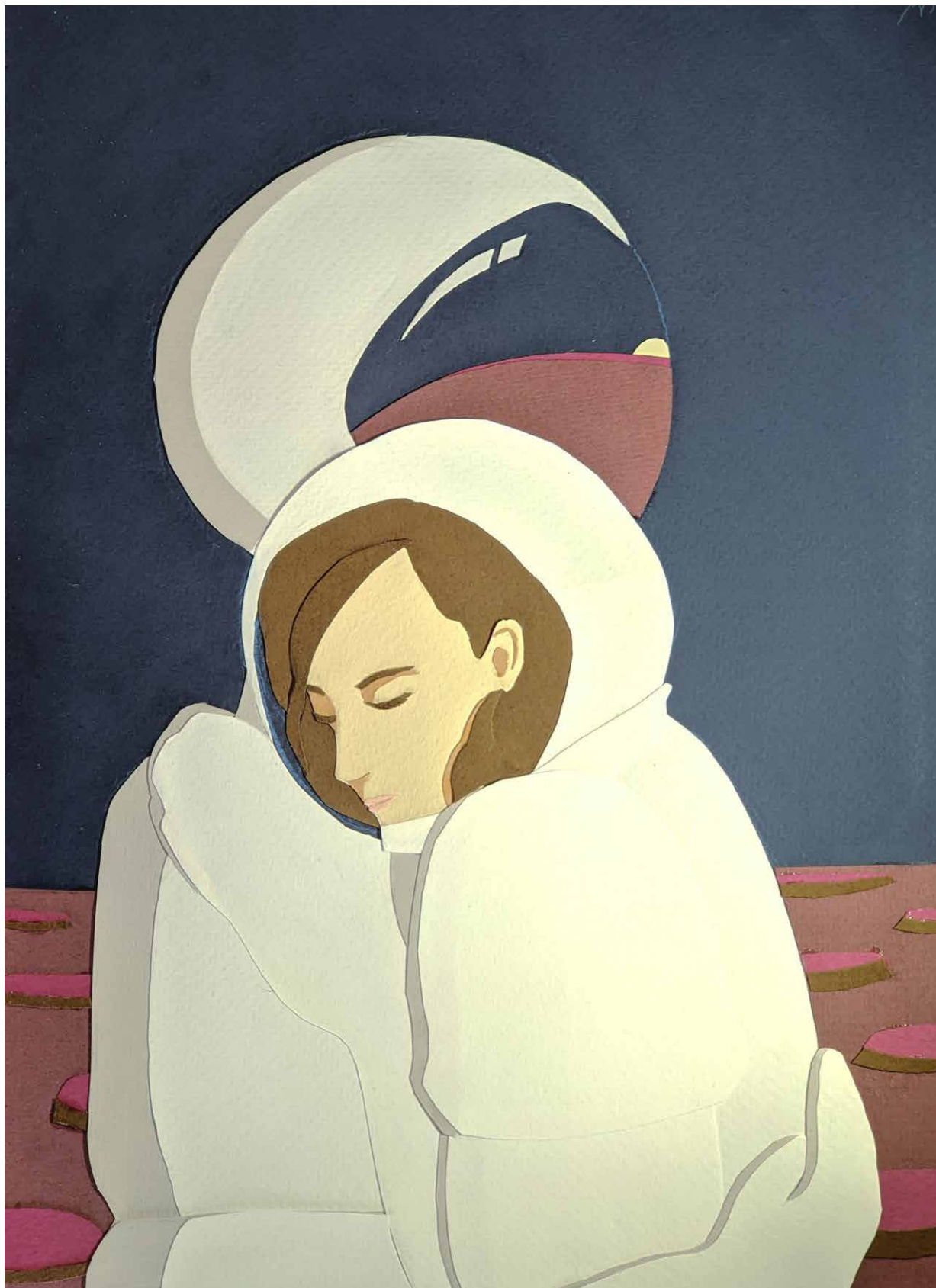
פשטתי את שאר הציוד האלקטרוני, ונותרתי חסרת שריון, בחדר הריק, לבדי. קיווייתי שנוכל להיפגש פנים אל פנים באמת בקרוב, כי הרגשתי **רחוקה** בכל הדרכים האפשריות.

נשכבנו על האדמה המאובקת והמשכנו להביט בשקיעה המאדימית, שצבעה את השמיים בכחול אפרפר עכור. לרגע זה נראה כאילו אנחנו על כדור הארץ ביום סגריר, אבל השמש היתה קטנה מדי. מה שאמור היה להיות רומנטי ובמקום פשוט, היה הדבר האחרון בשרשרת של דברים שהשתבשו היום. הייתי צריכה לבחור כוכב־לכת עם יותר אטמוספירה.

שתקנו מאז שהפסקנו ללכת – לא מעט זמן – עד ששאלתי, "על מה אתה חושב?". "זה מרגיש שאת רחוקה", ענה אחרי עוד זמן. הקול שלו היה מעוות, כי המעבר דרך מיקרופון ורמקול השטיח אותו מעט. רק באותו רגע הבנתי שזה בטח גם איך שהקול שלי נשמע לו. אבל הפנים שלו הוקרנו על מסך הקסדה, איפה שהיו אמורים להיות.

הנהנתי מתחת לקסדה שלי, מנסה להבין. כעסתי קצת שאמר כל כך מעט, על ההכרח לדובב אותו. **רחוקה** היה יכול להיות ההשטחה הזו של הקולות והשתיקה ההדדית, או זה שאני לא מחבקת אותו כרגע, או מרחק פיזי של אלפי קילומטרים בחלל, או אפילו עצם זה שאני לא מסוגלת להבין למה הוא מתכוון במילה הזו. אזרתי סבלנות, ואמרתי את האמת: "אני נמצאת כאן. נוכחת. רואה אותך ומקשיבה. וגם מנסה להבין, אבל כנראה תצטרך להסביר לי יותר את התחושה".

"המממ", אישר בלי מילים. נאנחתי קצת בלב. "אתה רוצה חיבוק?"
"כן".

נעם זלינגר, סטודנטית שנה ב' בתוכנית

פחות מעשרה סנטימטרים מן היער

שאלת קיומו של ידע מדעי אובייקטיבי היא נקודת מחלוקת מרכזית בהגות המערבית. ברונו לאטור, פילוסוף וסוציולוג צרפתי, מציע לנו להתמודד איתה על ידי התבוננות באופן שבו מדע נוצר

בן פליקשטיין

ברונו לאטור היה אחד מהחלוצים אשר ניסו לגשר בין שני המחנות. חמוש בתפיסה הנתועה עמוק בהגותם של פילוסופים כמו ז'יל דלז ומישל פוקו (המשויכים לרוב לפוסט-סטרוקטורליזם הצרפתי), וגם בהיכרות קרובה ואינטימית עם התהליך שבו מדע נוצר (שנרכשה במשך עשרות שנים של עבודת שדה במעבדות) לאטור הציע תפיסה שונה מזו שמקובלת בקרב הוגים משני צדי המתרס. חידושו היה בהצעה שהריאליזם לא בהכרח עומד בסתירה עם תפיסה רלטיוויסטית, אם רק נחיל את עקרונותיו על התהליך המדעי עצמו. לשם כך, לאטור מתבסס על שיטות הלקוחות מתחום האתנוגרפיה (תיאור מפורט של המתרחש בקבוצה מסוימת, מתודה הנהוגה בעיקר באנתרופולוגיה). באמצעות אותן שיטות אתנוגרפיות הוא מסוגל לתאר את התהליכים שבהם הידע המדעי נוצר, וכיצד התהליכים האלה מאפשרים למדע לייצר תיאור של המציאות. ההסתכלות הסוציולוגית-אתנוגרפית של לאטור, שמפנה את המבט אל התהליכי הייצור של הידע, מאפשרת לו להציג תיאור ריאליסטי של המדע מבלי לוותר על הרלטיוויזם. על ידי התעקשות על התקת נקודת המבט למוקד יצירת התיאור המדעי (בתנועה מתמשכת, שכן התהליך המדעי הוא שרשרת המתרחשת בכמה מוקדים) ניתן להכניס את המדע למסגרת רלטיוויסטית מבלי לוותר על המציאות שאותה הוא אמור לבאר. בכלים אלה הוא יכול לטעון שהאמת המדעית נוצרת בתוך הקשר חברתי קונקרטי ולכן, כמובן, מושפעת מן ההקשר בו נוצרה, אבל עובדה זו אינה עומדת בסתירה להיותה אמיתית ואובייקטיבית.² לאטור, אם כן, מציע תמונה של המדע, ושל המציאות המדעית, שמשוגלת להכיל את הביקורת הרלטיוויסטית שמתייחסת לשלל המרכיבים החברתיים שמעורבים בתהליך יצירת המדע. מצד שני, ביקורת זו לא תפגע בבסיס כוחה של הטענה המדעית – היומרה שלה לתאר מציאות

ברונו לאטור. מקור: <http://www.bruno-latour.fr>

קבוצות אלה הסבו את תשומת הלב לעובדה שהאמת המדעית נבנית על ידי בני-אדם, בתהליך חברתי בעל היסטוריה והקשר פוליטי ותרבותי. לטענת קבוצות אלה, שמקובצות לעיתים תחת הכותרת "פוסטמודרניזם", היותו של המדע נטוע בהקשר חברתי חותרת תחת האובייקטיביות והאוניברסליות שלו. על כן קיים ספק רב לגבי אמיתותן של הטענות המדעיות, ולגבי קיומה של מציאות אובייקטיבית שאותה הן מתארות. המאבק הפילוסופי הזה לא הגיע להכרעה עד היום ושני המחנות התבצרו, איש-איש בעמדותיו. המדעים המדויקים, מדעי החיים וחלקים ממדעי החברה והרוח מתקיימים ברובם בסביבה ריאליסטית, בעוד שהרלטיוויסטים והפוסטמודרניסטים מתרכזים בעיקר במדעי הרוח. בין שתי הגישות שורר נתק רעיוני כמעט מוחלט, ובתוך הקשר שכזה הרבה יותר פשוט להבין כיצד מדען ריאליסט חושב ברצינות שעמיתו הסוציולוג אינו מאמין בעצם קיומה של המציאות.

"האם אתה מאמין במציאות?"

שאלה זו הופנתה לברונו לאטור בשיחה פרטית ליד אגם באתר נופש ציורי בהרי ברזיל. השאלה הופנתה אליו על ידי פסיכולוג בעל שם, שהשתתף יחד איתו בכנס שכלל מדענים וסוציולוגים של המדע. "בוודאי שכן", היתה תשובתו של לאטור. אך לאטור התפלא על עצם השאלה: האם באמת הפכה המציאות, כמו אלוהים, למושא של אמונה שעליה יש להתוודות בפרטיות? כדי להיות מסוגל לשאול שאלה כה מוזרה, אומר לאטור, צריך ראשית להתרחק עד כדי כך מן המציאות, שהאפשרות לאבד אותה כליל נראית סבירה. האופן שבו נוצר המרחק התהומי הזה בין המציאות למדע שמתיימר לתאר אותה, והדרכים שבהן ניתן לגשר עליו, הם חלק מן הנושאים המרכזיים שתחום לימודי המדע והטכנולוגיה (STS) עוסק בהם – תחום שברונו לאטור, פילוסוף וסוציולוג צרפתי, היה אחד ממייסדיו. ראשית נסקור בקצרה את הנסיבות שבהן נולד תחום מחקר זה, כשנוצרו התנאים שאפשרו את השאלה התמוהה בראשית פסקה זו. שנית, נעקוב אחרי התיאור של לאטור של משלחת מחקר מדעית שבה השתתף ואחרי הניסיון שלו לגשר על התהום שנדמה שנפערה בין המציאות למדע.

ראשיתו של תחום ה-STS בעיצומו של מאבק רעיוני ואקדמי שזכה לכינוי "מלחמות המדע". מלחמות המדע, שהגיעו לשיאן בראשית שנות התשעים של המאה ה-20, אחראיות במידה רבה להתבצרות של מדעי הרוח ומדעי הטבע בשני קצוות מנוגדים באקדמיה. מצד אחד עמדו ה"ריאליסטים", המקדמים את העמדה המקובלת במרבית חוגי מדעי הטבע באקדמיה, שלפיה המדע הוא תהליך גילוי של אמיתות אובייקטיביות ואוניברסליות, המתקדם באופן הדרגתי, בהתבסס על תגליות הדורות הקודמים. מנגד עמדו כמה קבוצות עם כמה עמדות מוגדרות פחות, אבל בעלות מכנה משותף משמעותי –

משלחת המחקר בקו התפר שבין היער לבין הסוואנה. צילום: ברונו לאטור

עצים מסוימים במקטע שאותו היא ויתר חברי המשלחת מתכוונים לחקור. בכך הפכה את היער ממכלול שאינו נגיש לתיאור מדעי, למערכת ייחוס שניתן למקם בה נתונים.

הצעד השני של הבוטנאית, זה שמתרחש מיד לאחר צילום תמונה 1, הוא איסוף של דגימות מתוך היער. איסוף הדגימות הוא תהליך של הפשטה, שבו האוכלוסייה של היער מתורגמת למספר פרטים בודדים שאמורים לייצג אותה. רק מאפיינים מסוימים של הפרטים נשמרים כשהם מנותקים מן היער, מיובשים ונשלחים למעבדה מרוחקת. יכולתה של הבוטנאית לטעון שפרטים אלה מייצגים מאפיינים של היער נשענת על מומחיותה המדעית, התהליך המחקרי הקפדני שלה, ועל היכולת להתאים כל דגימה להקשר שלה ביער, באמצעות הקואורדינטות שפרסה בשלב הראשון. השימור של הדגימות במעבדה יאפשר לה לערוך לאמינות של טענותיה בהמשך. אנו עדים כאן לתחילת היווצרותה של השרשרת – ההפיכה של היער למערכת קואורדינטות היתה הכרחית כדי שניתן יהיה להפוך אותו לטקסט מדעי, והתוצאה של תהליך זה שימשה כנקודת המוצא בתהליך הפשטה נוסף, זה של איסוף הדגימות.

הגדול בעולם – האמזונס; משמאל, במעבר חד, שנראה כמעט מעשה ידי אדם, מתחילה הסוואנה הצחיחה למחצה, עם צמחייה הדלה. בשולי התמונה ישנם ארבעה אנשים: בוטנאית ברזילאית מאוניברסיטת בואה ויסטה – שעומדת במרכז קבוצת האנשים ומצביעה על העצים, פדולוג⁵ צרפתי העומד לימינה, קשוב ומחויך, וגיאוגרפית ברזילאית מסאו פאולו שעומדת לשמאלה וכותבת הערות במחברת. מאחורי עדשת המצלמה, כיאה לתפקידו בסיפור, נמצא לאטור עצמו. חוקרים אלה הגיעו לכאן כדי להבין את ההיגיון הפנימי שלפיו מתנהלת כבר אלפי שנים מלחמת האיתנים בין היער לסוואנה. הם רוצים להכריע בשאלה מדעית קונקרטיית: האם היער פולש לשטחי הסוואנה, כפי שמראים העצים, לטענת הבוטנאית, או שמא הקרקע של הסוואנה מבראת בהדרגה את היער, כפי שטוען הפדולוג?

ראשית נתחקה אחר עבודת הבוטנאית כשהיא מנסה להוכיח שהצמחייה של היער היא זו שפולשת לשטחי הסוואנה. הסצינה שמתוארת בתמונה 1 מתחילה למעשה מאמצע הדברים, משום שעבודת הפיכתו של היער למושא למחקר מדעי החלה כבר קודם. הבוטנאית הכינה את השטח להגעתה של המשלחת ויצרה מראש רשת של קואורדינטות ביער, באמצעות תיוג של

אובייקטיבית, על כל ההשלכות הפילוסופיות והפרקטיות המשתמעות מכך.

התפיסה של לאטור לגבי המדע צומחת מתוך התבוננות בתהליך המחקר המדעי, כפי שהוא מתנהל למעשה. לשם כך, נתבונן בדוגמה אחת שלאטור מביא בפרק השני של ספרו **תקותה של פנדורה**³. בדוגמה זו, לאטור מתלווה למשלחת מחקר ביער בברזיל, שחוקרת את הגבול שבין היער לסוואנה. בעקבות לאטור, נראה כיצד במאמציה של משלחת זו הופך היער לדגימות, לאחר מכן לנתונים ובסופו של דבר, לטענה מדעית שניתן לפרסם. שלב אחר שלב, מראה לאטור כיצד עוברים מושאי המחקר תהליכים של הפשטה ושל תרגום, וכיצד שלבים אלה מתווכים על ידי אובייקטים, כגון כלים ושיטות מחקר. על פי לאטור, תפיסת המדע שעולה מהתבוננות כזו יכולה לסייע בביטול המחלוקת בין הריאליזם לרלטיוויזם.

בעקבות הבוטנאית

סיפורה של המשלחת שאליה הצטרף לאטור מתרחש בברזיל של ראשית שנות התשעים, סמוך לעיר בואה ויסטה שבמעבה האמזונס. מוקד ההתרחשות מוצג בתמונה 1⁴. בצידה הימני של התמונה נמצא קצהו של יער הגשם

המחבורות בקו ישר ומשווה בין הצבעים שלהן. אם הן שונות מספיק זו מזו, הוא לוקח דגימה נוספת בדיוק באמצע הקו שביניהן, וחוזר חלילה עד ליצירת קו של דגימות מדורגות שמעיד על השינוי בקרקע של היער. בתהליך זה הופך היער על כל מאפייניו הרבים לרשת של מרחקים ושל נקודות, עם דגימה של הקרקע בכל אחת מהן. הקרקע נאספת לתוך שקית שמתויגת במספר ובסימונים שמעידים על המיקום שממנו נלקחה. כמו אצל הבוטנאית, גם כאן רשת הקואורדינטות מייצגת את היער כולו במשימת איסוף הדגימות, ומתחילה להיווצר שרשרת.

לאטור מסב כאן את תשומת הלב ל"שחקן" חשוב נוסף שמופיע על הבמה: הפרוטוקול המדעי. הגיאוגרפית רושמת במחברת המחקר, באופן קפדני, את כל הממצאים של הפדולוג ואת הנסיבות המדויקות שבהן נאספו. הידע המקצועי של החוקרים. המחברת והתייעוד המדוקדק, מתווכים גם הם בין הדגימות לייער, שכן אם נטיל ספק באחד מהם נמצא את עצמנו ללא יכולת לטעון דבר על היער על סמך הדגימות האלה. אך לאטור טוען שעדיין לא הפכנו את היער לדבר שניתן לפרסם במאמר – דגימות קרקע כשלעצמן הן עדיין לא טקסט.

בשלב זה מופיע הגיבור של סיפורו של הפדולוג – הפדוקומפרטור (Pedocomparator), להלן פ"ק), שאותו ניתן לראות בתמונה 2. מכשיר זה הוא תיבה בעלת ידית ומכסה, שמחולקת לתאים ריבועיים באמצעות מחיצות קרטון. הריבועים הקטנים בתיבה מייצגים את הרשת שהחוקרים יצרו ביער, באמצעות הסימונים על העצים ובמחברת שלהם. כל משבצת ברשת של התיבה תאחסן דגימת קרקע מן המשבצת המתאימה ברשת של היער. כשיסיים לאסוף את הדגימות, יכסה הפדולוג את התיבה, שתהפוך למזוודה שאותה יוכל לשאת בחזרה למעבדה – להמשך מחקר ולשימוש כעדות פיזית לשרשרת הרציפה שמחברת את המחקר במעבדה אל היער. כשהפדולוג לוקח את האדמה בידיו היא עדיין מחוברת לייער, עדיין מכילה את כל

הקשרים והמאפיינים שמונעים ממנה לעבור הפשטה, הכללה ותיאור מדעי. כשהוא מניח את הדגימה בפ"ק, הוא מפשיט מחופן האדמה את כל המאפיינים והקשרים שלא באים לידי ביטוי בתוכו, ומגדיר אותו במונחים של הרכב כימי, משקל, צבע, מיקום – מאפיינים שניתן למדוד באמצעות פרוטוקולים מוגדרים ולהשוות עם מאפיינייה של דגימות אחרות. על ידי כך, הפ"ק משמש כמתווך, ובורא יצור היברידי – מחד גיסא

הפדוקומפרטור, התרשימים וסרגל המדידה על שולחן בית הקפה בברזיל. (צילום: ברוננו לאטור)

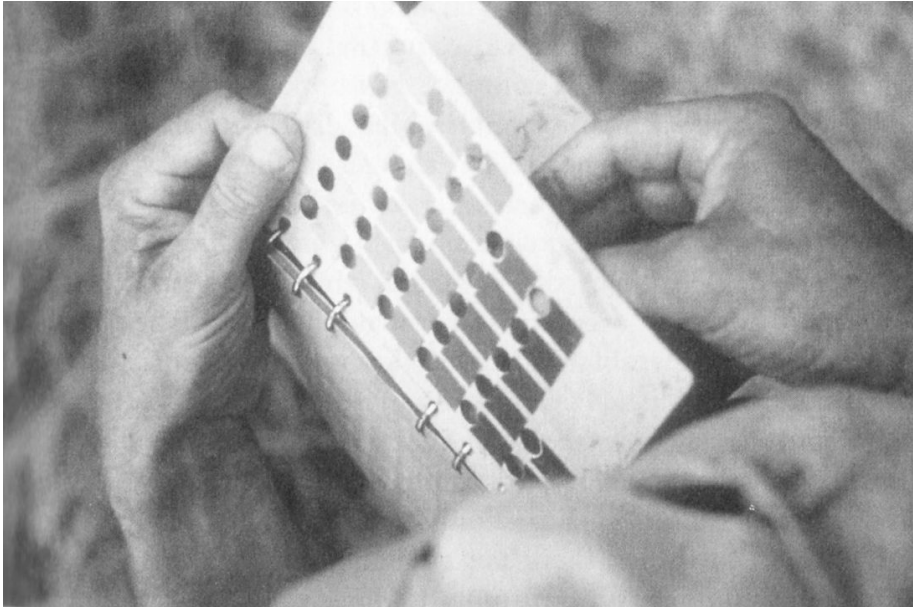
את הידע שהעצים שגדלים בסוואנה משגשים כשאינן צמחים גבוהים אחרים שמתחרים איתם על אור השמש. אבל להפתעתה היא מוצאת עצים כאלה מוקפים בצמחים גבוהים שמאפיינים את שולי היער. עצים בודדים אלה מראים סימנים של מצוקה ביחס לחבריהם בסוואנה, במרחק קצר משם. ממצאים אלה מביאים את הבוטנאית להסיק שהעצים האלה אינם חיל החלוץ של הסוואנה שפולשת לייער, אלא הכוח המאסף שלה בנסיגתה מפניו. אבל קביעה זאת עומדת בניגוד מוחלט לעיקרון שידוע לפדולוג, שלפיו קרקע חרסית כמו זו שמאפיינת את היער תמיד תהפוך לקרקע חולית כמו זו שמאפיינת את הסוואנה, ולעולם לא להפך. לטענתו, עיקרון זה מונע אפשרות שעצי היער יפלו אל הסוואנה, ומאפשר רק את התהליך ההפוך. כדי לראות כיצד הוא בוחן עקרון זה בשולי היער שאותו יצאה המשלחת לחקור, נתבונן עתה בעבודתו של הפדולוג.

בעקבות הפדולוג

ביער, בדומה לבוטנאית, הפדולוג מתחיל מסימון של הקרקע ותיחום שלה. מטרתו לייצר מערכת קואורדינטות מקבילה ומשלימה לזו של הבוטנאית, כך שניתן יהיה להשוות בין ממצאיהם. הפדולוג מעוניין לגלות את הרכב הקרקע שבגבול בין היער לסוואנה, כדי להבין האם הקרקע בו חולית או חרסית. לשם כך הוא מתחיל לדגום את הקרקע באופן שיטתי ובהתאם לפרוטוקול מוגדר, כשהוא לוקח בכל פעם שתי דגימות

החשיבות של תהליך ההפשטה ההדרגתי שאותו עובר היער מתבהרת מול אוסף דגימות הצמחים במעבדה שבאוניברסיטה. לאחר שהצמחים נאספו ביער, הם יובשו ושומרו, ועתה הם ממוינים בארונות עם תיוגים לכל אחד מהם. כאן במעבדה רחוקים מאוד מן היער בעל הקרקע הצבעונית המלאה בתולעים, והקופים שקריאותיהם נשמעות למרחקים. אך את מה שהחוקר הפסיד במרחק גיאוגרפי (זה שבין היער לבין המעבדה) הוא מרוויח בקיצור של מרחקים אחרים – המרחק שבין הצמח שאותו חוקרים לדף שעליו כותבים את המאמר התקצר לפתע ממאות ואלפי קילומטרים לסנטימטרים בודדים. רווח נוסף הוא, צמצום המרחק שבין דגימות שונות – כאלה שנאספו מאזורים מרוחקים במרחב או מתקופות מרוחקות בזמן; עתה כולן נשקפות במקביל וניתנות לסקירה במבט אחד. היתרון המרכזי של המעבדה הוא באופן שבו היא מאפשרת לקיצור המרחק הפיזי להפוך לקיצור של מרחק רעיוני – ללא הקרבה בין הדגימות השונות וביניהן לבין הכלים שבאמצעותם הן מנותחות, לא ניתן היה לחלץ את הנתונים ואת ההכללות שעומדים בבסיס הטענה המדעית. מן הרגע שהמרחק צומצם, היכולת ליצר ידע מדעי כמעט נובעת מאלוהי. כפי שלאטור ניסח זאת: "באבדנו את היער, אנו מרוויחים את הידע על אודותיו".⁶

התהליך במעבדה שבאוניברסיטה, ובדומותיה ברחבי העולם ולאורך השנים, מקנה לבוטנאית

חוברת מדד מונסל עם חורים שמאפשרים את השוואת צבע הדגימה לצבע המדד. (צילום: ברוננו לאטור)

כל השינויים הקפדניים והמתוחכמים שעבר היער בידיהם, וכל המרחקים שהצטמצמו במהלכם. מסעו של היער בדרכו להפוך למאמר מדעי כמעט והושלם, אבל נותר עוד צעד אחד חשוב – הטקסט המדעי עצמו. מאמר מדעי שונה מהותית מצורות אחרות של פרוזה, משום שהוא מכיל בגופו את מושא ההוראה של הטענות המופיעות בו. הטענות שבמאמר מתייחסות לנתונים שמופיעים בו גם הם – בדמות משוואה, תרשים, שרטוט או טבלה. הופעתם של נתונים אלה מעניקה תוקף ליומרתו לתאר את המציאות, בכך שהיא מאפשרת לקורא לבחון בעצמו את אמיתות הטענות. תוקפם של הנתונים עצמם הוא תוצר של האובייקטים שבתוכם הם מתארים את היער – על כך מתבססת יומרתם לאובייקטיביות. מהלך טקסטואלי זה הוא מאפיין מרכזי של אופן ההוראה המדעי.⁸

בעקבות היער שבמאמר המדעי

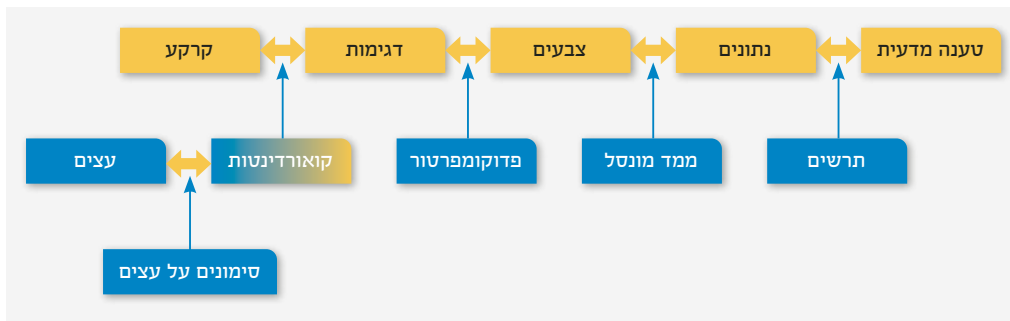
נחזור בזריזות, ובכיוון הפוך, על המסע שעברנו יחד עם היער ועם משלחת המחקר:

- הטענות במאמרם של המדענים מתייחסות לתרשים, שמסכם נתונים המופיעים בעצמם במאמר
- הנתונים הם ייצוגים של צבעים, המבוססים על מדד מונסל
- הצבעים הופקו מן הפדוקומפרטור, שחילץ, סיווג וקטלג דגימות קרקע

ולהופיע כנספח במאמריהם של המדענים שבמשלחת, כפי שהטבלה והנתונים שבה יחזרו ויופיעו. במקום זאת, כפי שניתן לראות בתמונה 2, הוא מונח עתה במעבדה מאולתרת, על שולחן בית-קפה רחוק מן היער. הוא מכיל את דגימות הקרקע, שמופיעות כהיברידים של אובייקט מוחשי ונתונים מופשטים, ומשולב בכל יתר החוליות בשרשרת: מחברת התיקוד, רשת הקואורדינטות ועוד כאלה שלא יופיעו בסיפורנו מפאת קוצר היריעה. לידו מונחים דפים המסכמים את ממצאיו של הפדולוג – תרשים וטבלה המתארים את היחס שבין צבעי הדגימות למיקומים ולעומקים שבהם הן נלקחו.

זהו אוסף של נתונים שמהם ניתן לייצר קו מגמה, וכך לעמת אותם מול התיאוריה כדי לנסח טענה. סרגל שקוף, המונח ברישול על התיבה, ממחיש את האופן שבו הפך פתאום היער מדגימות קרקע בתיבת העץ לנתונים – השינוי מתבקש כשרואים שהמרחק העצום שבין התרשימים לבין היער הצטמצם לפחות מעשרה סנטימטרים! בתוך מרחק קצר זה ניתן לראות לפתע את היער ואת הנתונים עליו במקביל, והתיווך ביניהם הופך לסדרה של מניפולציות מוגדרות על אובייקטים מוחשיים, ללא צורך בתיאוריות מופשטות על טבעו של הידע. לא פלא שהמדענים מסוגלים להפיק על השולחן הזה את הנתונים הדרושים להם כדי לבחון את השערותיהם, זה היה מפתיע יותר אילו לא היו מצליחים לעשות זאת לאחר

כבד למדי ועשוי מאותם החומרים שהיער עשוי מהם, ומאידך גיסא בעל הגיון של רשת גיאומטרית והצגה של מאפיינים מסוימים של הקרקע בלבד. הפ"ק אינו ייחודי בכך – רשת הקואורדינטות או אוסף הדגימות של הבוטנאי הכילו גם הם תכונות אלה, אבל ייחודו הוא בכך שכל פרט בתכנון שלו מעוצב בדיוק כדי לשרת מטרה זו. אם התהליך המדעי לא היה מורכב משרשרת של תרגומים כמו זה שהפ"ק מאפשר, לא היה בו צורך כלל – כלי-כולו הוא צורה ריקה שתפקידה להפוך את הקרקע של היער לאוסף של נתונים.⁷ כאן ראוי להתעכב על שלב נוסף בעבודתו של הפדולוג. אחת התכונות המרכזיות שמעניינות את הפדולוג היא הצבע של כל דגימה, המופיעה כקובייה קטנה של אדמה בתוך הפ"ק. אבל תפיסת הצבע היא סובייקטיבית, ובמיוחד כשבני-אדם נדרשים להבחין בין גוונים שונים של חום. לשם כך, המדען נעזר בטכנולוגיה נוספת – מדד מונסל, שהינו קידוד אוניברסלי שמדרג ומכמת מנעד רחב של גוונים. אם ירצה אדם אחר לשחזר לאחר מכן את הגוונים המדויקים שבתבת הדגימות של הפדולוג, כל שעליו לעשות הוא לפנות למדד, למצוא את הגוונים המתאימים לכל קוד, ולמקם אותם במקומות הנכונים בתיבה. אבל החשיבות העצומה של שלב זה בשרשרת אינה רק בעצם קיומו של הקוד האוניברסלי, אלא גם באופן המוחשי שבו הוא מופיע בידי של הפדולוג – בדמות חוברת קטנה מלאה ברצועות צבעוניות עם חורים, שאותה ניתן לראות בתמונה 3. תפקידם המרכזי של החורים הוא לאפשר לפדולוג להניח את רצועת הצבע מעל הדגימה, בצמוד אליה, ועל ידי כך לצמצם את המרחק שבין הקוד לבין הדגימה לכדי פחות ממילימטר. כפי שמעיד הפדולוג: "היפאנים יצרו [חוברת] בלי חורים, אני לא יכול להשתמש בה". אלמלא היו שם החורים, היה המדען מטיל ספק בכך שהקידודים מייצגים בצורה אמינה את צבע הדגימות, ובעקבות כך היתה כל השרשרת שנוצרה קורסת – הנתונים שבמאמר לא היו מייצגים עוד בצורה אמינה את היער, ושוב היה נותר החוקר ללא טענה מדעית. אך למרות כל תכסיו של הפדולוג, הפ"ק אינו יכול להחליף את הטקסט במאמר המדעי והיער עדיין לא השלים את הפיכתו למאמר. הפ"ק קל בהרבה מן היער עצמו וניתן להעברה ממקום למקום בידי של הפדולוג, אבל הוא לא משתווה לטבלה או לתרשים. את התרשים ניתן להעביר כמעט מיידית מבית הקפה בבואה ויסטה, שבו מסכמים החוקרים את ממצאיהם, לאוניברסיטה בפריז. הפ"ק גם לא יכול לחזור

מבנה השרשרת של הפיכת היער (משמאל) לטענה מדעית: בכל חוליה קיים אובייקט (בצהוב) אשר מאפיינים מסוימים שלו עוברים הפשטה בתיווך שיטה או כלי אשר מהווה אובייקט היברידי בעצמו (בכחול). הקואורדינטות נוצרות בתהליך כזה מתוך הסימונים על העצים, ומשמשות כמתווך עבור הפיכת הקרקע לדגימות. כל שלב בתהליך הפיך, והשרשרת פתוחה בשני הקצוות שלה.

במחיר של עבודת שדה קפדנית, התהום שבין עולם המושגים לעולם האובייקטים הצטמצמה בתיאור של לאטור לרצף של גשרים קטנים מעל מרחקים קצרים בהרבה. כל אחד מן הגשרים הקטנים האלה נבנה באמצעות אובייקטים מוחשיים ופרוטוקולים מוגדרים, אבל גם בתוך הקשר חברתי ספציפי שאינו משתקף בהכרח בטקסט המדעי. ההתבוננות בגשרים הקטנים האלה מאפשרת לראות את המדע בזמנית כבעל יכולת לייצר טענות אמינות על העולם, וגם כמעשה ידי אדם הנטוע בתוך הקשר חברתי ספציפי. ההתחקות אחר התהליך שבו נוצר המדע פותחת את האפשרות לעשות את מה שלאטור נמנע ממנו במודע עם משלחת זו, ולבחון את ההקשרים החוץ-מדעיים שיצרו את הטענות המדעיות במאמר, אך אינם מופיעים בו. ניתן לשאול, למשל, איזה תפקיד משחקים היחסים המגדירים או הלאומיים בתוך משלחת המחקר, וכיצד, אם בכלל, הם משפיעים על תוקף הטענות המחקריות שלו. מצד שני, היכולת לבחון שאלות אלה לא באה על חשבון היכולת של המדע לתאר מציאות אובייקטיבית – כזו שמאפשרת הכרעה בסוגיות מהותיות ומשחקת תפקיד מרכזי בחברה. בטקסטים אחרים, לאטור מדגים את החשיבות החברתית והפוליטית העצומה של המפעל הזה – היכולת להתמודד עם אתגרים כמו משבר האקלים או מגפת הקורונה תלויה בהישענות על ממצאי המחקר המדעי – החל מטכנולוגיות חדשות, כמו מקורות אנרגיה חלופיים וחיסונים ועד מידע שמאפשר קביעת נהלים ונורמות, כגון ריחוק חברתי ועירוב שימושים. עם זאת, הקשר הרעוע שבין תחומי המחקר שמספקים כלים חשובים אלה לבין מדעי הרוח והחברה, פוגע אנושות ביכולת שלהם להתמודד עם בעיות כמו התנגדות

בוטנאים וזואולוגים, כדי למפות את תוואי השטח, הצמחייה והחי בו, ולהפוך אוסף של גבעות, צמחים ובעלי-חיים לכדי אובייקט כולל אחד. מן הצד השני, ניתן יהיה להתחקות גם אחרי ההפשטות הנוספות שהיער שבמאמר יכול לעבור, למשל, כדוגמה בודדת לתופעה כללית ביערות ברחבי העולם או כנתון נוסף מני רבים שמעיד על מגמות בשינויי אקלים. אין גבול טבעי שיגרום לחוקר לעצור בפרימת השרשרת ולהכריז שסיים – ניתן להמשיך עד לנייר שעליו המאמר יודפס, למערכת החינוך שאפשרה לחוקרים להפוך לכאלה, ומעבר לשניהם. כפי שלאטור מראה בספר אחר⁹, הגורם היחיד שמגביל את החוקר בפרימת שרשרת זו הוא היקף העבודה שהוא מוכנים להשקיע בה, אך הגורם הזה משמעותי בהחלט. בסיס יומרתו של הטקסט המדעי לתאר את העולם הוא היכולת של הקורא להטיל ספק בממצאיו ולנסות לשחזר אותם בעצמו. היכולת לפרוץ את השרשרת לאחור ולשחזר בכל שלב את המרכיבים שאבדו במהלך ההפשטה והתרגום, נותנת תוקף ליומרה זו. אם נרצה, ניתן לבחור נקודה מסוימת בתרשים של הפדולוג, לתרגם אותה לגוון צבע מסוים באמצעות מדד מונסל, להשוות את הגוון הזה לתיבה המתאימה ב"פ"ק שבמעבדה, ולבסוף להגיע לנקודה המתאימה במערכת הקואורדינטות שמשומנת על עצי היער ולבחון האם הקרקע בנקודה זו אכן תואמת את התיאור. התיאור של לאטור בעקבות המשלחת מראה שתהליך כזה אמנם אינו פשוט, אבל הוא לחלוטין אפשרי. אך אם בשל תאונה כלשהי דגימות הקרקע של הפדולוג ייהרסו בדרכן אל המעבדה, יתברר לפתע שהטענות במאמר איבדו מתוקפן. לכל הפחות, יהיה קשה מאוד לגבות אותן ללא משלחת חוזרת שתאסוף את הדגימות מחדש.

• דגימות הקרקע נשלפו מנקודות שסומנו ונמדדו באמצעות רשת של קואורדינטות

• הקואורדינטות נוצרו על ידי סימון של עצים ביער

כל שלב בתהליך מתחיל עם דבר מוחשי מדי שעובר תהליך של הפשטה, לתוך צורה ריקה ייעודית שהוכנה לשם כך מראש – היער הפך למערכת ייחוס באמצעות הסימונים, מערכת הייחוס הפכה לאוסף של דגימות קרקע באמצעות שקיות הדגימה, הדגימות הפכו לאוסף של נתונים באמצעות הפ"ק ולבסוף הנתונים הפכו לטענה מדעית בגוף המאמר. כל שלב מתחיל עם אובייקט, לאחר מכן מוצעת מערכת מושגית כדי להעביר אותו הפשטה חלקית ואז מתקבל אובייקט חדש שאיתו ניתן לחזור על התהליך. באמצעות כלים מדעיים, קוצר בכל שלב את המרחק בין אובייקט למושג עד כדי כך, שהגשר שחצה אותו כמעט ונבנה מעצמו. התהליך המדעי היה למעשה שרשרת של שינויים כאלה, שכל אחד מהם תווך על ידי יצור היברידי שהיה מסוגל לחבר בין האובייקטים המוחשיים שאיתם עובד החוקר לבין המושגים המופשטים שבהם רצה לתאר אותם – כמו הפ"ק עם מחיצות הקרטון שמסודרות במערכת צירים, או החוברת של מדד מונסל, בעלת החורים והקידודים.

השרשרת הזו אינה סופית ותחומה כפי שתיארנו אותה. המסע של החוקר מתחיל ביער מצד אחד ומסתיים במאמר שהתפרסם בסיום המשלחת מצד שני, אבל ניתן היה להאריך את השרשרת לכל אחד מן הכיוונים. אם נעמיק ביער, לדוגמה, נגלה שהיער המוחשי שהחוקר הלך בו לאיבוד בתחילת הדרך הוא למעשה תוצר של תהליך הפשטה בעצמו. ניתן להתחקות אחר כל העבודה שנעשתה, למשל, על ידי גיאוגרפים,

5 פדולוגיה היא אחד ממדעי הקרקע, שעוסק בתכונות של שכבת הקרקע העליונה. Latour, *Pandora's hope*, 38
6
7 אחד הרעיונות המרכזיים בתפיסתו של לאטור הוא התפקיד הפעיל של אובייקטים – גם כאלה שאינם אנושיים. הוא מציע להחליף את התפיסה של "חברה" כמצע בעל תכונות בתפיסה של מערכת אינטראקציות בין אובייקטים (חלקם אנושיים, חלקם מוחשיים, חלקם מופשטים). לרשתות אלה של אינטראקציה הוא קורא Actor-Networks, וההתחקות אחריהן (tracing) היא הדרך המועדפת לעסוק במדעי החברה, לטענתו. ניתן לקרוא על כך בהרחבה בספרו *Reassembling the Social*. חלק מעבודתו של הטקסט המדעי היא לייצר תמונה של מציאות אחת, עקבית, אובייקטיבית ואוניברסלית. בהשראת עבודתם של לאטור ועמיתים נוספים, ג'ון לו טוען שמציאות כזאת אינה מתבקשת כלל, וחושף את העבודה הרבה שהטקסט המדעי עושה כדי לייצר אותה. בנוסף, הוא מציע כמה דרכים אחרות לייצר מציאות, ובוחן מקרים שבהם נראה שדרכים כאלה יכולות להועיל יותר מן השיטה המדעית. ניתן לקרוא על כך בהרחבה בספרו *After Method*. Bruno Latour, *Reassembling the social: An introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

הערות

- 1 הפירוש של ראשי התיבות האלה שמקובל על לאטור וחוקרים אחרים שנמנים עם האסכולה שלו הוא Science and Technology Studies, אבל היום מקובל לפרש אותן גם כ־Science, Technology and Society. זאת בניגוד לעמדתו של לאטור ועמיתיו שמוחים על השימוש במילה "society", במיוחד בהקשרים שקיבלה במדעי החברה. ניתן לקרוא בהרחבה על תפיסתו של לאטור את מושג החברה בספרו *Reassembling the Social* בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד. הספר הוא מבוא רעיוני לתיאוריית רשת־שחקנים (Actor-Network Theory) שהיא התרומה העיקרית שבזכותה לאטור מוכר היום.
- 2 בעיני לאטור ועמיתיו אין קושי לטעון שהאמת המדעית היא אובייקטיבית, במובן שהיא נטועה באובייקטים בעלי קיום חיצוני למערכת הטענות המדעיות, כפי שיתבהר בהמשך מאמר זה. עם זאת, הם חולקים על היותה הכרחית או בלעדית, ויערערו על האוניברסליות ועל העקביות שלה. על כך ניתן לקרוא בהרחבה בשני ספריו של לאטור ובספרו של ג'ון לואו שמופיעים בהערות של מאמר זה.
- 3 Bruno Latour, *Pandora's hope: Essays on the reality of science studies*, (Cambridge: Harvard University Press, 1999), 24-79.
- 4 שלוש התמונות המצורפות צולמו על ידי לאטור עצמו, ומובאות בספרו המוזכר בהערה 3.

לחיסונים והכחשת אקלים. לאטור מפציר בשני הצדדים לקבל את התיאור שלו על המדע מבלי לוותר על הידע ועל הכלים של כל תחום. רק על ידי כך ניתן להתמודד בצורה יעילה עם האתגרים שעומדים לפתחנו.

באשר לממצאיה של משלחת המחקר, הם אינם חד־משמעיים. טענותיה של הבוטנאית על כך שהיער הוא זה שמתקדם והסוואנה היא זו שנסוגה התאמתו גם בנתונים מן הקרקע. הפדולוג לא ראה בכך עדות משכנעת מספיק לכך שקרקע חולית הפכה לחרסית בניגוד לתיאוריה, ומציע את תולעי הקרקע בתור סוכן אפשרי של העברת הקרקע החרסית בהדרגה אל הסוואנה. מסקנתם היא שדרושה משלחת נוספת, אולי כזו שתכלול גם זואולוג, כדי להכריע בשאלה. אך למשלחת זו, ככל הנראה, כבר לא יתלווה פילוסוף צרפתי.

* תודה מיוחדת לד"ר אורי אנזברג, מבית הספר לניהול באוניברסיטת מנצ'סטר, שסייע בכתיבת המאמר

מקורות

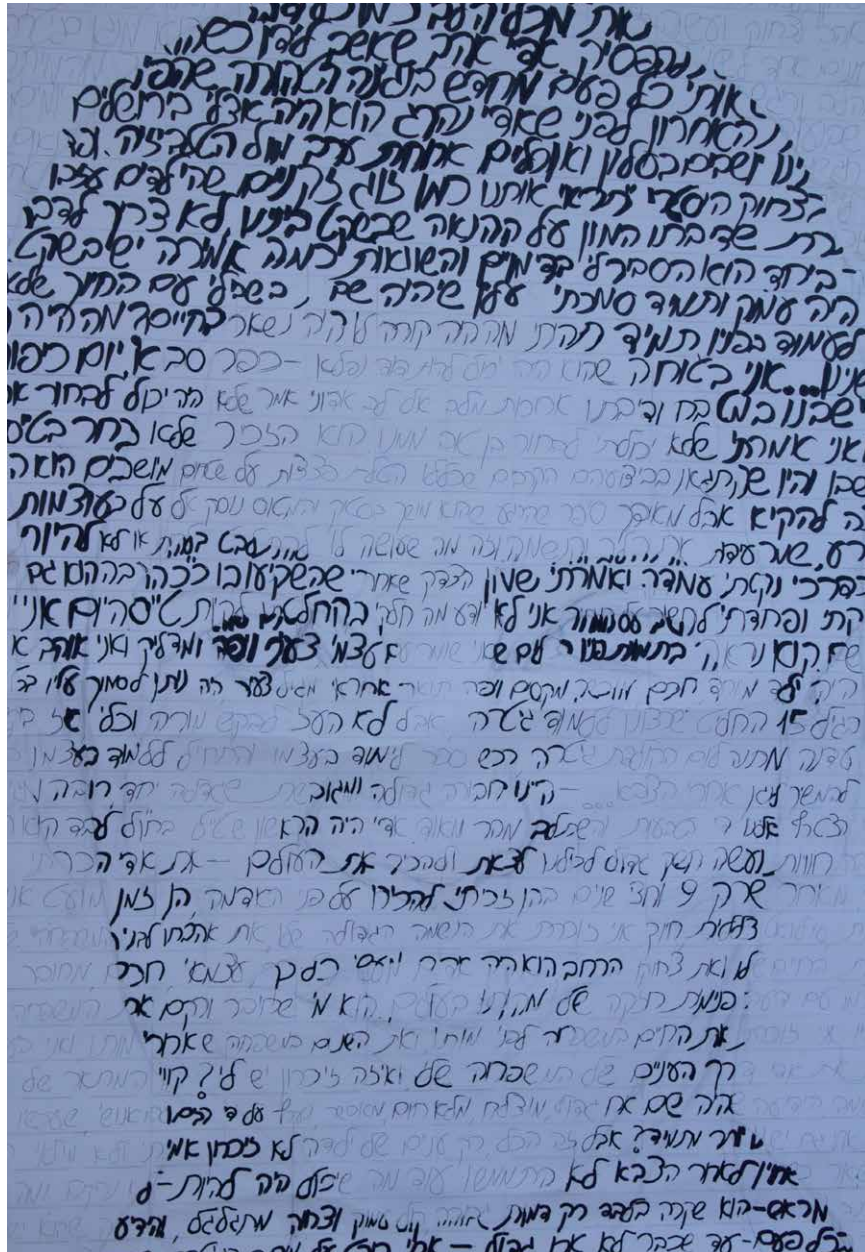
- Latour, Bruno. *Pandora's hope: Essays on the reality of science studies*. Cambridge: Harvard university press, 1999.
- Latour, Bruno. *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford university press, 2005.
- Law, John. *After method: Mess in social science research*. New York: Routledge, 2004.

דואר

את הסיפורים שקיבלתי שזרתי כלשונם לתוך דיוקן, המורכב ממיילים בלבד. רק הצופה בעבודה מרחוק יגלה, מבין הסיפורים, את תמונתו הערטילאית, החמקמקה והנעלמת של אדי. ככה אני מכירה אותו – דרך המילים.

ומשפחתו, שהיא גם המשפחה שלי – בבקשה שיספרו לי עליו. בניגוד לשיחות טלפון או להתכתבויות וואטסאפ, השימוש בדואר העניק לי השהיה, איטיות וריחוק – מה שאפשר לי להתקרב מחדש להיסטוריה המשפחתית ולפתוח את הפצע שהתביישתי לשאול עליו ואחרים התקשו לספר.

דוד שלי, אדי לב ז"ל, נהרג בהתרסקות מטוס כשהיה טייס בחיל האוויר. במותו הוא הותיר מרחק שלא היה ניתן לגשר עליו – במיוחד עבורי, שנולדתי כמה שנים לאחר מותו. בעבודה זו, שכותרתה "דואר", שלחתי מכתבים לאנשים שהכירו את אדי בחייו – בת'זוג, חבריו

יערה לב, סטודנטית שנה א' בתוכנית

טירה

הָלַנו אֶתָּה אִם לְצָרֵינוּ
קִטְנָה וְלִכְוֹדָה בֵּין מְבַצְרִים
יֵשׁ תְּעָלוֹת שְׁנֵי מִתְחַחֵת לְרַגְלֵי
וְעֵינַיִם שְׁבוֹרְקוֹת מִן הַגְּלִים
לָנוּ לָנוּ נְלוֹשִׁים מֵעֲגָלִים
עֲרַמּוֹת עֲרַמּוֹת שֶׁל פְּדוּרִים מְרַצְפִּים אֶת הַפְּנוֹת
בְּלִיטְסֵטְרָאוֹת אוֹ לְבָנִים
יֵשׁ חֲרָכִים שְׁנֵי מִתְחַחֵים וְנִפְתָּחִים
אֲנַחְנוּ מִפְּפִים
בַּק לְהַנִּיחַ אֶת הָרֹאשׁ בַּק הַלֵּילָה הַזֶּה בַּק פְּתָאוֹם אֵיךְ
הָאֲבָנִים מְצֻטּוֹפּוֹת לְהוֹרִיד לְהַעֲלוֹת
אֲפֹשֶׁר לְהִסְתּוֹפֵף פֹּה בְּצֵל הַגְּדוֹל
בְּחוֹל שְׁחָם עֲכָשׁוּ מְבַעֲבַע
אֵיךְ הַכֹּל חֲתוּם וְהַגְּרוֹן נָחַר
וּמְשׁוּעַ
עֲשֵׂה שְׁיֵהֶיָה לִי חָם
אֶךְ הַפְּעָם
עֲשֵׂה שְׁיֵהֶיָה לִי חָם

"ואני לא רוצה להיות במרחק מזה": ראיון עם פרופסור זלי גורביץ'

פרופסור (אמריטוס) זלי גורביץ' הוא אנתרופולוג, מתרגם ומשורר. בכתיבתו האקדמית עסק באנתרופולוגיה של שיחה ושל מקום, בתנ"ך ובספרות עברית. אוריאל שכטר שוחח איתו על קרבה ועל מרחק, על ציונות ועל אוניברסליזם, ועל הזיקות והקשרים שעושים אותנו למי שאנחנו

אוריאל שכטר

"אני חושב שבמבט לאחור, קודם כל, היה הקסם של הסיפור. סבתא שלי ידעה לספר סיפורים שאני זוכר עד היום. היא הייתה לגמרי בסיפור. ובסיפורים האלה היו דמויות שברובן בכלל לא היו קשורות לארץ. אני מדבר על שנות החמישים, קצת אחרי מלחמת השחרור והקמת המדינה, וכל העניין הציוני – בוודאי לאנשי העלייה – היה בשיאו. אך יחד עם זה, ארבעת הספרים האלה הם אוניברסליים. הם שילוב של ציונות, של מקומיות, של התפעלות מהארץ ומהקיבוץ ומהמושב ומהחגים ומהעברית ומשירת הילדים ומהגן יחד עם הבנה עמוקה שהתרבות היא אוניברסלית. לכן אתה יכול למצוא שם מטולסטוי ועד שייקספיר; מפסטלוצי והפדגוגיה הפתוחה של גן הילדים, ועד לרעיונות ניטשאניים דרך א.ד. גורדון; את אוסקר ווילד, וסופרים אחרים מכל התרבויות ומין עמדה פתוחה כלפי החשיבות של המשחק, של השיר ושל המוסיקה בילדות. זו לא עמדה של אינדוקטרינציה; כלומר, יש גם אינדוקטרינציה, אבל יש גם הבנה הרבה יותר פתוחה. אני חושב ששם אני נמצא גם היום. מבחינתי, לא השתנה הרבה. כלומר, כמובן שהשתנה הרבה, אבל שני הקטבים האלה – הפרטיקולריסטי והאוניברסליסטי – נמצאים איתי עד היום."

איזה מין יחס יש בין שני הקטבים האלה? האם הם מוציאים זה את זה, או שלמעשה זה הפוך? כלומר, אולי דווקא הוויתור על התרבות הפרטיקולרית גורם לאיבוד האפשרות להיות אוניברסלי, כפי שהציע גורדון, שאותו הזכרת כרגע?

"אני מסכים עם גורדון, זה ממש הפוך. אין דבר כזה אוניברסליסטי. המושג Universe משמעותו היא Uni-Verse, מלשון Versus, כלומר 'לפנות אל

כולם באוניברסיטה העברית. לאחר מכן, מונה בה לחבר סגל בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. גורביץ' פרסם כ־20 ספרים, בהם ספרי שירה וספרי עיון, בנושאים שונים ומגוונים. בין היתר, כתב ספרים ומאמרים על אנתרופולוגיה של שיחה ושל מקום, על אטימולוגיה של מילים עבריות, על שירת ביאליק, על היחס לארץ־ישראל בציונות, וספרי פרשנות לקהלת ולשיר השירים. הוא גם עסק בתרגום; בין השאר, משירתם של ג'ון אשברי וצ'ארלס אולסון. על אחד מ־13 ספרי השירה שלו, **יום יום**, זכה בפרס קוגל לספרות. קריירת הכתיבה של גורביץ' החלה כבר בהיותו בן עשר. סבתו – הסופרת ואשת החינוך יהודית גורביץ' – פרסמה אנתולוגיה ספרותית לילדי הגן, ובה סיפור שהוא עצמו כתב. שיחתנו התחילה מסיפורה שלה:

"לאחר שסבא שלי נרצח ברוסיה ב־1912, סבתא שלי עלתה לארץ עם אבא שלי, איתו היא דיברה בעברית מלידתו והצטרפה לקבוצה שהקימה את קיבוץ גניגר. כיוון שכבר ברוסיה היא הייתה מחנכת ודיברה עברית, לקחו אותה להיות הגננת של קיבוץ דגניה. בשנות החמישים של המאה הקודמת היא פרסמה ארבעה כרכים בשם **מה אספר לילד** שהיו מעין קאנון ספרותי של התקופה לגנים ולבית הספר היסודי. יש שם גם סיפור אחד שכתבתי בשם "רמי והגולות". זה היה כתב היד הראשון שפרסמתי וקיבלתי עליו (עשר לירות) שכר סופרים. אני זוכר את הרגע שקיבלתי את הכסף במעטפה. היה גם סיפור אחר שהיא כתבה כאילו עלי, **על הילד זלי וכלבו זלזי**, שבו אני ילד גיבור שמציל את כלבו שנפל לבאר. אני גדלתי על **מה אספר לילד**, זו הווייה שהייתה מאוד משמעותית ליי."

מה זו ההווייה הזאת? זו הספרות? זו העברית? זו הציונות?

פרופ' זלי גורביץ'

"קודם כל היה הקסם של הסיפור"

המתחים שבין קרבה לבין מרחק עומדים כנראה בבסיסה של כל עבודה אנתרופולוגית. כבר בשיעור הראשון של קורס המבוא, לומדים כל סטודנט וסטודנטית על המתח שבין "אוניברסליזם" ל"פרטיקולריזם", בין ניסיונו להביט מלמעלה במבט רואה־כול, לבין הבנתנו העמוקה שתמיד אנו מדברים מתוך הקשר מקומי. אבל מהן בעצם המשמעויות של להיות מקומי? מה הופך אותנו לקשורים למקום, לתרבות, לקרובים לנו? ואולי למעשה הם אלה שהופכים אותנו למי שאנחנו? בשאלות כגון אלה עוסקת בין היתר עבודתו רבת השנים של זלי גורביץ'. הוא למד לתואר ראשון בסוציולוגיה ובכלכלה, לתואר שני בספרות השוואתית ולדוקטורט בפסיכולוגיה חברתית –

ואיזו תחושה או דחף זה יוצר? של ניסיון להביא לפה את חוץ-לארץ?

"לא. זה כמו שאתה נוסע לחוץ-לארץ אפילו היום – אבל אז זה היה הרבה יותר חזק, כי הפערים היו הרבה יותר גדולים – ואתה חוזר לפה אחרי איזו תקופה ואתה מביט בעיניים חדשות על מה שהיה לך מוכר. יש הזרה של הארץ ואז הארץ נראית נורא. במיוחד אז. ב'1964 נסענו שוב לברקלי ולמדתי שם שנה בתיכון, ואני זוכר שבחזרה ארצה אחרי אותה שנה, בנסיעה ממנל חיפה לתל אביב, הייתי בהלם. כביש החוף, מסלול אחד לכאן ואחד לכאן, גדרות עקומות, חלודות, לאורך הדרך, חול שפוף על הכביש ואין גבולות. עצרנו לאכול חומוס ליד נתניה בצד המערבי של כביש החוף. נתנו לנו חומוס שהיום לא הייתי מתקרב אליו. היו קופסאות קטנות כאלה של חומוס שפיזרו עליו קצת פפריקה. זה היה עלוב, זה היה פשוט עלוב. וזה אני, "אני עלוב". חזק מאוד זה היה. ואני חושב ששם מתחיל הסיפור של "על המקום".

ואז, איזו פנייה זה יוצר ביחס למקום הזה?

זו פנייה של דחייה? של רצון לטפול?

"שניהם. שניהם. של המאמץ ארוך השנים להתאהב בארץ מחדש. לאהוב אותה".

אתה אומר "להתאהב מחדש", אבל בניגוד

לדור של סבתא שלך שעלה לפה, אתה כבר גדלת

פה. אז מה זה אומר התאהבות בארץ בהקשר

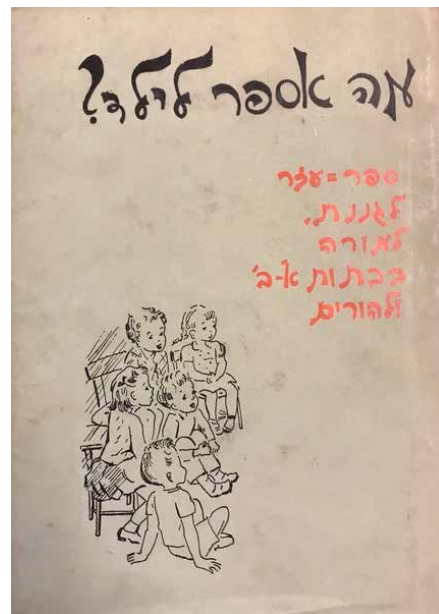
הזה? מה זה אומר להתאהב מחדש?

"להתאהב מחדש זה קודם כל להיות הרבה יותר סלחן. היכולת להשלים עם כל מיני דברים

היא שהחל מן המקרא ועד למדינת ישראל הריבונית, יש תמיד יחס מורכב, דיאלקטי ולא-שלו של היהדות ביחס אל המקום והמקומיות. היהדות תמיד שואפת אל המקום, אך מסתייגת מלשבת בו בטח; רוצה להיעשות לילידית וממאנת בעקשנות לעשות זאת, בעת ובעונה אחת. למאמר היתה תהודה רבה, חיובית וביקורתית כאחד – בין היתר, בשל רוחב היריעה של טענותיו ובשל נפיצותו הפוליטית של הנושא שבו עסק. ב'2007, המאמר הורחב לספר שלם תחת אותו השם, שכלל מאמרים נוספים בנושאים משיקים, חלקם נכתבו כתגובה לביקורות השונות על המאמר.

לעיסוקו של המאמר ביחס הדיאלקטי אל המקום יש גם שורשים אישיים. גורביץ' עצמו נולד בארצות הברית במהלך לימודי הנדסה של אביו, באוניברסיטת ברקלי שבקליפורניה. לאחר מכן, המשפחה חזרה לארץ וחזרה שוב לשנת שבתון בארצות הברית, בהיותו תלמיד תיכון. לטענתו של גורביץ', המבט החיצוני, המשווה, לעתים גם המערער, ביחס לארץ – ניטע בו כבר אז.

"בהשוואה לארץ, למה שהיה פה בסוף שנות ה'40 ותחילת שנות ה'50, אמריקה היתה ארץ הרבה יותר עשירה, הרבה יותר מסודרת. בלי הבעיות של הארץ – של מלחמה, של שואה, שם, באמריקה, חיו בסוג של ג'דן. אני חושב שהניגוד הזה מחזק את תחושת ההפכפכות ביחס לארץ, כי זה מדגיש את הצד האחר – את "חוץ-לארץ". המיתוס של חוץ-לארץ. אני זוכר שזה תקף גם אותי".

כריכת הספר "מה אספר לילד" שפורסם על ידי סבתו של גורביץ'. מקור: חנות הספרים "האחים גרין", greenbrothers.co.il

האחד. זה לא 'האחד', זה 'לפנות אל האחד'. אין אחד, יש רק פנייה אל האחד. כמו שגם אין בדיוק מקומיות, יש פנייה אל המקומיות; וגם אין שיחה, יש Con-Verse כלומר לפנות ביחד. יש בשיחה עניין מובנה של פנייה, כמו הפנים שפונים. אני לא בעמדה המהותנית שמנסה לשוות לדברים אופי מתמיד, קיים, נצחי. זו לא אוניברסליות בעיני. הרעיון של האוניברסלי הוא איסוף של דברים מכל העולם, דברים שגם הם פונים אל האוניברסלי".

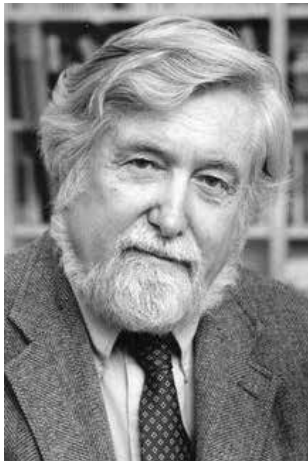
"זה מקומי וזה עולמי"

אחד מעיסוקיו המרכזיים של גורביץ' הוא בחקר מושג המקום. הוא חוקר את היחס אל המקום כשאלה היסטורית, ספרותית, ובעיקר כשאלה אנתרופולוגית-תרבותית. גישה שכזו לחקר המקום, מניחה שמקום אינו רק כעין במה שעל גביה פועלת התרבות ומתרחשת ההיסטוריה. במקום זאת, היא מניחה שמושגי המקום המוכרים לנו (למשל: "תל אביב", "ארץ-ישראל", "אירופה", או אפילו "הבית שלי") הם עצמם תולדה של יחס תרבותי ושל התפתחויות היסטוריות שהבנו אותם בתודעתנו.

בראשית שנות התשעים פרסם גורביץ', יחד עם פרופ' גדעון ארן, גם הוא אנתרופולוג מן האוניברסיטה העברית, מאמר בשם "על המקום". במאמר, סוקרים ארן וגורביץ' את היחס היהודי למקום ולמקומיות בכלל, ולא-ארץ-ישראל בפרט, החל מן המקרא ועד לציונות. טענתם המרכזית

"אתה רואה, למשל, שבעיתון כל יום מדווחים כמה דני אבדיה קלע לסל, או 'התווסף חצי סנטימטר לכנרת', או כל מיני מחוגים כאלה שהם כל הזמן זזים". הדרך למושבה כנרת. מקור: ויקימדיה

קליפורד גירץ (Clifford Geertz), מחשובי האנתרופולוגים האמריקאים ואבי האנתרופולוגיה הסמלית-פרשנית, 1926-2006, מקור: ויקימדיה

האם אתה חושב על הכתיבה שלך-עצמך – לא רק על כתיבת השירה, אלא גם על כתיבה כמו "על המקום" – כהמשך של הניסיון העברי-ציוני להחיות ולחדש את העבריות ואת היהדות? האם בכתיבה הזאת אתה מרגיש שאתה ממשיך, למשל, את המסורת של קליפורד גירץ, או את זו של ביאליק ושל גורדון?

"אני חושב שהרבה יותר ביאליק מאשר גירץ."

מה זה אומר?

"[צוחק] זאת שאלה... זה מזכיר לי שלפני עשר שנים בערך, היתה חתונה אצל חברים בגליל והיתה שם רחבת ריקודים והמוזיקה שנוגנה באותו רגע היתה "Speedy Gonzales". ואני קיפצתי ורקדתי. ועמד שם, לא רחוק, יענקלה רוטבליט [הפזמונאי]. ויענקלה מיהר אלי ובאמצע הריקוד הוא אמר לי: 'תוֹדָה! תוֹדָה! תוֹדָה!' שפידי גונזלס" יותר קרוב אליך מאשר ביאליק! היה לו חשוב, כמו לך, לשאול מה יותר קרוב. אצלו זה "ספידי גונזלס"

בכלל. אבל זה לא הוא, וזו לא רק הכנרת. אלא הם מחוגים סימפטומטיים של מחוג האהבה שזו 'ביחס ל...'. כמו שיש לך מישהו קרוב מאוד אליך, או מישהו קרובה מאוד אליך, וכל מצב רוח וכל העוויית פנים שלה משפיעים עליך ויש לעומת זאת כאלה שיכולים לבכות ולצרוח וזה לא מזיז לך. זה קשור לשייכות, זה קשור להזדהות, לקבלה ולהשלמה."

וזו קשור לארץ כרגבי אדמה?

"לא. אני לא שם. אני לא בעניין של לנשק את רגבי האדמה, ו'יקרו לי רגבייך' וכו' וכו'. אני חושב שזה יותר מושג של עולם. של מקום ועולם. שזה מקומי, וזה עולמי, וזו לשוני, ואלה האנשים שאני חי איתם, ואלה חבריי, וזו משפחתי, ואלה הוריי – וככה זה! זה המצב. ואני – אפרופו מרחק – לא רוצה להיות במרחק מזה. אני טעמתי את המרחקים – להיות לבד בערים גדולות, לחיות בפה ובשם. אבל המרחק, לי אישית לפחות, לא עושה טוב. הוא רק טוב מבחינה זו שהוא פוקח עיניים ומונע מההזדהות להפוך אותך לפסיבי, לחסיד שוטה."

"זה שורש נשמתי"

שאלת המקומיות והיחס שבינה לבין האוניברסליות, מלווה את גורביץ' לא רק בכתיבתו על המקום אלא גם בעיסוקו בשפה, בשיחה ובספרות. מצד אחד, הוא חקר כאתרופולוג את נושא השיחה ופיתח מודלים החורגים מעבר לתיאורה של שיחה המתקיימת בישראל בשפה העברית. מן הצד האחר, הוא כתב ספרים פרשניים המתעכבים על המשמעויות הגלומות במילים עבריות בשיר השירים, בספר קהלת, ובשירתו של ביאליק. ספר נוסף שלו, **העברית על פינו**, עוקב אחר גלגולן והתפתחותן של מילים שונות בשפה העברית.

שפשוט ככה זה, ולהבין שעמדה ביקורתית, שלפעמים היא חשובה, נובעת גם מסוג מסוים של יהירות. צריך להבין ש'הדבר הזה', על צדדיו הגבוהים והנמוכים כאחד, הוא אני. אני הנמוך, ואני הגבוה, ואני שניהם. זה מהלך נפשי. יש לפעמים ביטוי ליהירות הזו גם בפוליטיקה, אפילו הליברלית וההומניסטית. זו גם מורשת של אנשים שהגיעו מאירופה והתייחסו ביהירות למזרח התיכון ולערבים ואחר כך לעדות המזרח – הירות שמכניסה למתח – כי היהיר בעצם מנותק ומרוחק כשהוא מסתכל מגבוה, באופן ביקורתי. את החשבון עם הארץ ניתן לשנות ולמתן; אפשר לשחק, להשתעשע איתו יותר. יותר בחופשיות."

אבל המושג התאהבות גוזר גם איזשהו היבט של אידיאליזציה.

"נכון, לכן אמרתי 'התאהבות' ואז תיקנתי ל'אהבה'. אבל יש גם רגעי התאהבות. למשל, כשאתה רואה פתאום משהו יפה ואומר: 'רגע, אבל את זה עושים יפה. זאת ארכיטקטורה נאה. זה מקום יפה. אלה אנשים על הכיפאק. כאן נעים'. כיוון שמילדות מלווה אותי מבט מבחוץ על דברים, אני רואה גם את ההתפתחויות החיוביות – את תשומת הלב שניתנה לאסתטיקה ולניקיון, את הגבריות שנהייתה יותר רכה. אני זוכר איך הם היו ואיך הם השתנו. הכל נפתח גם מבחינת ריבוי העולמות. פעם הכול היה יותר נוקשה, יותר צפוף, יותר מפא"יניקי. היום, לטוב ולרע, אתה יושב כאן ברחוב חצי שעה ותראה כמה עולמות עוברים לידך. זה נוגע למושג 'המקום'. הדברים שנכתבו במאמר 'על המקום' הם הכללה לגבי המקום. אבל המקום נפתח עוד ועוד, מכל מיני סיבות."

אבל כשאנחנו מדברים על מושג כמו "אהבת הארץ", למה אנחנו בעצם מתכוונים? מה זה אומר

כשאנחנו קוראים לזה אהבה?

"במקרה הזה אני חושב שאהבה היא קודם כל עניין של הזדהות. אני לא מדבר כאן על אהבה במובן הארוטי, בני-אדם שנמשכים זה לזה. אני מדבר על זה במונחים של המחויבים שלך, המחויבים שלך, שרועדים כשמהוה קורה לה. שכשטוב אז טוב וכשרע אז רע. כשקורה משהו, זה כאילו קורה לך, חודר אליך. אם אתה רוצה שזה לא יקרה לך, אתה צריך להתאמץ כדי להתנתק. אני רואה את המחוג הזה עובד, הוא איכשהו עובד. למשל, כשבעיתון כל יום מדווחים כמה דני אבדיה קלע לסל, או 'התווסף חצי סנטימטר לכנרת', או כל מיני מחויבים שכל הזמן זזים. הם זזים ומזיזים המחויבים האלה. לא על כל אחד עובד דני אבדיה ולי אישית, לא אכפת כמה סלים הוא קלע, ולא אם הוא קלע

"אני לא שם. אני לא בעניין של לנשק את רגבי האדמה, ו'יקרו לי רגבייך' וכו' וכו'. אני חושב שזה יותר מושג של עולם. של מקום ועולם. שזה מקומי, וזה עולמי, וזו לשוני, ואלה האנשים שאני חי איתם, ואלה חבריי, וזו משפחתי, ואלה הוריי – וככה זה! זה המצב". בולים ישראלים משנים שונות. מקור: ויקימדיה

מנגד, המרחק הזה, דומה למה שדונלד וויניקוט כינה בשם "Potential Space", מרחב פוטנציאלי. לפי וויניקוט, יש מרחק בין התינוק לאם, אבל הוא פוטנציאלי, מלא מתח, מלא פוטנציאל, רוחש, הומה, מתחולל. זה לא ריק, זה מלא. אז מה שהוא Far ואתה מפנה לו את הגב – הוא ריק. כשהוא יותר נוגע לך נוצר מעין שדה מגנטי בינך לבין הדבר. כאן מתחילה ארוטיקה וכאן מתחיל גם קרב, מלשון "קרוב". כלומר, ברגע שיש שם מתח הכול עולה שם. אפשר גם להגיד שאין ארוטיקה בלי המתח הזה, בלי ה"מנגד". ארוטיקה מתחילה במנגד. לכן בשיר השירים זה תמיד שניים. אין ארוטיקה של אחד. רק שניים."

ומה בכל זאת מבחין את השיחה מן

הארוטיקה?

"בשיחה בשיר השירים הגוף לא משתתף בפועל, גם אם הגוף הוא זה שמוביל ולעתים משגע את השיחה. בשיחה אין מימוש. כשיש סקס השיחה נפסקת. אין סקס ושיחה ביחד. אבל גם בשיחה, קודם כל יש מתח כזה או אחר, חזק או חלש. המרחק מייצר את המפגש. למרטין בובר יש ספר שנקרא באנגלית *Distance in Man* כי הוא מבין שאין מפגש בלי מרחק, גם במונחים שלו של מפגש בלתי אמצעי של נשמה עם נשמה וכו'. לא יכול להיות מושג של 'אני ואתה' בלי מרחק. אם אין מרחק אין על מה לדבר."

דיברנו גם קודם על פריטיקולריות

ואוניברסליות. ובהקשר הזה ניתן לשאול גם על

השיחה וגם על הארוטיקה – הן מקומיות? הן

ישראליות?

"כן! וגם לא. כיוון שאנחנו בשני המקרים מדברים על משהו ראשוני. בני־אדם משוחחים, מדברים זה עם זה, אנחנו לא מכירים משהו אחר. אנחנו יכולים לדמיין איזה בני־אדם מלפני מיליון שנה שלא היו כאלה; אבל בני־אדם, מרגע שיש להם שפה או אפילו ג'סטות דיבוריות – הם מדברים. זה ראשוני. המחשבה היא דיבורית. הדמיון הוא דיבורי. ההתנהלות היא דיבורית. הזהות שלנו היא דיבורית. זה ראשוני. כל מה שיש לנו בשיחה אלה וריאציות על הראשוני הזה. הראשוני מתגלה רק דרך וריאציות. לכן אין אוניברסליות כשלעצמה. יש רק וריאציות של פנייה אל האוניברסלי."

אם נפנה את צורת החשיבה הזאת אל עבר

עיסוקן היומיומי כאקדמי וכאנתרופולוג: איך

היית מגדיר את השיחה האנתרופולוגית או

האקדמית? איך אתה חושב עליה מזווית של

חוקר שיחה?

"אז נכון שיש אצלי שילוב וכל מיני דברים שלמדתי ולימדתי באקדמיה קיימים אצלי והם משפיעים עלי, והם חלק מהעולם שלי. אבל הם חלק מהעולם, הם לא שורש נשמתי [...] ביאליק הוא שורש נשמתי".
חיים נחמן ביאליק. מקור: ויקימדיה

אם זו הזיקה אל המקום, הזיקה אל בן או בת הזוג, או המפגש שמתקיים בשיחה – גורביץ' מנסה לבדוק אילו צורות ומופעים יש לקשרים שמקיימים את חייו של האדם. התמה הזאת בולטת במיוחד בספרו **קול דודים** (2013) שבו הוא בוחן את היחסים שבין האהוב והאהובה בשיר השירים, ובספרו **שיחה** (2011) שבו הוא מנסה להצביע על שלושה מודלים שונים של שיחה בין אנשים ולתאר את המאפיינים של כל אחד מן המודלים האלה. המשותף לשני הספרים האלה הוא העיסוק בשאלת המפגש שבין שני סובייקטים. אבל האחרון עוסק במפגש מילולי, בעוד שהראשון עוסק בארוטיקה.

בכתיבה שלך עסקת במפגש שמתקיים הן

בשיחה והן בארוטיקה. איזה יחס אתה רואה

בין שני היסודות האלה – השיחה והארוטיקה?

"זה מתחיל מהעניין שלשמו התכנסנו – עניין המרחק. יש מרחק שהוא מרחק אדיש. הוא נוגע למשהו שהוא 'Far Away'. מה קורה עכשיו באנטרטיקה? זה רחוק. לא מעניין. לא מעסיק, לא מטריד, לא מרגש. אין על זה מחוג, אם נלך על המטאפורה הזאת. לכן הרבה פעמים מדברים על מרחק כביטוי של הפניית גב. לא 'לפנות אל' אלא 'לפנות מ'. בין אם אתה פנית ובין אם אתה מראש לא שם. זה מעבר לגבול, זה פֶּטַל. אבל יש מרחק שבו אתה כמו שמבטאת המילה *Distance* באנגלית, *Stance* זה מלעמוד. במצב של *Dis-* *Stance* אתה עומד מנגד, כמו משה שראה מנגד את הארץ. כשהוא מנגד הוא בחוץ, רחוק, אבל גם קרוב. קרוב־רחוק, זאת אומרת, במצב שבו – וכאן מילת המפתח – יש **מתח** בינו לבין הארץ. העמידה

ואתה מדבר על גירץ. זה חוזר לאוניברסלי מול המקומי – השאלה שמשתרשת ומשתלשלת. אני חושב בהקשר הזה שיש משהו בעצם הבחירה, שהיתה לי משמעותית בזמנו, באמצע המהלך האקדמי – שבו אתה צריך לפרסם דברים בעיקר באנגלית – לכתוב את 'על המקום' בעברית ולא באנגלית. הבחירה לכתוב בעברית הביאה איתה את האוצר העברי. אפשר להתחיל מעצם המושג 'מקום', ומהביטוי 'על המקום', שאפשר לתרגם לאנגלית – "On the spot", אבל זה לא עובד. הביטוי 'על המקום', שהוא גם פיזי, גם מקומי, גם זמני, וגם מכיל את 'על' במובן *About*, הוא בלתי אפשרי בשפה אחרת. ברגע שהעברית היא השפה שבה נכתב המאמר, הציטוטים הם בעברית, הגיבורים הם בעברית והטעם הוא בעברית. כשאתה בעברית, גירץ יכול להתקיים בתור רעיון של משהו, מתודולוגיה, אבל המכלול הוא אחר. אף פעם לא הרגשתי כמו גירץ, לא היו לי הרבה חוויות גירציאניות".

חוויות ביאליקאיות?

"כל הזמן".

לדוגמה?

"קודם כל חדות הלשון. גם כשאתה מתאר את הדברים הכואבים ביותר, אתה עסוק ביצירה, אתה לא עסוק בדיווח. לכן, למשל, כששולחים את ביאליק בראש הוועד היהודי לקיישיב לדווח ולכתוב דו"ח על הפוגרום, הוא כותב דו"ח, אבל אחר כך שם בצד את הדו"ח וכותב את **בעיר ההריגה**. דבר שני, העומק שיש אצל ביאליק, או אצל עגנון, או אצל גורדון, של המקורות שהוא שואב מהם. דבר מזכיר דבר מזכיר דבר מזכיר דבר. לכל ביטוי יש הקשר וניתן לשחק עם החומרים. החומרים הם בהתאם לסביבה שלו. העולם שלו הוא אחר והוא עובד עם חומרי העולם שלו. אז נכון שיש אצלי שילוב וכל מיני דברים שלמדתי ולימדתי באקדמיה קיימים אצלי ומשפיעים עלי, הם חלק מהעולם שלי, אבל הם **חלק** מהעולם ולא שורש נשמתי".

וביאליק זה שורש נשמתך?

"ביאליק הוא שורש נשמתי, ומה **אספר לילד**

זה שורש נשמתי. שגם בו, אגב, נמצאים החומרים ה'זרים', שאנחנו קוראים להם 'אוניברסליים', בהנחה שגירץ הוא אוניברסלי. אבל גירץ לא באמת אוניברסלי. גירץ הוא גירץ. כאמור – אין אוניברסלי, יש רק הרבה מקומיים".

"עומד מנגד"

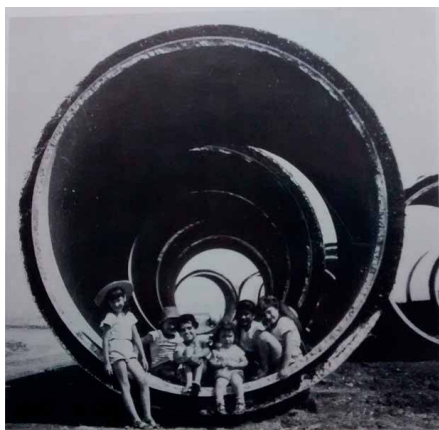
שאלה יסודית שמופיעה ברבים מספריו של גורביץ' היא באשר לזיקה, לקשר, למפגש. בין

עיקריות: הראשונה, היא צורת הכתיבה שנמצאת במין נקודת צומת שבין העיוני לספרותי, בין ההומניסטי לעברי. השנייה, היא שנדמה לי שיש משהו בשנה האחרונה שעברנו שהעלתה שאלות עומק על הישראליות, ושנדמה לי שבעבודות השונות שלו הוא מציע אפשרות לזהות ישראלית שהיא אותנטית ובעלת משמעות.

במהלך השיחה תיאר גורביץ' את אבא שלו ואת בני דורו:

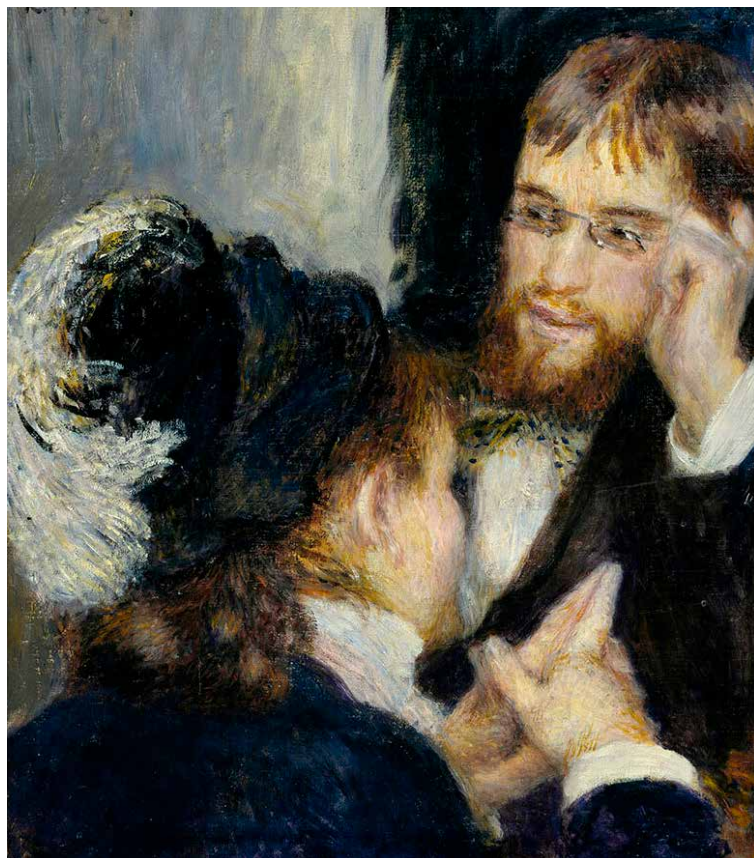
"הדור, שאבא שלי היה חלק ממנו היה דור הביצועיסטים. דור שההכרה שלו היא שהוא הדור שצריך לעשות, להקים את ארץ ישראל. לא במובן של הדור שלפניו, שהקים קיבוצים ומושבים וכו', אלא במובן אחר. הוא היה מהנדס מים והוא היה בין האנשים שניהלו את ההקמה של 'המוביל הארצי' ושל חבל לכיש, וחי באמת את הפאתוס של 'המים של הארץ'. לא 'הביוב של בניין זה זהה', אלא 'המים של הארץ'. אני זוכר שהוא היה לוקח אותי לסיורים לראות את הצינורות של המוביל הארצי, ואת הגודל שלהם, איך גי'פ יכול לעבור בתוך צינור וכו'".

גירץ, באחת מאמירותיו הידועות, קבע שהאנתרופולוגיה חוקרת את רשתות המשמעות שבהן האדם חי, ושאותן הוא טווה בעצמו. נדמה לי שהמבט האנתרופולוגי והספרותי של גורביץ' על הישראליות, זה שניצב מקרוב ומרחוק כאחד, מאפשר להחזיר את המשמעות לסבך שאנו נמצאים בו, לראות אותו מחדש כרשת של משמעות. אותו מבט מקנה משמעות, הוא זה שמבדיל בין מקום בעלמא לבין מקומיות, בין דו"ח לבין פואמה, ובין זרות לבין קשר. לפעמים ביוב הוא רק ביוב, אך לפעמים מוטב גם להשיב לו את הפאתוס של "המים של הארץ".

צינור של המוביל הארצי, סמוך לעין שמר, 1965

אוריאל שכטר, סטודנט שנה ג' בתוכנית

"העמידה מנגד, המרחק הזה הוא אולי מה שקרא לו דונלד ויניקוט 'Potential Space', מרחב פוטנציאלי. לפי ויניקוט, יש מרחק בין התינוק לאם, אבל הוא פוטנציאלי, מלא מתח. הוא מלא פוטנציאל, רוח, הומה. זה מתרחש, זה מתחולל. זה לא ריק, זה מלא". השיחה, פייר אוגוסט רנאר. מקור: ויקימדיה

שתיקה רועמת, ג'סטה של שתיקה. אין מרחק; שיחה בנויה על מרחק ובשיח אין מרחק. לכן בשיחה יש ממד של קרוב-רחוק, מגע-אי-מגע, משותף-לא-משותף, הבנה-אי-הבנה. אלה לא הדברים שעסוקים בהם בשיח. במדעי החברה, ובמיוחד באנתרופולוגיה, מתבקשת שיחה, כי היא באמת בנויה על מפגש, לא על איזו פרספקטיבה רואת-כול. אבל זה לא קורה. ולכן, כיוון שזה לא קורה, גם אין כל כך ארוטיקה. בשנות התשעים העברתי סמינר מחלקתי בירושלים, במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, על 'המשתה' של אפלטון. דיברתי על הארוטיות של השיחה, שזה הסיפור בעצם – או שלפחות אפשר לראות כך את הסיפור של 'המשתה', ואמרת 'הנה זה מה שחסר פה: אין ארוס במחלקה, אין ארוס באקדמיה'. למה אין ארוס? כי אין שיחה. כי כל אחד בעולם שלו ולכל אחד יש גוף ידע נפרד, ואין בעצם שיחה, אין הפריה".

"המים של הארץ"

בתחילת השיחה שלי עם זלי גורביץ' הוא שאל אותי מה בעצם תפס אותי בעבודה שלו וגרם לי לרצות לראיין אותו. אמרתי לו שיש שתי תשובות

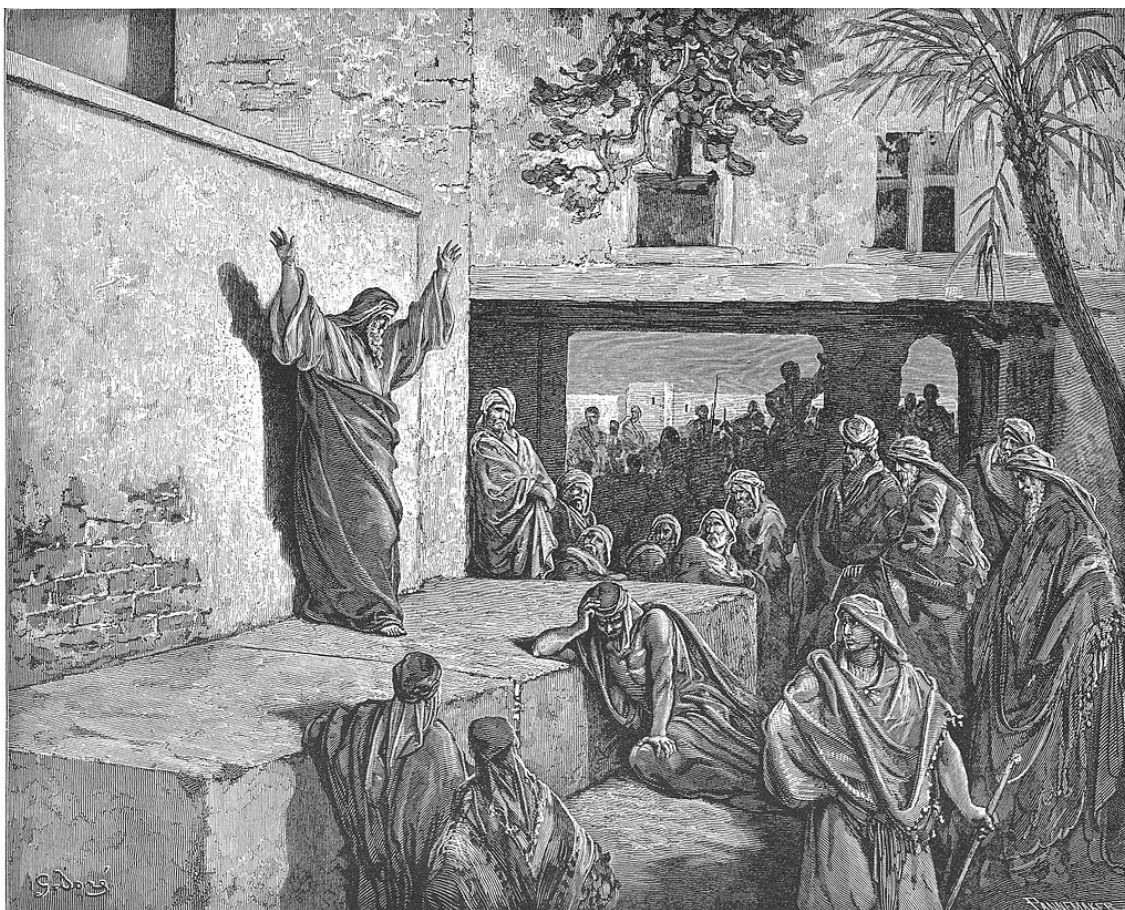
"יש משהו בשיחה שברגע שאתה מנסה להגדיר אותה כ'שיחה ישראלית' או כ'שיחה אקדמית' או כ'שיחה... השלם את החסר' – אתה מהר מאוד מגיע לא לשיחה אלא לשיח (דיסקורס). אני חושב שההבחנה הזאת היא מפתח לכמה הבנות, כי המושג 'שיח' שמשמשים בו הרבה – בוודאי בסוציולוגיה ובאנתרופולוגיה – הוא מצב שניתן לתאר אותו, או לכתוב אותו, במילים ובמושגים. שיח הוא בעצם אוסף של מושגים, טרמינולוגיה מסוימת, עמדות; מה שמישל פוקו קורא לו 'פרובלמטיקה': יש 'פרובלמטיקה רפואית', 'פרובלמטיקה פוליטית', 'פרובלמטיקה מגדרית', 'פרובלמטיקה זהותית'. בפרובלמטיקה מתרחשים ויכוח, התכתשות, קיימים אי-ביטחון, אי-ודאות, ישנם רצונות שונים, עמדות שונות, מושגים שנוצרו, היסטוריה של המושגים האלה, התפתחות. מה שחשוב בשיח זה המושג, הטקסט, המערכת".

ובשיחה לעומת זאת?

"שיחה, לעומת זאת, היא מפגש. יש בה, למשל, שתיקה. בשיח אין שתיקה. יש השתקה, כמו מה שפוקו כותב עליו ב**היסטוריה של המיניות**. על מה לא מדברים. אבל אין שתיקה בפועל, הקשבה,

ליפוף 2

מיכה הנביא נושא נבואה בפני קהל (1866), גוסטב דורה, מקור: וויקיפדיה

"ותלמודה אינו בידה"

"בבואנו הנה ובהקימנו מדינה יהודית, עשינו קפיצה זו. פתחנו לגמרי פרק חדש – לא המשך לחיי ורשא, אודיסה וקראקאו, אלא התחלה חדשה במהותה, או התחלה המשתלבת מאליה בעבר הרחוק, בעבר של יהושע בן נון, דוד, עוזיה, החשמונאים הראשונים".¹

בדברים אלה, שהופיעו במאמרו "תודעת הצורך במולדת", מבטא דוד בן גוריון את אמונתו שהמרחק הגיאוגרפי והמרחק התרבותי בין המדינה היהודית העתידית ליהדות הגלותית – הם בגדר הכרח. רק על ידי יצירת מרחקים אלה יוכל העם היהודי להשתחרר מכבליו הגלותיים ולהקים מדינה ריבונית ומשגשגת. גישה זו אולי סייעה בידו בעת הקמת המדינה, אבל האם היא עומדת במבחן הזמן?²

יונתן שטאל

עוד בבית הספר היסודי למדנו שלדוד בן גוריון, החילוני האדוק, היה רומן מתוקשר עם התנ"ך. שמענו על קבוצת לימוד התנ"ך שהוא אירח בביתו פעם בשבוע, ראינו את פסוקי התנ"ך מונחים על שולחן העבודה בביתו בשדה בוקר, ולמדנו כיצד הוא משתמש בתנ"ך להצדקת המפעל הציוני. הקשר המיוחד של בן גוריון עם התנ"ך החל כנראה עוד בשנות ילדותו בפולין, כשהתחנך אצל נחמן סירקין, מהוגי הדעות הראשונים של הציונות הסוציאליסטית. כחלק ממשנתו, קבע סירקין, חילוני אדוק אף הוא, חלוקה דיכוטומית של היהדות: חלק מנוון והרסני של היהדות, שמהווה מעצור בפני הציונות הסוציאליסטית, וחלק שהוא הוא המקור היהודי לסוציאליזם. חלוקה זו השפיעה רבות על תפיסתם של תלמידיו, וביניהם בן גוריון, את היהדות.

החלק המנוון של היהדות, שאותו לדעת סירקין יש לזנוח, כונה על ידו "היהדות המעשית". יהדות זו, שאותה הוא זיהה עם ההלכה היהודית ועם הגלותיות, היא אסונו של העם היהודי והיא שהביאה לניונו. לכן, במסגרת המהפכה הציונית

נביאי ישראל"; חידון התנ"ך שאותו הוא ייסד; או לימוד תנ"ך כחלק מן החינוך הממלכתי.

לעניות דעתו, החברה הישראלית והתרבות הישראלית חייבת תודה לבן־גוריון (בין הדברים הרבים שאנו חבים לאיש הזה) על דבקותו בתנ"ך. העובדה שהתנ"ך וסיפוריו נוכחים לפחות במידת מה בתרבות הישראלית, בין אם במוזיקה, בספרות או בקולנוע, מעשירים אותה ונותנים עוד נופך ייחודי לתרבות שלנו. עם זאת, החברה הישראלית גם שילמה מחיר על דבקות זו.

יד ביד עם אהבתו לתנ"ך ושיאפתו שהציונות תהווה המשך של התנ"ך, ביצע בן־גוריון קפיצה היסטורית ותרבותית של 2,000 שנה מסיום התנ"ך היישר אל תחילת הציונות. כפי שמעיד על עצמו בן־גוריון: "אברהם אבינו, בנו ונכדו, משה ואהרון, דוד המלך וצאצאיו, נביאי ישראל וכל מה שקרה להם ומה שאמרו – יותר קרובים לנו ממה שאמר רב אשי ואלפסי והרמב"ם והאר"י ויוסף קארו, ובזמן החדש – כל האידיאולוגים הציוניים"⁴. כהמשך לתפיסתו של מורו נחמן סירקין, כל שנות הגלות היהודית נמחקו מן התודעה ההיסטורית הציבורית ואיתם מטען תרבותי עשיר. מדפים רבים של טקסטים מגוונים ומעניינים, ביניהם שירה, פילוסופיה, ספרות ומעל הכול הקודקס התלמודי, אבדו מן התרבות הישראלית הכללית. זהו אובדן לתרבות הישראלית, שהביא לפגיעה בעושר התרבותי של החברה. עם זאת, אספקט ספציפי שבו, לדעתי, הפגיעה היא חמורה יותר – היא תרבות השיח הישראלי.

התנ"ך הוא קודקס שמרבית גיבוריו הם הנביאים – אנשים המעבירים את דבר אלוהים. מי שהולך בדרכם הוא צדיק, ומי שסוטה מן הדרך הוא חוטא. זהו ספר שפעמים רבות המסרים העולים ממנו הם של שחור ולבן, שלא קיים מקום לזיכרון או לדיון, וישנה רק דרך אחת ש"יבור לו האדם" (משנה, אבות, פרק ב, משנה א). זהו ספר שלעיתים מרים על נס את הדוגמטיות, את הלהט ואת הקנאה הדתיים; ספר שמעודד גישות המצדדות בהליכה בעיניים עצומות אחר האידיאולוגיה והאמת כביכול, שלעיתים קרובות אינו מעודד איייה מורכבת. זהו טקסט שבו מופיע פעמים רבות הביטוי "כה אמר ה'" – יש ציווי שאותו יש לקיים ואין לסור ממנו ימין ושמאל ובוודאי שלא לערער עליו או להקשיב לדעות אחרות.

התלמוד, לעומת זאת, הוא קודקס שגיבוריו הם החכמים – יושבי בית המדרש שכל עולמם הוא הדיון והוויכוח. הקודקס התלמודי הוא למעשה מעין פרוטוקול של בית המדרש, כשהדגש בו לרוב

רעיונות אלה השפיעו רבות על בן־גוריון בכלל, ובפרט על יחסו החם והאוהב לתנ"ך וההתעלמות הכמעט מוחלטת שלו מן הטקסט התלמודי. בן־גוריון הרבה לשלב ציטוטים מן התנ"ך בנאומיו, אירח כאמור חוג בית שבועי של לימוד תנ"ך והרבה לשלב קטעים תנ"כיים רלוונטיים בכתביו. מעבר לאהבתו של בן־גוריון לתנ"ך כתחביב אישי, הוא ראה בפרויקט הציוני המשך ישיר של גיבורי התנ"ך ואף הכריז כמה פעמים קבל עם ועדה כי הוא־הוא היהודי המקורי, ממשיכה של תורת משה. במלחמת העצמאות, עם כיבוש מקומות שונים הנזכרים בתנ"ך, עלו בבן־גוריון אסוציאציות תנ"כיות, על גבול המשיחיות, והוא השווה את קרבות המלחמה לכיבוש הארץ בימי יהושע בן־נון ואף התייחס לעיתים לחיילי צה"ל כ"גדודי דוד בן ישי". בנוסף לתחושת הקרבה שחש בן־גוריון לתנ"ך, הוא גם השתמש בו כקרדום לחפור בו, להשגת מטרותיו המדיניות. ראשית כל, כדי לבסס את המנדט היהודי על ארץ־ישראל. התנ"ך, בתור בעל השפעה עולמית רחבה, היווה בעיני בן־גוריון קלף חזק במיקוח על ארץ־ישראל. דוגמה לכך ניתן לראות בעדותו בפני ועדת פיל, שבה הכריז: "לא המנדט הוא התנ"ך שלנו, אלא התנ"ך הוא המנדט שלנו"⁵. בנוסף לשימוש האינסטרומנטלי במגשר המדיני, השתמש בן־גוריון גם ככלי לאיחוד העם כחלק מתפיסת "כור ההיתוך" שלו. הוא ראה בתנ"ך גורם מאחד לעם היהודי המגיע מקצוות תבל, מכנה משותף שיכול לאחד את חלקי העם סביב רעיון ומטרה אחת.

מקור: פיקיוויקי, מאוסף לע"מ

כל הגורמים האלה הובילו לכך שלבן־גוריון היה חשוב להטמיע את התנ"ך במדינה היהודית הנוולדת, וביטויים לכך אנו יכולים לראות עד ימינו: סמל המדינה המבוסס על סמלים מן התנ"ך; דגל המדינה הנושא על גבו "מגן דוד", המחזיר אותנו 2,000 שנה, אל ימי ממלכת ישראל הראשונה; מגילת העצמאות שבה אנו מוצאים זיקה לתנ"ך עם ביטויים כדוגמת "לאור חזונו של

סוציאליסטית, יש לנטוש יהדות זו ולהשאירנה בגלות. עם זאת, סירקין טען שיש להיזהר מלשפוך את התינוק עם המים ושקיים ביהדות גם חלק חשוב מאוד שאותו יש לשמר ולטפח, "היהדות המוסרית". סירקין תיאר יהדות זו ככזו המבטאת את השאיפה לחיים על פי אידיאל עליון, העוסקת ברוח האדם ובערכי המוסר. לטענתו, יהדות זו היא הבסיס לרעיון הסוציאליסטי הציוני ועל הציונות לדבוק בה כחלק מן האידיאולוגיה שלה. בהמשך לחלוקה זו, הבחין סירקין הבחנה נחרצת בין שני הטקסטים הקאנוניים של היהדות, שליוו אותה במשך אלפי שנים האחד לצד האחר – התנ"ך והתלמוד. על פי סירקין, היהדות המעשית התגבשה סביב הטקסט התלמודי וגיבוריו – החכמים – והתלמוד הינו סמל ליהודי החלש, המנוון משנים של ישיבה בבית המדרש ללא עבודת אדמה וליהודי הכנוע החי תחת שלטון זר. על כן יש לנטוש טקסט זה ולשלוח אותו אל תהום הנשייה. לעומת זאת, היהדות המוסרית באה לביטוי בתנ"ך ובגיבוריו, כשהתנ"ך הינו סמל ליהודי החזק, ליהודי היצרן, עובד האדמה, ליהודי ששולט על גורלו, שהוא בעל צבא והשפעה אזורית. לכן, זהו הטקסט שהתנועה צריכה להפוך לחלק אינטגרלי מן המהפכה שלה. אימוץ התנ"ך לא היה צעד טריוויאלי כלל לאדם חילוני כסירקין, קל וחומר לסוציאליסט. כמעט כל הוגי הדעות הסוציאליסטים דגלו באנטי־דתיות ודחו לחלוטין כל זיקה דתית, ובוודאי שימוש בטקסט דתי. בהיבט זה, טענתו של סירקין, שהתנ"ך, שהינו טקסט דתי, הוא הבסיס לסוציאליזם הציוני, היא מהפכנית ממש.

נחום סירקין, מקור: ויקיפדיה

אינו על פסק הדין, אלא על הדיון ועל המחלוקת השונות בדרך אל פסק הדין. שמיעת מכלול הדעות ודיון מעמיק ואמיתי בהן, גם אם הן סותרות לחלוטין האחת את האחרת. אמנם ישנן לא מעט סוגיות שבהן ישנה פסיקה בסופן, מהו הדין וכיצד יש לפעול, אך לתלמוד גם אין בעיה לסיים סוגיה סבוכה במילה הפשוטה "תיקו". הטקסט התלמודי חי בשלום עם הסתירות ועם חוסר ההכרעה. זהו קודקס שמעודד את הביקורתיות, מעודד את ריבוי הדעות ואת הדיון הכן בין אידיאולוגיות שונות. התלמוד הוא קודקס דתי שבו נעשתה קאנוניזציה למחלוקת. זהו טקסט דתי שמצד אחד הוא בעל סמכות, שאמור להוות את "דבר אלוהים" ולהתוות דרך חיים דתית, ומן הצד האחר, כולו מחלוקת שאין בה הכרעות ברורות. זה כמעט דבר שלא יעלה על הדעת. זהו טקסט שבו מופיע הביטוי האלמותי "כל מחלוקת שהיא לשם שמיים סופה להתקיים" (משנה, אבות, פרק ה, משנה י"ז). מחלוקת שמטרתה מציאת האמת, שבה כל צד מקשיב לצד השני על אף שהוא לא מסכים עם מילה ממה שאומר בר הפלוגתא שלו, מכיוון שהוא מכיר בכך שאין לו מונופול על האמת.

אני סבור, ואולי ראה זאת כך גם בן־גוריון, שהתנ"ך הוא ספר שהיה שימושי מאוד לתהליך בניית המדינה, תקופה בה ללא מנוע אידיאולוגי אדיר, ספק אם היה ניתן להקים את הפלא שנקרא מדינת ישראל. בתקופה שבה יש צורך להתגבר על קשיים אדירים כדי לשרוד, יכול מאוד להיות שיש צורך באמת אחת ברורה, כמו שייתכן שמספק לנו התנ"ך, כדי להצליח להפעיל את כל חלקי המערכת לאותו הכיוון (ניתן לראות זאת גם בדרך שלטונו של בן־גוריון, שיש שאומרים שלא תמיד היה מופת לדמוקרטיה). אולי בתקופה מורכבת זו של הקמת המדינה, דוגמטיות מסוימת היתה המפתח להצלחה.

לשמחתנו, אנחנו לא נמצאים היום באותו המצב. עם כל הקשיים מסביבנו, שאלת מדינת ישראל היא כבר לא שאלה קיומית. השאלה היא מהותית – מה היא "הד" רך הנכונה" – מה אנו שואפים להשיג כחברה, וכיצד אנו רואים את עתידנו. כשאנו עוסקים בשאלות אלה, ניתן אולי לראות את הסדקים שנגרמו מן הקפיצה התרבותית שבן־גוריון חולל. בגלל המחיקה הטוטאלית של כל הטקסט התלמודי מן הציבוריות הישראלית, נותרנו עם הרוח התנ"כית בידינו; רוח שכאמור מאפשרת שיח שגורס שיש רק דרך אחת נכונה, ואין טעם בקיום דיון ועידוד של ריבוי הדעות. זוהי רוח שיכולה להביא לדעה, שמי שלא הולך בדרכי הוא חוטא, ובוודאי שאין טעם לנהל איתו שיח, כיוון שלא יכול להיות שיאמר דבר שהוא בעל טעם. ניתן לראות הלוך רוח זה בא לידי ביטוי לעיתים בתרבות השיח הישראלי. אנשים ממחנות שונים נוטים לנהל שיח חרשים, כשכל אחד מתאמץ לצעוק את דעותיו חזק יותר – לא כדי שחברו לדיון ישמע אותו מעל לקול צעקותיו שלו, אלא כדי לא לשמוע את צעקות ה"הבל" של חברו. אנחנו מפחדים להקשיב לדעות שונות משלנו, כמעט כאילו זה חילול הקודש.

בתהליך ההתפתחות של עם, בדומה להתבגרות של אדם, יש את שלב הנעורים, שבו האדם מובל לעיתים קרובות על ידי להט אידיאולוגי, שהולך ומתמתן עם ההבנה שהקיום האנושי מורכב מטבעו. עם התבגרותו, הלהט האידיאולוגי המסנוור הופך לגחלת, שמאפשרת לראות את האור גם בדעות של אחרים. ניתן לתהות האם בקפיצה האידיאולוגית שביצע בן־גוריון הוא מחק את שלב ההתבגרות שעבר על העם היהודי במשך אלפי שנים, השלב שמאפשר לחיות עם המורכבות, והחזיר אותנו לנעורים. החזרה לנעורים אולי אפשרה מרץ מחודש ובנייה

של מפעל ציוני אדיר, אך האם כעת היא בעוכרנו? האם הגיע הזמן להתבגר שוב? 2,000 שנות יצירה בגלות מעדנות את המסר הקשוח של התנ"ך, ממפות את היהדות באכסניות גיאוגרפיות מגוונות ומשקפות את הדיאלוג שהתרחש בין קהילות היהודיות לאוכלוסיות הרוב במושבותיהן. זוהי יצירה שנותנת מקום למזרח ומערב, ומביאה לקידמת הבמה את המטען המורכב שצבר העם היהודי בתלאותיו בגלויות השונות. ייתכן שהגיע הזמן להחזיר עטרה ליושנה, ולהחזיר לתודעה הציבורית־תרבותית של כל ישראלי, חילוני כדתי, את העולם הרוחני העצום שנעלם לנו, את ספרות השו"ת, את שירת ימי הביניים ומעל הכול את התלמוד. אותו טקסט שלא מפחד מחילוקי דעות, יודע להכיל מורכבות, ויוצא בהצרה כי לאף אחד אין מונופול על האמת: "אלו ואלו דברי אלוהים חיים" (גמרא, עירובין, דף י"ג, עמוד ב').

הערות

- 1 דוד בן־גוריון, "תודעת הצורך במולדת", **חזות** ג, (1957), עמ' 24.
- 2 לצורך כתיבת המאמר נעזרתי במאמר: צבי צמרת, "על בן־גוריון והתנ"ך", **מסכת** ג, (2005), עמ' 35; וכן בפודקאסט "הכל פוליטי", דפנה ליאל מארחת את מיכה גודמן – איך נרפאים משנאה פוליטית? <https://daphnaliel.co.il/%d7%90%d7%99%d7%9a-%d7%a0%d7%a8%d7%a4%d7%90%d7%99%d7%9d-%d7%9e%d7%a9%d7%a0%d7%90%d7%94-%d7%a4%d7%95%d7%9c%d7%99%d7%98%d7%99%d7%9a-%d7%9e%d7%99%d7%9b%d7%94-%d7%92%d7%95%d7%93%d7%9e%d7%9f/> (אוחזר ב-4/10/21).
- 3 דוד בן־גוריון, " העדות בפני הועדה המלכותית", **במערכה**, כרך א', (1950), עמ' 67.
- 4 דוד בן־גוריון, "תודעת הצורך במולדת", חליפת מכתבי דוד בן־גוריון לנתן רוטנשטריך, **חזות** ג, (1957), עמ' 17.

אולי אָני סם
להדביק אֶת הסדקים
לגשר על המרחק
נָבין אָנשים
נָפֶתוּךְ אָנשים
אולי

אולי מי נשאני זה כמעט
כמעט מישהו
כמעט משהו
כמעט, הדלתא
המרחק הנסבל
שֶׁל החיים עצמם

